

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ BİLİM DALI

1855 KARS ZAFERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DİLEK KARADAĞ

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. JÜLİDE AKYÜZ ORAT

KARS 2009

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ BİLİM DALI

1855 KARS ZAFERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DİLEK KARADAĞ

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. JÜLİDE AKYÜZ ORAT

KARS 2009

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Dilek KARADAĞ'a ait 1855 Kars Zaferi konulu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesinin Ünvanı, Adı ve Soyadı	İmza
Doç.Dr. Jülide Akyüz Orat	.....
Doç.Dr. Selçuk Ural	.....
Yrd.Doç.Dr. Nesrin Güllüdağ	.....

UYGUNDUR
...../...../.....
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

KARS 2009

GİRİŞ

Kars'ın Adı ve Tarihi

Kars adı, Kuzey Kafkaslardan (Dağıstan bölgesi) gelerek bu bölgeye yerleşen Bulgar Türklerinin Velentır (Balang) boyunun Karsak oymağından gelmektedir. Türkiye’de bundan daha eski ‘Türkçe’ isim taşıyan bir şehrimiz daha yoktur. Hun Devleti devrine ait Çin kaynaklarında Karsak ismi okunabilen 5–10 kelimedenden biridir. Kaşgarlı Mahmut Kars kelimesi için; ‘deve veya koyun yününden yapılan elbise ve derisinden güzel kürk yapılan bir hayvan, bozkır tilkisi’ demektedir. Buharalı Şeyh Süleyman da Kars’a; ‘şal, kuşak, dokuma, bel bağı, futa(ipek peştamal), miyanbent, karsak, tilki’ demektedir.¹

Türkistan’da bir su, Dağıstan’da bir köy, Bursa, Kahramanmaraş, Adana, Silifke, Tortum, Tercan, Afyon, Bolu ve Ankara’da birer köy; Ural ırmağı civarında bir göl, köy ve dağ; Makü Bölgesi’nde bir kışlak adıdır. Çıldır gölü kuzeyinde ve ortasından devlet sınırı geçen Sodalı Göl’ün kuzeyindeki Karzak kasabası ile Karsak gölü adları da Bulgar göçebelerinden kalmadır. İlk olarak 7. asırda Gevond, Kars şehri adından bahsetmiştir. Britanya, Rusya ve Kanada da birer kasabaya da Kars adı verilmiştir.²

Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Kısaca Kars Tarihi

Sümerlilerle akraba olan Orta Asyalı Hurriler’in ataları maden çağını ilk olarak M.Ö IV. bin ortalarında bu bölgeye getirmiştir; Hurri boylarının bugünkü Kars ilinde kurduğu beş altı kadar hükümetçik, M.Ö 810 yıllarından itibaren çetin savaşlar sonunda, Van bölgesindeki kardeş Urartu imparatorluğuna katılmışlardır. Buradaki birçok çivi yazısı, taş ve kayaları hatıra bırakan Urartuların hâkimiyeti Sakaların akın ve yerleşmelerine değin sürmüştür.³ Urartulara son vererek Kars’a yerleşen Sakaları Part kumandanı Aktarias ortadan kaldırmıştır. Aktarias, Dağıstan’dan gelerek bütün Doğu Anadolu’yu hâkimiyeti altına almıştır. Daha sonra burada Arsaklı devletini kurmuştur. Bu devlete ise Sasaniler son

¹ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi* I,Cilt I, İstanbul 1953, s. 16

² Kars İl Yıllığı, Kars Valiliği, Ankara 2002, s. 1

³ M. Fahrettin Kırzioğlu, *1855 Kars Zaferi*, Işıl Matbaası, İstanbul 1955, s.11

vermiştir.⁴ 572 yılında Sasani hükümdarı Nuşirevan bölgeyi istila etmiş ve 590 yılına kadar hüküm sürmüştür. İkinci Sasani hükümdarı Hüsrev Perviz ise 620’li yıllarda bölgeyi yeniden istila etmiştir. Bu dönemde Kars’ta çok uzun süren savaşlar olmuştur. Araplar, Bizanslılar ve Sasaniler bölge için çetin savaşlar yapmışlardır. Nihayet 645–51 tarihleri arasında Araplar Sasanilere son vererek bölgeyi hâkimiyetleri altına almışlardır.⁵ İslam tarihinde dört büyük halifeden üçüncüsü olan Hz. Osman zamanında Habib bin Mesleme tarafından Doğu Anadolu’ya yapılan akınlarda Sasani egemenliğine son verilmiş ve Kars Arap-İslam egemenliğine girmiştir. IX. asır ortalarında Azerbaycan ve yukarı ellere, Türkistan’dan Müslüman-Türk vali ve emirleri, hâkim olmaya başlayınca Bizans yönetimindeki Çoruh boyunda eski Oğuz Hanları ve Başvezirler sülalesi olan Bagratlılardan bir aile Müslüman yönetiminde Kars ili bölgesine gelerek yerleşmişlerdir. Bu ailenin başı I. Aşut, Bagaran kasabasında oturarak eski İç-Oğuz ülkesi Hıristiyanları tarafından ‘Beylerbeyi’ olarak tanınmıştır. Bu bey 887 yılında halifeye önemli miktarda bir vergi ve pahalı hediyeler sunarak halifenin onayı ile ‘Patrik’ unvanını almıştır.⁶

XI. yüzyılın başlarında Selçuklulara bağlı Oğuz boyları yukarı Aras boyuna özellikle de Kars ve çevresine akınlarda bulunmaya başlamışlardır. Bu durumdan rahatsız olan ve tehlikeyi gören Bizans, Kars’taki Bagratlı beyliğini ve merkezleri Divin olan Şeddenileri ortadan kaldırarak buraları işgal etmiştir. 1045 yılında bölgeye hâkim olan Bizans imparatorluğunun hâkimiyeti fazla sürmemiştir.⁷ Selçuklu Sultanı Alparslan’ın ilk batı seferinde, 1064 yılında Sürmari (Sürmeli), Akalkalak (Çıldır- Ağcakalası), Sepid- Şehr (Digor’da eski Ağca-kala) ve Anı şehirlerinin savaşla ve Kars yaylasının barışla fethi ile bugünkü Kars ili topraklarında yeni bir Müslüman Türkiye’nin temelleri atılmıştır. Selçuklulara bağlı ilk Anadolu Türk beyliği de, 1064’te Alparslan’ın Anı’ya yerleştirdiği Şeddahlılar tarafından kurulup, 1200 yılına değin yaşamıştır.⁸

1225 yılında Harzemşahlar Kars ve çevresindeki Kıpçak/Gürcü hâkimiyetine son vermişlerdir. Harzemşahlar devletine ise 1239 yılında Moğollar son vermişlerdir. Orta Asya ve Moğolistan’da büyük bir imparatorluk kuran Cengiz Han İran’ı da aşarak Doğu

⁴ Cem Ender Arslanoğlu, *Kars Milli İslam Şurası ve Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi 18 Ocak -13 Nisan 1919*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1986, s. 33

⁵ Arslanoğlu, s.55.

⁶ M. Fahrettin Kırzıoğlu, *Kars Tarihi*, s.200–290–330.

⁷ Kırzıoğlu, *Kars Tarihi*, s.414.

⁸ Kırzıoğlu, *1855 Kars Zaferi*, s.12

Anadolu'ya gelip Sürmeli, Anı ve Kars'ı fethetmişlerdir. Moğolların tahrip ve yağmaları Kars'ta da görülmüştür. Sanat eserleri, köyler, şehirler yağma edilmiştir.⁹

15. yüzyılda Akkoyunlu-Karakoyunlu ve sonunda da Safevi-Akkoyunlu savaşlarında bozulup yıkılan Anı ve Kars şehirleri yıllarca ıssız kalmıştır. Bu yüzden yarı göçebe hayata geçip Avşarlı Türkmenleri idaresinde ve merkezi Verišan kaleciğinde bulunan Kars yaylası halkı 1514 Çaldıran seferinden önce bile Şah İsmail'den yüz çevirip Osmanlılara tabi olmuş; 1534 Haziran'ın da Bingöller'deki sadrazama mümessiller göndererek kendi istekleriyle Sünni Osmanlı devletine katılıp Anadolu- Türk birliğine girmişlerdir.¹⁰

Kars'ın Osmanlı-İran Savaşlarındaki Yeri

Yavuz Sultan Selim, Çaldıran Zaferi sonrasında Doğu Anadolu'daki birçok şehirle beraber Kars'ı da Osmanlı ülkesine dâhil etmiştir.¹¹ Tebriz dönüşünde Kars'a uğrayan Yavuz Sultan Selim, Kars Kalesi'nde tamiratlar yaptırmış ve Kars güzel bir şehir görünümü almıştır. Bu tarihten kısa bir süre sonra Kars ve Erzurum bölgelerinin hâkimi Afşarlı Sevindik Han tekrar Safevilerin hizmetine girmiştir. Kars, Kanuni Sultan Süleyman'ın (1534) İrakeyn seferinde ikinci kez Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. Kanuni Sultan Süleyman 1548'de ikinci doğu seferine çıkacakken Pasin-Kars sancakbeyi Dulkadirli Ali Bey'e bir fermanla yıkık olan Kars Kalesi'ni onarmasını emretmiştir. Bu onarım sırasında Safevi ordusu ansızın baskın yaparak yapılanları yıkmış, atlı, amele, ustadan yakalananları kılıçtan geçirmiştir.¹²

9 Ağustos 1578 tarihinde Safili İranlılara karşı kazanılan Çıldır Meydan Muharebesi, Ahıska ve Tiflis'in fethine yol açmıştır. Ertesi yıl III. Murat, Erzurum'da kışlaktan çıkacak olan Lala Mustafa Paşa'ya gönderdiği bir fermanla Kars kale ve şehrinin yapılıp şenlendirilerek eyalet merkezi edilmesini emretmiştir. Böylece, bütün Anadolu Türklüğünün alın teri ve el emeği ile 1579 yazında Kars kalesi ve çevresi yapılarak şenlendirilmiştir. Bundan sonra Serdar Lala Mustafa Paşa ve ordusu Kars'tan ayrılmıştır.

⁹ Arslanoğlu, s.61.

¹⁰ Kırzioğlu, *1855 Kars Zaferi*, s. 13

¹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, TTK, Ankara 1995, s.265-266.

¹² Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, s. 520.

1579 yılından sonraki şark seferlerimiz de Revan, Gence, Şirvan, Dağıstan ve Azerbaycan ile Gürcistan'a varan ordularımızın en mühim hareket üssü ve dayanağı Kars olmuştur.

13 yıl süren uzun Avusturya seferleri ile batıda uğraştığımız sırada, içerideki yeniçeri ve Celali İsyancıları bizi zayıflatıp sarsarken Safevi Şahı Abbas doğudan Osmanlı topraklarına saldırmaya başlamıştı.¹³ Sayılarının azlığı nedeniyle baskıda bulunan erler teslim olmak zorunda kalmıştır. Serdar Sinan Paşa'nın Kars'a yaklaştığını duyan Şah Abbas şehri terk etmiştir. İki ay Safevi işgalinde kalan Kars kalesinde 1579'da yapılan birçok yapı tahrip olmuştur. Bu felaketten 12 yıl sonra 1616'da devlet eliyle, ordu ile halkın emeği ve Sadrazam Kara Mehmet Paşa'nın himmetiyle yeniden imar edilen Kars, IV. Murad'ın fermanı ile 1636'da üçüncü defa imar olunmuştur. Nihayet 17 Mayıs 1639 Kasrı Şirin antlaşması ile de Safevilerle olan savaş sona ermiştir. Azerbaycan, Tiflis ve Revan İranlılara geçmiş, Van, Kars ve Çıldır(Ahıska) eyaletlerimiz Serhad'de kalmıştır.¹⁴

Kars'ta yüzyıllık barış devri başlamışsa da bu dönem uzun sürmemiştir. 1734 yılında İran şah vekili Afşarlı Nadir Ali Han şehre iki defa muhasara ile hücum etmişse de, hiçbir şey başaramadan dönüp gitmiştir. 1736'da tahta geçip İran şahı olan Afşarlı Nadir Ali, 1743 yılı Mayıs ayında sınırimıza saldırıp Kerkük'ü zapt ederek Bağdat'ı kuşatmış ve bütün Irak'ı istilaya girişmiştir. Osmanlı Devleti Nadir Şah'a karşı, vaktiyle kendisine sığınmış ve göz hapsinde tutulan Safili şehzadesi Mirza'yı bir ordu ile İran'a gönderip tahta geçmesi için hazırlığa başlamıştır. Bunu haber alan Nadir Şah savaşmakta olduğu Musul cephesini bırakarak 150 bin kişilik ordusuyla Kars kalesi üzerine yürümüştür. 29 Temmuz 1744'de Kars'ı kuşatan düşmana karşı, buradaki 40 bin kişilik ordu ile şehir ahalisi 75 gün destanî kahramanlıklar göstererek şehri savunmuştur. Nadir Şah bu mukavemete daha fazla dayanamayarak 150 bin kişilik ordusuyla geri çekilmiştir. Böylece, 57 yılda (1579–1636) üç defa devlet eliyle imar edilen Kars kalesi ve çevresi Anadolu'yu yıkıcı bir İran istilasından kurtarmış oldu.¹⁵

¹³ Kırzioğlu, *1855 Kars Zaferi*, s. 15.

¹⁴ Kırzioğlu, *1855 Kars Zaferi*, s.15.

¹⁵ Kırzioğlu, *1855 Kars Zaferi*, s. 16.

BİRİNCİ BÖLÜM

1855 YILINA KADAR OSMANLI RUS MÜNASEBETLERİ

1. OSMANLI–RUS MÜNASEBETİNİN BAŞLANGICI

1.1. İstanbul’da İlk Rus Elçisi

Rusya’nın Osmanlı Devleti ile ilk diplomatik münasebetinin başlangıcı III. İvan zamanına rastlar. Diplomatik münasebetlere, Rus tüccarlarının, 1475’ten sonra Osmanlı Devletinin elinde bulunan Kırım’daki Ceneviz kolonilerinde ve Azak şehrinde alışverişleri takaddüm eder. Diplomatik münasebetlerin başlaması ise, Kırım hanı Mengligerey’in tavassutu ile olmuştur. Moskova’nın Altın Orda hâkimiyetinden çıkması hususunda bu hanın Ruslara yaptığı büyük hizmetleri olmuştur. Kırım hanı dostu III. İvan ile Osmanlı padişahı II. Beyazıt arasında münasebetin tesisine de hizmet etti. Macar kralı Mathias Korvinus’a Moskova’dan gönderilen Rus elçisi Fedor Kuritsin, dönüşünde Türkler tarafından Belgrad’da durdurulmuştu. Elçi Macar kralı ve Mengligerey Han’ın tavassutları sayesinde, serbest bırakıldı. Rus elçisi Moskova’ya dönünce, Türk paşalarının, Moskova beyinin padişah ile münasebet tesis etmesi ve İstanbul’a elçi göndermesi lazım geldiği hakkındaki telmihlerini İvan’a bildirdi. III. İvan Rus elçilerinin İstanbul’da kabul edileceklerini öğrenince, 1497 de Michail Pleşçeyev adlı birini İstanbul’a elçi olarak gönderdi. İlk Rus elçisinin İstanbul’a gelişi ve huzura kabulüne dair Osmanlı kroniklerinde herhangi bir kayıda rastlanmıyor. II. Beyazıt tarafından III. İvan’a gönderilen cevapta, Kefe ve Azak’taki Rus tüccarlarına iyi muamele yapılacağına söz verilmiş ayrıca ilk Rus elçisinin kaba hareketlerine temas edilmişti. Diplomatik münasebetlerin başlamasından sonra Azak ve Kefe’deki Rus ticaret faaliyeti arttı. Moskova ile İstanbul arasındaki münasebette devam ettirilmiştir. Bununla beraber Moskova kralının doğrudan doğruya

İstanbul ile teması uygun görülmemiş, bu işe Kefe valisi, Sultan Beyazıt'ın oğlu Mehmet memur edilmişti.¹⁶

1501'de, Kefe'ye Andrey Kutuzov adlı bir Rus elçisi gelmiştir. Moskova knezi yeniden Rus tüccarlarına yapılan tazyiklerden şikâyet ediyordu. Buna karşılık olarak Kefe'den Alagöz adlı bir Türk elçisi Moskova'ya gitmiştir. Bu zatın Rus payitahtına giden ilk Türk elçisi olduğu zannedilmektedir. III. İvan, kendisini en başından Osmanlı padişahı ile eşit bir duruma koymak istemiştir. Knez, Osmanlı padişahından gelen namede padişahın kendi ismini önce, İvan'ın adını sonra yazdı diye gücenmiştir. 1501'de II. Beyazıt'a gönderdiği mektubunda evvela kendi adını sonra sultanın adını koymuştur. Bunun sebebi sorulduğu takdirde, elçiye bu hususta lazım gelen talimatta verilmiştir. İstanbul'da o sıralarda Moskova Rusya'sına hiç ehemmiyet verilmemekteydi. Osmanlı devletini idare edenler nazarında Moskova Rusya'sının varlığı ile yokluğu arasında fark gözetilmediği görülmektedir. Kırım hanlarının memur edilmeleri, Osmanlı padişahının doğrudan doğruya Moskova kneziyle temasa gelmek istemeyişi bu görüşün ifadesi idi.

Osmanlı Devletinin süratle genişlediği ve dünyanın en kuvvetli imparatorluğu derecesine çıktığı bir sırada, Karadeniz'in kuzeyinin yukarı bölgelerinde genişlemekte olan yeni siyasi durum İstanbul'da, Rum patriğinden başka kimsenin dikkat-i nazarını çekmemiştir. Akdeniz'de ve Balkanlarda hâkimiyeti ele almak ve devam ettirmek siyasetini esas prensip olarak gören Osmanlı devlet adamlarından hiçbirinin doğu Avrupa'da siyasi değişikliklerle ilgili ve anlayışları olmadığı açıkça görülmektedir. XV. yüzyıl sonlarındaki Osmanlı kaynaklarında Moskova knezliği adının bile geçmemesi, İstanbul'da Ruslara olan ilgisizliği göstermektedir.¹⁷

1.1.1. İlk Üç Türk-Rus Savaşı (1686–1699, 1711, 1736–1739) ve Rusların Geri Çekilmesi

Kanuni Sultan Süleyman çağında Osmanlı üç kıta üzerinde en büyük devlet olup, Amerika'da keşfedilen yerlerin hâkimi olan İspanya ve Avusturya imparatorluğundan harac almaktan başka Fransa'yı himayesine alıp, Fransa kıyılarına donanmasını göndererek,

¹⁶ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara 1987, s. 119.

¹⁷ Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 119.

1554'te Türklüğün ilk kalesi olan Kazan hanlığını ve iki yıl sonra da Astarkan hanlığını yıkararak, ilk defa Hazar'ın kuzey kıyılarından denize çıkmışlardır. Artık sıra, Moskova'nın her yıl ağır vergileri kabul ettirerek akınlarını gevşetip durdurduğu Kırım Hanlığı gibi eski Altınorda devletinin son kalıntısına gelmişti. Bunun içinde Türkiye'nin zayıflamasını beklemek ve ilk çıkacak fırsatlardan yararlanmak gerekiyordu.

1683 yılında Viyana'nın ikinci defa kuşatılması ve uğranılan bozgun Moskofların beklediği fırsatı doğurmuştur. Papalık- Avusturya- Venedik- Lehistan gibi Akdeniz'den Baltık'a değin yayılan Katolik devletlerinin Osmanlı aleyhine kurduğu Mukaddes İttifaka, bu çemberi Hazar kıyılarına varıncaya kadar genişletecek olan Ortodoks Rusya da katıldı. Bu beşli ittifak devletleriyle yapılan 13 yıllık savaşlar sonunda, Çar I. Petro gibi bir ıslahatçının müspet gayretleriyle gelişip kuvvetlenen Moskoflar, 1700 yılı başlarında imzalanan Karlofça Antlaşmasıyla Kırım Hanlığının doğu kesimindeki Azak kalesine sokulup ilk defa Karadeniz'e bir pencere açmaya muvaffak olmuşlardır.¹⁸

Kendini toparlamaya ve kaybettiği toprakları geri almaya çalışan Osmanlı Devleti, 1711 Temmuzunda Prut'ta bir nebze olsun buna muvaffak oldu.¹⁹ Prut barışının en önemli maddeleri: Azak kalesinin Türklere iadesi, Aşağı Özü boyundaki Rus kalelerinin yıkılması, Rusların Lehistan'dan çekilmeleri, İsveç kralına Lehistan üzerinden serbestçe memleketine dönme hakkı verilmesiydi. Prut barışı askerlik bakımından Rusların büyük bir hezimetini neticesi olmakla beraber diplomasi itibariyle büyük bir Rus zaferi idi. Bu hezimetten sonra, Petro Osmanlı imparatorluğu ile herhangi bir ihtilaftan çekindi. 1712'de Azak kalesi Türklere iade edildiği gibi, Azak denizi kıyısında Rus donanmasının dayanak noktası olan Taganrog kalesi yıkılıp, Rus donanması lağvedilmiştir. Bu suretle Rusların Karadeniz'e çıkmalarının önü alınmış oldu. Buna mukabil Petro, Hazar denizi sahilleri boyunca Rus fütuhatını genişletti. Bu münasebetle Rusya ile Osmanlı, İstanbul'daki Fransız elçisinin tavassutu ile İran'a karşı anlaştilar (1721). 1722-1723'te Rus ve Osmanlı kuvvetleri İran'a hücum ettiler. Rusya ile İran arasında, Petersburg'da yapılan barış şartları mucibince, İran hükümeti, Derbend ve Bakü şehirlerinden başka, Hazar denizinin güneyindeki Geylan, Mazenderan ve Astrabad bölgelerini Rusya'ya bırakmak zorunda kalmıştır.²⁰

¹⁸ Kırzioğlu, *1855 Kars Zaferi*, Işıl Matbaası, İstanbul 1955, s.18

¹⁹ Kırzioğlu, *1855 Kars Zaferi*, s.19.

²⁰ Kurat, *Rusya Tarihi*, s.262

Lale devri olarak anılan 1718–1730 yılları arasında, Karadeniz kuzeyinden sonra bu defa Azerbaycan üzerinden doğuda beliren Rus tehlikesini önlemek ve Anadolu ile Karadeniz bütünlüğünü korumak amacıyla, 1723 baharında Erzurum, Van ve Bağdat seraskerleri idaresinde üç koldan harekete geçip Batı İran ülkelerini zapta girişen Osmanlı ordusu, Tiflis, Gence, Revan, Karabağ, Tebriz, Kirmanşah ve Hamedan şehirlerini işgal etmiştir. Hazar kıyılarında ilerleyen Rus ordusuyla çarpışmayı önlemek için Çar I. Petro'nun elçisiyle 24 Haziran 1724'te İstanbul'da imzalanan antlaşma ile Türkler ile Ruslar işgal ettikleri bu İran topraklarını mülklerine katarak daha çok ilerlemeden vazgeçmişlerdir. Böylece Asya'da ve Kafkasların güneyinde başlayacak ilk Osmanlı- Rus mücadelesi bu barışla önlenmiştir.

Afşarlı Nadir Ali Han'ın İran'ın bütünlüğünü tekrar kurması üzerine 1722'den beri Ruslarla Osmanlıların aldıkları yerler, barış ve savaş yoluyla yine İran'a bırakılmıştır. Ruslar Şirvan ve Dağıstan'dan çekildikten sonra, Osmanlı ordusu, 1722 sınırları gerisine ve 1639 Kasr-ı Şirin antlaşmasında tespit edilen hududa çekilmiştir. Böylece Karadeniz ile Anadolu'yu doğudan tehdide başlayan Rus tehlikesi bu yönden giderilmiştir. Bundan sonra yine Avusturya'nın ittifakına katılan Ruslar, 30 Mart 1736 da Türk sınırına saldırarak 3 Mayıs'ta Azak kalesini alınca, üçüncü Osmanlı- Rus savaşı başlamıştır. 4 yıl süren bu savaş 18 Eylül 1739 Belgrat Antlaşmasıyla, Azak kalesi yıkılarak, Azak bölgesi Osmanlı-Rusya arasında tarafsız saha ve Kabartay ülkesi de müstakil ve iki devlet arasında tampon halde tutulup, Ruslar Karadeniz'den son bir defa daha uzaklaştırılmıştır.²¹

1.1.2. Dördüncü (1768–1774) ve Beşinci (1787–1792) Osmanlı- Rus Savaşları

Kısa zamanda Rusya'yı büyük bir devlet haline getiren I. Petro'nun 1725 yılında ölümü ile onun meşhur siyasi vasiyetini tatbik koyulan II. Katerina zamanında Avusturya ile ittifak yapan Ruslar, Osmanlı arazisi olan Kırım Hanlığına girmişlerdir. Kırım Hanlığına sığınan Lehistan milliyetçileri ile birlikte birçok İslam ahaliyi de öldürmüşlerdir. Bunun üzerine Osmanlı devleti Rusya'ya harb ilan etmiştir. Fakat Osmanlı ordusunun hazırlığı olmamakla birlikte iyi bir kumandanları da yoktu.²² Beş yıl süren ve 21 Temmuz 1774

²¹ Kırzioğlu, *1855 Kars Zaferi*, s. 20.

²² Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 290.

tarihinde imzalanan Küçük Kaynarca antlaşmasıyla son bulan savaşta Osmanlı ilk defa ahalisi Müslüman ve Türk olan topraklarını kaybetmiştir. Kırım Hanlığı Osmanlı himayesinden çıkarılarak özerk hale getirilmiş, böylece Rusya'ya katılması için ilk adım atılmış oldu. En önemli nokta ise Rusya'nın Ortodoks tebayı himaye bahanesiyle Osmanlı Devletinin iç işlerine karışma imkânını elde etmiş olmasıydı. Bu itibarı ile Küçük Kaynarca Antlaşması Rus-Türk münasebetlerinde bir dönüm noktası olup, Rusya'nın Osmanlı imparatorluğunu yıkmak yolunda en büyük muvaffakiyeti teşkil etmektedir.

Kırım'ın elden çıkması Osmanlı devletinde büyük bir yankı uyandırdı. Fransa ve İngiltere hükümetleri de el altından Rusya'ya karşı Babiâli'yi harbe teşvik etmekteydiler. Osmanlı devleti ile İsveç arasında askeri bir ittifak akdedilmişti. Bu durum karşısında Osmanlı, 1787'de Rusya'ya karşı harp ilan etmiştir. Harbin başlangıcında durum Rusya'nın aleyhineyken sonradan harp durumu tamamıyla Rusların lehine dönmüştür. Bunun üzerine Babiâli barış müzakerelerine başlamak zorunda kalmıştır. 1791 de Yaş şehrinde imzalanan barış şartları gereğince, Osmanlı Kırım'ın Rusya'ya ilhakını tanımıştır. Özü kalesi Ruslara bırakılarak, Dnestr nehri Rusya ile Osmanlı Devleti arasında ebediyen sınır olarak tespit edilmiştir. Böylece Küçük Kaynarca'da Osmanlı'ya kabul ettirilen şartlar, Yaş barışı ile bir daha ağırlaştırılmıştır. Rusya'nın Osmanlı'ya karşı askeri üstünlüğü artık su götürmez bir hakikat olmuştur.

Katerina'nın "Türk siyaseti" sayesinde, Rusya daha Kiyef Rusya'sı devrinde ulaşmak istediği Karadeniz'e inme amacını gerçekleştirmiş olmakla birlikte, yüzyıllar boyunca Rusya'nın güney mıntıkları için engel teşkil eden Kırım Hanlığı'nda ortadan kaldırılmış oldu. Katerina Osmanlı imparatorluğunu tasfiye etmek, boğazları ele geçirmek politikasını prensip ittihaz etmekle ileride ki Rus fütihat emellerine bir istikamet vermiştir.²³

1.1.3. Altıncı (1806–1812) Osmanlı-Rus Savaşı ve Rusların Kars Eyaletine İlk Saldırısı

Daha XV. yüzyılda Gürcü beyleriyle Moskova arasında münasebetler tesis edilmiş Fedor İvanoviç zamanında Gürcistan Rus himayesini kabul etmişti. Fakat bir taraftan

---

²³ Kurat, *Rusya Tarihi*, s.292.

İran'ın ve diğer yandan Osmanlı devletinin müdahalesi üzerine, Rusların Gürcistan'a kadar ilerlemesi önlenmiştir. Büyük Petro zamanında, Azerbaycan'ın Rusya'ya katılmasıyla, Rus hâkimiyeti Gürcistan sınırlarına kadar ulaşmıştı. XVII. yüzyıl içinde Osmanlı İmparatorluğu'nun büsbütün zaafa uğraması ve Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra, Rusya'nın kesin olarak Osmanlı'ya galebe çalması üzerine, Rusların Kafkaslardaki nüfuzları da çok yükselmiştir. II. Katerina 1783'te çıkardığı bir fermanla Rusya'nın Gürcistan'ı himayesi altına aldığını resmen ilan etmiştir.²⁴

Yardımcı ve müttefik sıfatıyla Doğu – Gürcistan'a yerleşip bir daha çıkmayan Moskoflar, Kacarlı İran devletine bağlı yarı müstakil Gence Türk hanlığını 1804'te yıkarak ortadan kaldırmış ve batıdan da Açıkbaz (Batı-Gürcistan) ülkesine saldırarak, 1805 yılında Kars eyaletinin Arpaçay civarındaki akbaba nahiyesine değin uzanan İran'a tabi yerleri ele geçirerek Anadolu sınırından Osmanlı Devletine komşu olmuştur. 1804'ten beri Sırbistan'ı Osmanlı aleyhine kışkırtan ve Slavlık propagandasıyla Balkanları yeniden karıştırmayı başaran Rusya 1806 Aralık ayı başlarında 60000 kişilik ordusu ile sınırı geçip Romanya'daki Bender, Hotin, Kili ve Akerman kalelerini istila etmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti 12 Aralık 1806 yılında Rusya'ya savaş ilan etmiştir. Böylece başlayan altıncı Türk-Rus savaşı, hem Asya hem de Avrupa'daki topraklarda cereyan etmiştir. 1807 baharında Sadrazam İbrahim Hilmi Paşa “Rumeli Ordusu” Başkumandanı olarak Tuna boyuna vardığı sırada, eski sadrazamlardan Yusuf Ziya Paşa da “Şark Seraskeri” unvanıyla Anadolu Ordusu Başkumandanı olarak Kars'a gelmiştir. Artık 1807 baharından itibaren 70 yıl içerisinde 4 defa yapılan Türk-Rus savaşlarında Anadolu cephesinde Kars'ın İran muharebelerinde olduğu gibi, birinci derecede yer aldığını görmekteyiz.²⁵

Bu arada Osmanlı tahtında da değişiklikler olmuştur. Yeniçeriler arasında Nizam-ı Cedid'e karşı olan rahatsızlık gitgide büyümekteydi. 1807 yılında yeniçeriler Nizam-ı Cedid ordusunun kaldırılması talebiyle Kabakçı Mustafa'nın liderliği altında ayaklandılar. III. Selim Nizam-ı Cedid ordusunu dağıtmak ve 29 Mayıs 1807 tarihinde de kendisi tahttan çekilmek zorunda kaldı. III. Selim'in yerine tahta geçen IV. Mustafa'nın döneminde Osmanlı başkentinde büyük bir kargaşa yaşandı. III. Selim'i tekrar başa getirmeyi amaçlayan yenilik taraftarlarının baskını üzerine 28 Temmuz 1808'de IV. Mustafa'nın emriyle III. Selim şehit edilmiştir. Bunun üzerine III. Selim taraftarları IV. Mustafa'yı

---

²⁴ Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 299.

²⁵ Kırzioğlu, *1855 Kars Zaferi*, s. 22.

tahtan indirerek yerine yenilik taraftarı II. Mahmut'u getirmişlerdir. Anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti sadece dış güçlerle değil, aynı anda içteki karışıklıklarla da savaşıyordu.

Altıncı Türk- Rus savaşı, 25 Ağustos 1807 – 23 Temmuz 1809 tarihleri arasında geçen mütareke devresi ile birlikte iki safhada cereyan etmiştir. Bu savaşın ilk safhasında 1807 baharında General Nesvatef idaresinde Tiflis'ten Kars üzerine yürüyen Rus ordusu, Şüregel sancağında Kars Valisi Hatunoğlu Mehmet Paşa idaresindeki bir tümenlik kuvvetleri ansızın basarak bozguna uğratmıştır. Çünkü Osmanlı tahtındaki karışıklığı haber alan Serasker Yusuf Ziya Paşa cephedeki askerleri geri almak istemiş ve karışıklığa yol açmıştır. Bu sırada General Gudoviç idaresindeki bir Rus ordusu Çıldır/Ahıska eyaletlerinin Ahılkelek sancağına saldırmış ve Ahılkelek kalesini kuşatmış ve ağır bir şekilde çok zayıf vererek geri çekilmiştir. Kars şehri önlerine gelen General Nesvatef ordusu, Karadağ eteğinden, Bayrampaşa mahallesi, Büyük Tabya tarafından Hacısaid mahallesi ve Kars çayının solundan Kireçhane-Akmezarlık üzerinden Yeni mahalle gibi sur dışındaki kenar mahallelerden üçüne, üç kol halinde saldırmıştır. Askerler, Kars ahalisinin de yardımıyla bu Rus taarruzunu geri püskürtmeyi başarmış ve Kars eyaleti Rusların ilk saldırılarından böylece kurtulmuş oldu. Bükreş Antlaşması ile biten bu beş buçuk yıllık savaş sonunda Ruslar, işgal ettikleri Ahılkelek ve Karadeniz'de Faş/Poti kalelerini boşaltarak geri çekilmişlerdir.²⁶

1.1.4. 1828 – 1829 Osmanlı- Rus Harbi ve Edirne Antlaşması

Yedinci Osmanlı-Rus harbi, 1826'da yeniçeri ordusunun kaldırılarak yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye adlı yeni ordunun kurulduğu, tam olarak çoğaltılmadığı sırada karada ve 1827 de Navarin baskınıyla donanmanın yakıldığı ve çok zayıf olunan bir sırada Mora isyanıyla uğraşırken, Rusların Osmanlıya harp ilan etmesiyle başlamıştır. Bu savaş 14 Eylül 1829'da Edirne Antlaşması'nın imzalanmasına kadar sürmüştür ve Osmanlı Devleti büyük maddi ve manevi zarara uğramıştır.

Bu sırada I. Nikola Rusya'da müstebit bir rejim kurarken, dışarıda da kendisinden önceki Rus çarlarının geleneklerine sadık olarak, fetih siyasetine devam etmiştir. Kafkaslarda Rus nüfuzunun artması, Gürcistan ve Azerbaycan'ın Ruslar tarafından işgali, İran'ı gittikçe büyüyen bir Rus tehlikesi karşısında bırakmıştı. İran hükümeti, Rus Çarı I. Aleksandr'ın ölümünden sonra Rusya'daki taht karışıklıklarından faydalanarak Rusları

²⁶ Kırzioğlu, *1855 Kars Zaferi*, s.24.

Güney Kafkaslardan atacağını umarak 1826 da Rusya'ya harp ilan etmiştir. Kafkaslardaki Rus kuvvetleri Başkumandanı Yermolov, İran ilerleyişini güçlkle de olsa durdurmuştur. Yermolov'a yardıma gelen büyük Rus kuvvetleri ile İran kuvvetleri yenilgiye uğratılmıştır. Ruslar Aras nehrini geçip, İran Azerbaycan'ına girerek Tebriz'i almışlardır. İran'ın Ruslara karşı fazla dayanamayacağı anlaşılmıştır. Çar Nikola 1828 yılının başlarında İran'la barış yapılmasını uygun görmüştür. Tahran ve Tebriz arasında bulunan Türkmençayı mevkiinde yapılan barış antlaşmasına göre; İran, Erivan şehri ve bölgesi dâhil olmak üzere, Aras nehrinin sol sahil tarafını Rusya'ya bırakarak, yüklü miktarda harp tazminatı ödemek mecburiyetinde kaldılar. Böylece İran'ın Kafkas işlerine karışmasına son verilmiş oldu.

I. Nikola, tahta çıktığı sıralarda Osmanlı Devleti içerisinde meydana gelen olaylar, Rus çarının fütihat ihtiraslarını daha da arttırarak bunları kolaylıkla gerçekleştirmesine yol açmıştır.²⁷ Fransız İhtilali ile Avrupa'da başlayan milliyetçilik hareketi, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Hıristiyan reayasında da etkisini göstermiştir. İlk önce 1801'de Sırp isyan bayrağını kaldırmışlardır. Rusların müdahalesi ve 1812 de imzalanan Bükreş Antlaşması ile Sırlara bazı imtiyazların verileceği vadi, Mora'daki Rumlarında harekete geçmelerine neden oldu ve nihayet 1821 de Mora'da Osmanlı idaresine karşı büyük bir isyan patlak vermiştir. Mukaddes İttifak hükümlerine göre Avrupa büyük devletleri Rumlara resmen yardımda bulunmadılarsa da el altından Yunanlılara yardım gelmekteydi. Ruslar da bu fırsattan yararlanarak Yunanlıları el altından desteklemekte ve yardımlar göndermekteydiler. Bu da Mora isyanının uzamasına ve Avrupa devletlerinin bu olaya müdahale etmelerine sebep olmuştur. I. Nikola tahta çıktığı zaman, Rumların isyanı devam etmekteydi. Çar hâkimiyeti ele alınca hemen Türk işleriyle meşgul olmaya başlamıştır. 1826 Haziran'ında Yeniçeri Ocağı dağıtılarak yerine yeni bir askeri teşkilat kurulmak üzere idi. Osmanlı Devleti adeta ordusuz kalmış durumdaydı. I. Nikola bu durumdan faydalanarak, Osmanlı Devletini büsbütün ortadan kaldırmak ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlardaki eyaletini, Boğazları ve Anadolu'yu almanın sırası geldiğine hükmederek harp hazırlıklarına başlamıştı. Harbin başlanması için bahane olarak Rum meselesi öne sürülmüştür. Fransız ve İngiliz hükümetleri ve Rusya, Akdeniz'e donanmalarını göndererek, Babiâli üzerine baskı yapmak istediler. Üç devletin birleşmiş donanması, Osmanlı ve Mısır donanmasının bulunduğu Navarin limanının önüne geldi. Harp hali bulunmadığından, Osmanlı ve Mısır gemileri hareketsiz bir halde iken, Fransızlar taarruzda bulunmuşlardır. Türk gemilere buna mukabele etmek isterlerken, Rus, İngiliz ve

---

²⁷ Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 323.

Fransız donanması birden harekete geçerek Navarin'deki Osmanlı ve Mısır donanmasını imha etmişlerdir (20 Ekim 1827). Babiâli Avrupa devletlerinin bu hareketini protesto etmiş ve tazminat istemiştir. İngiliz ve Fransız devletleri bu protestoyu cevapsız bıraktılarsa da Rusya ilanıyla cevap vermiştir. Osmanlı Devleti'nin kara ordusu ve donanması olmadığından Rusya kısa bir zamanda harbi bitireceğini ve İstanbul'u ele geçireceğini umuyordu.

General Dibiç'in kumanda ettiği büyük bir Rus ordusu Tuna'yı geçerek Varna ile Şumnu kaleleri üzerine yürümüştür. Ruslar Varna'yı aldıysalar da Şumnu'da birkaç defa müşkül duruma düşmüşlerdir. Rusların Kulevci yanında büyük bir zafer kazanmaları harbin de seyrini değiştirmiştir. General Dibiç bu sefer Balkanları aşarak Edirne üzerine yürümüştür. Edirne'yi alan Rus generali kumandasında 20000 kişi olmasına rağmen İstanbul üzerine yürümeyi düşünüyordu. Kafkas cephesinde ise hücumu geçen Paskeyeviç'in ordusu Kars, Ahaltsıh ve Erzurum gibi mühim Türk kalelerini alarak Anadolu'yu tehdit etmeye başlamıştır.²⁸ Bunun üzerine Osmanlı Devleti barış istemek zorunda kalmıştır. 14 Eylül 1829 tarihinde Edirne'de Ruslarla imzalanan ağır şartlı bir antlaşmayla savaşa son verilmiştir. Edirne Antlaşmasıyla Rusya ilk defa Anadolu'dan toprak almaya muvaffak olmuştur.²⁹ Rusya Tuna nehrinin sol sahilini ve Tuna adalarını, Karadeniz'in doğu sahilini (Kuban nehrinden St. Nikola limanına kadar) ve Ahaltsıh şehrini almıştır. Osmanlı Devleti 8,5 milyon harp tazminatı ödeyecekti. Eflak, Buğdan ve Sırbistan'ın imtiyazları arttırılacak ve Yunanistan'a tam bağımsızlık verilecekti. Rusya, Edirne Antlaşması ile Balkanlardaki nüfuzunu arttırmış ve Osmanlı Devletine karşı hâkimiyet sağlamıştır. Rusya, Osmanlı'daki Ortodoks tebanın himayesi bahanesiyle, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmak hakkı ve imkânlarını elde etmiş oldu.³⁰

1.2. 1853–1856 Osmanlı-Rus İlişkileri ve Kırım Harbi

1.2.1. XIX. Yüzyıl Osmanlı Coğrafyası'ndaki Gelişmeler

1789 Fransız İhtilali'nin Osmanlı Devleti üzerindeki etkileri, XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin azınlıklar adıyla sistemli sorunlar yumağıyla baş başa kalmasına neden olmuştur.

²⁸ Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 324.

²⁹ Kırzioğlu, *1855 Kars Zaferi*, s. 32.

³⁰ Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 325.

Bu durum, Devlet'in giderek zapt edilmesi güçleşen toprakları üzerinde öteden beri emeller peşinde olan devletlerin, yeni bahanelerle Osmanlı Devleti karşısına çıkmasını kolaylaştırmıştır. Bu meyanda Sırp ve Yunan milliyetçiliklerinin ayaklanma neticesi ile devlette ilk bölünmeyi meydana getirmesindeki dış etkiler ve Rusya'nın müdahalesi inkâr edilmez.³¹ Öteden beri sıkışıp kaldığı Karadeniz'den kurtulup, Akdeniz'e geçmek için yol arayan Rusya, Avusturya ile birleşerek hasta Osmanlı Devletini bölüşmek yerine, içeriden yıkma kararını almıştı. Bu istekleri için de Hıristiyanlara daha çok özgürlük sağlama yoluna gittiler.

Avrupa'da Napolyon sonrası düzenlemeler için yapılan Viyana Kongresi'nde (1815) genel olarak milliyetçilik akımlarının zararlarına ilişkin tedbirlerin alınmasının yanı sıra Osmanlı Devleti'ne de dikkat çekildi. Rusya'nın gündem dışı olarak Osmanlı idaresindeki Hıristiyan halkın durumu üzerine görüş bildirmesi, "Şark Meselesi" tanımı üzerinde tespit geliştirmesi bunda etkili olmuştur. Bu tespitin XIX. yüzyılın ilk yarısı için anlamı, Devlet'in toprak bütünlüğünün korunması iken aynı asrın ikinci yarısında, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki topraklarının paylaşılması şeklinde açığa çıktı. Böylece Devlet'le ilgili iç ve dış siyasetindeki her tür buhranlı olay Avrupalılarca Şark Meselesi şeklinde değerlendirildi.³²

Osmanlı Devleti'nin Mısır meselesini çözmedeki yetersizliği de yine dış devletlerin karışması neticesini vermiştir.³³ Mısır meselesi'nin, bir iç siyasi mesele iken 1841 Boğazlar Antlaşması'nda, Avrupalı devletlerin Osmanlı'nın toprakları üzerinde tasarruf belirtmesine kadar gelişen süreçte dış sorun halinde sonuç vermesi "Şark Meselesi" ile gelişen düşüncenin bir eseridir.

Rusya'nın Büyük Petro'dan itibaren genel politikası, İstanbul'u ve Boğazlar'ı ele geçirerek Akdeniz'e açılmaktı. Bu durum 1784'te Kırım'ın alınması, Karadeniz etkinliği sonuçları ile dönem dönem Boğazlar'dan geçiş hakkı kazanması ile birlikte adım adım fiili durum olarak da kendini göstermeye başladı. Ancak bu durumdan endişe duyan İngiltere ve Fransa rahatsızlıklarını olaylara müdahalelerde bulunarak belirttiler. Fransa, Osmanlı topraklarındaki ekonomik ve ticarî çıkarları, geçmişten gelen kapitülasyon hakları ve bir Akdeniz devleti olarak da çıkarlarını koruma peşindeydi. Bu nedenler, Rusya'nın Akdeniz emellerindeki her türlü çalışmasında, Fransa'nın doğrudan karşısında yer almasını doğurmuştur. İngiltere ise, Uzakdoğu'daki sömürge yollarına giden en kısa yolun

³¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1983, s.105 – 106.

³² Karal, *Osmanlı Tarihi*, s. 203 – 204.

³³ Karal, *Osmanlı Tarihi*, s. 131 – 138.

Akdeniz'den geçmesi³⁴ dolayısıyla her fırsatta bu yollar ile ilgili fırsatların önünü alma siyasetini yürütmesine neden olmuştur. Bu nedenler; değişik dönemlerde farklı devletlerin ittifak konumlamalarını geliştirmesi ile Osmanlı Devleti'nin *Denge siyaseti* ile topraklarını ayakta tutma sonucunu doğurmuştur.

1.2.2. Rusya'nın Osmanlı Devleti Üzerindeki Emelleri ve Diğer Devletlerle İlişkileri

1848'de Fransa'da ortaya çıkan ayaklanmalar Avrupa'da geniş bir yankı uyandırmıştır. Avusturya'da bu ayaklanmaların etkilerinin kısa vadede sonucu, Macaristan'a birtakım haklar verilmesi olmuştur. Ancak bu hakların, Avusturya'nın aleyhine bir görünüm arz etmesi sonucu gelişen olaylar, Macaristan'ın Avusturya tarafından ilhak edilmesi ve bunun da Macar Diyet Meclisi tarafından reddedilmesi sonucunu verince savaş baş gösterdi. Avusturya'nın Rusya ittifakı ile Macarları yenmesi sonucuna katlanamayan Macarların bir kısmı Türk topraklarına sığındı. Bu durum devletlerarası Macar Mülteciler probleminin ortaya çıkmasına neden oldu.³⁵

Macar Mültecileri sorunu devam ederken, Fransız devriminin etkileri Eflak ve Buğdan'da da baş gösterdi. Rusya devrim prensiplerinin sınırlarının dibinde baş göstermesinden duyduğu rahatsızlıkla Eflak ve Buğdan'ın kuzey tarafını işgal etti. Osmanlı orduları da bu gelişme üzerine güney tarafına girdiler. Osmanlı Hükümeti, işgal durumunun sınırları üzerine Rus Hükümeti ile anlaşmaya varırken, yeni durum, bölgedeki Osmanlı nüfuzunu kırarak, Rus nüfuzunun artmasına yol açmıştır. Bu arada Osmanlı Hükümeti, Avusturya idaresindeki bir Macaristan'dan ziyade bağımsız bir Macaristan'ı çıkarlarına uygun görüyor, ancak bu isteğin de gerçekleşmesinin olanaksız olduğunu biliyordu. Rusya'nın olaya karışması ise Macar yöneticilerinin bir kısmının Türk tarafına sığınmasına neden oldu. Macar müttefiki olan Lehli de bu sığınanlarla birlikte gelince Osmanlı reddetmedi. Avusturya'nın Macar, Rusya'nın da Lehli mültecilerin iadesini dayatması karşısında Osmanlı hükümeti, mültecilerin İslam olmaları yollu bir çözümle meseleyi hal yoluna gitti. İngiltere ve Fransa'nın bu konuda Osmanlı yanında tavır almaları ile Babıâli, bu istekleri geri çevirdi. Macar mültecileri sorununun böylece çözümü Rusya'nın hoşuna gitmemiş; bu şekilde

³⁴ Saim Besbelli, *1853 – 1856 Osmanlı – Rus ve Kırım Savaşı Deniz Harekâtı*, Gnlkrn. Harp Trh. Bşk.Harp Trh. Yayınları, Gnlkrn. Basımevi, Ankara 1977, s. 1.

³⁵ Ahmet Refik Altınay, *Macar Mültecileri Meselesi*, İstanbul 1926, s. 96 vd.

Osmanlı'nın, Rus düşmanı devletler bloğunda İngiltere ve Fransa ile yakınlaşmasını ise beklememiştir.³⁶

Çar I. Nikola, kendisini Ortodoks tebaanın hamisi olarak görüyordu. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin de hamisi olma hayallerini beslemeye başlamıştı. Bu düşünceler dolayısıyla Rus Çarı, 1844 yılında İngiltere'yi ziyareti sırasında Osmanlı Devleti'nin geleceği konusunda işbirliği zemini aramış, İngiliz devlet adamları da kendisinin bu fikirlerine ılımlı yaklaşmışlardı. Bu nedenle Çar düşüncelerini gerçekleştirebilmek için İngiltere'nin yardımını sağlayabileceğini ummaya başlamıştı.³⁷ Rusya, Osmanlı ile ilgili kararlarında taraf olarak İngiltere'yi kabul ediyordu. Bunun en önemli sebebi ise: 1848 Fransız devriminin Fransa dâhil Avusturya Macaristan, Prusya gibi ülkelerde milliyetçi ve liberal ayaklanmalarla kendi iç sorunlarından başlarını kaldıramaz vaziyette görmüş olmasından kaynaklanıyordu. Bu durumda, geriye sadece Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma taraftarlığına rağmen İngiltere kalıyordu. Çar, İngiltere ile anlaşma ümidini kaybetmeyerek, İngiltere'nin Osmanlı topraklarının paylaşılması için yapılacak bir teklifi kabul eder sanıyordu. Bu düşünceler, Çar'ı İngiltere ile anlaşma aramaya zorladı. Çar, 1844'te Londra'yı ziyareti esnasında İngiliz nazırlarıyla "Osmanlı İmparatorluğunun ölmekte olan bir hasta adam olduğunu ve bu devlet yıkıldığı zaman İngiltere ile Rusya'nın boş bulunmalarını, önceden anlaşmaları lazım geldiği, yolunda konuşmalarda bulundu."³⁸ İngilizler, Çar'ın tekliflerine ne "evet" ne de "hayır" dediler. Çar bu defa III. Napolyon'un yükselmesi üzerine, Fransa ile İngiltere arasında baş gösteren rekabetten faydalanmaya karar verdi ve Osmanlı'yı paylaşmak için İngiltere ile uzlaşmak siyasetini takibe başladı.

1849'da, Rus kuvvetlerinin Macar ihtilalini; bastırmaları üzerine, Nikola Rusyası'nın askerlik kudreti oldukça yükselmiş gibiydi; 1852'de yapılan büyük manevralar, Rus ordusunun zahiren, fevkalade parlak bir durumda olduğunu göstermişti. Bunun üzerine Nikola harekete geçmeye karar verdi. Çar, İngiliz hükümetinin hakikî niyetlerini bir türlü öğrenememiş, fakat İngilizlerin Fransızlarla anlaşacaklarına ve İngiltere'nin Osmanlıyı savunmak uğruna, savaşa kalkışacağına asla ihtimal vermiyor ve İngiltere ile Osmanlı devletini paylaşmak hususunda birlik sağlayacağını umuyordu. Sonunda İngiltere'nin de, Rusya'nın askeri gücü karşısında boyun eğmek zorunda kalacağına inanıyordu. Çar, bu görüşlerinden aldığı cesaretle, 1853 yılı 9 Ocak günü, bir resmî kabul esnasında,

³⁶ Altınay, *Macar Mültecileri Meselesi*, s. 96 vd.

³⁷ Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 326

³⁸ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789 – 1914*, TTK yay. Ankara 1997, s. 227 – 229

Petersburg'daki İngiliz elçisi Hamilton Seymour'a fikrini açarak³⁹: “Türkiye'nin hasta bir adam olduğunu, pek yakında öleceğini, fakat bundan önce İngiltere ile Rusya'nın miras meselesinde anlaşmaları gerektiğini” söyledikten sonra Çar, “İngiltere'nin İstanbul'da yerleşmesine asla müsaade edemeyeceğini, Rusya'nın da ancak geçici bir surette İstanbul'u işgal edeceğini” anlattı. Nikola, bu sözleriyle, düşüncelerini açıkça ortaya koymuş oldu. Hâlbuki I. Nikola, tahminleri ve hesaplarına III. Napolyon'u katmayışı ile yanılmıştı; İstanbul'daki mahir İngiliz elçisi Lord Stratford de Redcliffe, Babîâli'nin Rus taleplerine boyun eğmemesini sağlamış, Palmerston'un etkisiyle İngiliz kamuoyu da şiddetli Rusya aleyhtarlığına dönmüştü. İngiltere hükümeti, bu şartlar altında Çar'ın elçi tarafından bildirilen bu tekliflerini açık bir dil ile reddetti. Çar, bunun üzerine “*hasta adam*”ın mirası hakkında tek başına tedbirler almaya kalkıştı. Hareket noktası olarak da Kutsal Yerler problemini seçti. Bunun üzerine İngiliz hükümeti harekete geçti ve nihayet Rusya'ya karşı İngiltere, Fransa ve Osmanlı'dan oluşan bir devletler bloğu teşekkül etti. Bu bloğa sonradan, yeni kurulmuş olan Saksonya Krallığı da katılacaktır.⁴⁰

1.2.3. Kutsal Yerler Sorunu ve Sorunun Çözülmesi

Kudüs, üç kutsal dinin önemli merkezi olarak tarihî değeri olan bir kenttir. Hıristiyanlarca önemi şu sebeplerden dolayıdır: Hz. İsa'nın doğduğu, yaşadığı, Hıristiyanlık dinini ilk olarak yaydığı, annesi Hz. Meryem'in ömrünü geçirdiği yerler, Kudüs ve çevresinde bulunmaktadır. Zamanla burada Hıristiyanlar tarafından kiliseler, ziyaretler ve tören yerleri kurulmuştur.⁴¹ Burada Ortaçağ'dan beri belli bir düzeni oturtmuş altı büyük kilise: Ortodoks, Katolik, Ermeni – Gregoryen, Suriye, Kıpti ve Habeş kiliseleri mevcuttu.⁴² Ayrıca Haçlı seferleri sırasında Kudüs'ün fethi için gelen Hıristiyan krallarının mezarları da bulunmaktaydı.

Bu kutsal yerlerin hizmetini görmekte olup birbirleriyle geçmişten beri kavga ve mücadele halinde bulunan Ortodokslar, Katolikler ve Ermeniler hak iddialarını ellerindeki vesikalara dayandırmaktaydılar. Katoliklerin ellerindeki belgeler ortaçağa, Ortodokslarınki ise halife Hz. Ömer'e kadar uzamaktaydı. Osmanlı Devleti Rum patriğinin İstanbul'a yerleştiği

³⁹ Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 327.

⁴⁰ Karal, *Osmanlı Tarihi*, s. 221,222.

⁴¹ İ. Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1972, c. IV, s.141.

⁴² Coşkun Üçok, *Siyasal Tarih (1789 – 1960)*, Ank. Huk. Fak. Yayınları, Ankara 1975, s. 114.

günden beri Kutsal Yerler problemini devraldı. Buraların tasarrufu hakkında bu mezhepler arasında zaman zaman çıkan anlaşmazlıklarda Osmanlı Devleti, taraflar arasında bir çeşit hakem rolünü üstlenerek haklı tarafı bulma rolünü yerine getirmeye çalışmıştır.⁴³

Burada bulunan Latinlerin himayesini Fransa 1740 Kapitülasyonları ile elde etmiş, Kudüs dışındaki kutsal yerler ile ilgili olarak bazı haklar da Latinlere verilmişti. Fransız İhtilalini müteakiben Fransa'da lâiklik ilkesi çerçevesinde hareket eden yeni hükümetler de Kudüs'teki Katolikler ile ilgilenmemişler, bir müddet bunlar da sahipsiz ve ilgisiz kalmışlardır.⁴⁴ Bununla birlikte Rusya, Küçük Kaynarca antlaşması ile Osmanlı Ortodokslarının hamisi sıfatını kazanmıştı.⁴⁵

Viyana Kongresi'nin devrim ilkelerini reddetmesi üzerine, 1815 yılından sonra Fransa'da krallık tekrar kuruldu. Fransa kralları dedelerinin politika prensiplerini tekrar kabul ettikleri için, kapitülasyonların Katolikler hakkında tanımış olduğu ayrıcalıklardan faydalanmak istediler (1846), ancak bu kez de karşılarında Ortodoksların müdafaasını üzerine almış olan Rusya'yı buldular.⁴⁶ Çünkü 1740 yılından sonra Ortodoksların lehine bazı haklarını ve yönettikleri yerin bir kısmını elden çıkarmış bulunuyorlardı. 1848 ihtilallerine kadar Katoliklerin durumunda da bir değişiklik olmamıştı. 1852 de Katoliklerin desteğiyle başa geçen Louis Napolyon bütün Katoliklerin desteklerini esirgememelerini istedi. Bu girişim sonuç verdi ve Fransa'nın istekleri İstanbul'daki diğer Katolik devletler olan Avusturya, İspanya, Portekiz, iki Sicilya ve Toskana temsilcileri tarafından da desteklendi.⁴⁷ Durum sadece Fransa ve Rusya'nın dışında giderek daha kapsamlı bir uluslar arası boyut almaya başlarken Osmanlı Hükümeti bir komisyon kurarak soruna eğilmeye başladı. Bunun üzerine Babıâli, Ortodoks ve Latinlerin Kutsal Yerlerle ilgili hukuki durumunu tespit için ferman ve menşurların incelenmesi konusunda bir karma komisyon kurdu. Bu durum ise Ortodoks cemaati ve Ortodoksların koruyucusu iddiasındaki Rusya'nın endişesine yol açtı. Çıkan bu yeni problemler karşısında kabul edilmeyen komisyon lağvedilmiş, bir müddet sonra da yeni bir komisyon kurulmuştur. Yeni komisyon kararları ise Fransa'ya yeni haklar vermekle birlikte Alınan kararlar Meclis-i Vükela tarafından görüşüldükten sonra 9 Şubat 1852 günü ferman haline getirilmesi kararlaştırıldı. Neticenin en fazla Rus tarafını sevindirmesi beklenirken, Rusya uyumlu bir tavır içerisine girmedi. Sonunda Babıâli, 15 Aralık 1852'de fermanın Kudüs'te resmen okunmasını, Katoliklere Doğu Kilisesi anahtarlarının teslimini

⁴³ Bekir Sıtkı Baykal, "Makâmât-ı Mübareke Meselesi ve Babıâli", Belleten, Nisan 1959, XXIII / 90, s. 243.

⁴⁴ Heyet, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1339, s.152.

⁴⁵ Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 290.

⁴⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi*, s.225.

⁴⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, s. 226.

kararlaştırdı. Fransa bu kararları barışçıl biçimde kabul etti. Buna karşın Rusya bütun bunları bir anlaşmazlık için bahane olarak yorumlayarak meseleyi kapatmadı.⁴⁸

1.2.4. Prens Mençikof'un Elçiliği ve Babiâli'nin Tavrı

Osmanlı Devleti'nin, Kutsal Yerler ile ilgili çözümlü Rusya'yı memnun etmedi. Bunun üzerine hareket etmeden önce İngiltere'yi yanına alarak Osmanlı'yı önemli bir destekten mahrum bırakmak istedi. Ancak İngiltere'den beklediği desteği bulamayınca tek başına harekete geçmeye karar verdi.⁴⁹ Bunun üzerine 23 Şubat 1853'te bir savaş gemisi ile Prens A. Sergeyeviç Mençikof başkanlığında özel bir elçilik heyetini İstanbul'a yolladı. Mençikof, Prenslik unvanı yanında, Amiral, Bahriye Bakanı, Finlandiya Valisi, Baltık Donanması Komutanı gibi unvanlara sahipti. Beraberindeki heyette Amiraller, Generaller ve Prensler bulunuyordu ve bu heyetin 28 Şubat 1853 günü İstanbul'a şaşaalı girişi, binlerce Ortodoks tarafından Tophane rıhtımında, büyük törenlerle karşılanışı, ferdi davranışları protokol kurallarını hiçe sayan davranışları tam bir gösteriye dönüştü. Babiâli'ye 19 Nisanda, verdiği bir nota ile Kutsal Yerlerdeki durumu açıklayacak olan bir fermanın çıkarılmasını; Kamame Kilisesinin kubbesinin onarım işinin yalnız Rum patriğine verilmesini, Ortodoks kilisesi'nin ayrıcalıklarının bir senet ile belirtilmesini istedi.⁵⁰ Çıkarılacak fermanın Rus Hükümetince resmî bir garanti olarak kabul edileceğini belirterek bu hususları konu alan bir senet düzenlenmesini istiyordu. Bunun üzerine Babiâli, 5 Mayıs'ta çıkardığı bir fermanla bütun Hıristiyan kiliselerinin, özellikle Ortodoks kilisesinin haklarının korunacağını ilan ettiyse de Rusya memnun edilemedi. Bunun üzerine elçi gerçek talebini, yani Osmanlı sınırları içinde bulunan tüm Ortodoks uyruklarının himayesinin Rus çarına bırakılmasını ve Rusya ile daimi ittifak anlaşmasının imzalanmasını istedi. Babiâli, Osmanlı Devleti'nin hükümlerlik haklarını kısıtlayıcı bu isteği reddetti. Ayrıca tüm millet şeflerine yeni bir ferman çıkararak Ortodoks kilise ve papazlarına verilen ayrıcalıklar teyid edildi. Benzer fermanlar Ermeni, Katolik, Protestan ve Yahudilerin ruhanî liderlerine de verildi. Ancak Mençikof, Babiâli'nin kendi isteklerini yerine getirmeyip, dinî toplulukların ayrıcalıklarını belirtmekle yetinmesi üzerine, Babiâli'ye 6 Mayıs'ta, bir ultiatom vererek adı geçen senedin cevap için 5 günlük süre içerisinde bir anlaşma imzası ile verilmesini isteyerek ultiatoma bu senedin bir de örneğini

⁴⁸ Üçok, *Siyasal Tarih (1789 – 1960)*, s.115.

⁴⁹ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.235

⁵⁰ Üçok, *Siyasal Tarih (1789 – 1960)*, s. 117.

ekledi. Durumu görüşmek üzere toplanan Divan, ultiyatomu inceleyerek bunun kabul edilemeyeceğine hüküm verdi. Mayıs ayının 10'unda cevaben Babıâli, Osmanlı hükümetinin, Rusya ile dostça geçinmek istediğini, Ortodoks kilisesinin haklarını her zamanki gibi korumayı sürdüreceğini; ancak Padişahın egemenlik haklarıyla bağdaşmayacak bir anlaşmanın imzalanmasının kabul edilemeyeceğini bildirdi. Bunun üzerine Mençikof Babıâli'ye yeni bir nota vererek eski isteklerini yineledi ve Rusya'ya dönmekle korkutmaya kalkışıp Padişahın kendisini kabul etmesini istedi. Abdülmecit kendisini kabul ederek, hükümetle görüşmesini tavsiye ettiyse de Mençikof, 21 Mayıs'a kadarki görüşmelerinde yeni bir gelişme olmaksızın Babıâli'nin net tavrı sonucunda Rus elçiliğinin bütün personeliyle 21 Mayıs'ta İstanbul'dan ayrıldı.⁵¹

1.2.5. Eflak – Buğdan'ın Rusya Tarafından İşgali ve Osmanlı Devleti'nin Savaş İlanı

Prens Mençikof'un İstanbul'dan ayrılmasından on beş gün sonra bir diplomasi memuru Rusya'dan İstanbul'a geldi. Rusya Dışişleri Bakanı Kont Nesselrode tarafından getirdiği mektupta; Mençikof tarafından hazırlanan tahrir müsveddesinde herhangi bir değişikliğe gidilmeden imzalanması dolayısıyla, ultiyatomonun reddi meselesi son bir kez daha tavsiye ediliyordu. Aksi takdirde Rus askerlerinin Eflak ve Buğdan'ı Prut nehrini geçerek işgal edeceklerini belirtiyordu.⁵² Haziran'ın 17. günü, Babıâli, ikinci ret cevabını kesin olarak verdiğiğinde halk belli belirsiz bir uyuşma yolunun bulunacağına dair ümidini hala yitirmemişti. Rusya ile ilişkilerin kesilmesini müteakiben ortamın sükûneti ve tebaanın endişesini gidermeye yönelik olarak, Rum ve Ermeni patrikleri Padişah'a birer sadakat beyannamesi göndermeğe ikna edildiler.⁵³

Diplomatik sessizliğin ardından her geçen günün, savaşa biraz daha yaklaştırdığı anlaşılıyordu. Bununla birlikte savaşa meydan vermeksizin, savaş hazırlıkları da milleti endişeye sevk ettirmeden yürütülüyordu.⁵⁴ Bu arada Babıâli İngiltere ve Fransa ile siyasi çözüm konusunda fikir alışverişinde bulunuyordu. Nitekim bu iki devlet, Osmanlı'nın

⁵¹ Üçok, *Siyasal Tarih (1789 – 1960)*, s. 117, 118.

⁵² Sir Adolphus Slade, *Türkiye ve Kırım Harbi*, (Çeviren: Ali Rıza Seyfi), TTK Yayınları, Ankara 1943, s. 58.

⁵³ Slade, *Türkiye ve Kırım Harbi*, s. 63.

⁵⁴ Hakkı Yapıcı, *Takvim-i Vekayi'de Kırım Harbi (1853–1856)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Erzurum 1999, s.4.

sınırlarına yönelik Rus hareketliliğine sessiz kalmayarak, 25 Haziran'da Ege Denizi'nde Beşik Körfezi'nde demirlemişti. Rusya orduları Eflak-Buğdan sınırında işgale hazır bir şekilde beklerken, Çar I. Nikola diplomatik görüşmelere devam etti. Çar, Avusturya aracılığıyla isteklerini kabule zorlamak ve Avusturya'yı tarafına çekmek niyetiyle, Sırbistan ve Bosna-Hersek'in işgalini önerdi. Fakat meseleyi askerî değil, siyasal tedbirlerle çözümlenmekten yana olan Avusturya Hükümeti, sorunun büyük devletler arasında görüşülmesini öne sürdü. Bunun üzerine Çar, 26 Haziran'da, çıkardığı bir manifesto ile: “Bir fetih savaşı yapmak istemediğini, yalnız Ortodoks kilisesini korumak için birliklerini Eflak – Buğdan’a (Memleketeyn) sokmaya karar verdiğini” bildirdi.⁵⁵ 2 Temmuz 1853 tarihinde Rus orduları Prut nehrini geçerek, üç yıl süren ve uluslar arası siyaseti diplomatik bir yoğunlukla baş başa bırakan Kırım Savaşı'nı başlatmış oldu. Rusya Dış İşleri Bakanı Kont Nesselrode büyük devletlere hitaben: “Memleketeyn'i Osmanlı Devleti'ne savaş açmak için işgal etmediklerini, Babiâli'nin kabul etmediği manevî teminatın yerine geçici maddî bir teminat koymak için böyle bir yola başvurmaya mecbur kaldıklarını”⁵⁶ ifade eden bir bildiri açıkladı.

Rusya'nın başlattığı bu haksız savaşın ardından Babiâli, olayı değerlendirmek üzere toplandı. 11 Temmuz'da toplanan Meclis, bunun tam anlamıyla bir savaş sayılamayacağına, ancak ortadaki anlaşmaları da hiçe sayan bir fiil olduğuna hükmederek, Rusya'nın protesto edilmesine ve Avrupa devletlerine resmen bildirilmesine karar verdi.⁵⁷ Hariciye Nazırı Reşid Paşa, Eflak-Buğdan'ın işgali üzerine oradaki prenslerin yayınladığı protestoyu da İngiliz, Fransız, Avusturya ve Prusya elçilerine ilettiler. Rusya Dış İşleri Bakanı Kont Nesselrode'a da yazdığı bir mektupla Memleketeyn'in işgalini protesto etmiş bulunan Babiâli'nin hâlâ Rusya'ya karşı dostluk duygularını beslediğini belirtti. Böylece Babiâli mevcut durumda savunma pozisyonu almak suretiyle, zaman kazanarak yanlış bir siyasetin önünü almış olacaktı.⁵⁸

Mevcut durum Osmanlı Devleti'nin yanı sıra, sınırları yakınına kadar gelen Rusya'dan dolayı Avusturya ve Prusya'yı da endişelendirmişti. Doğu Avrupa'nın ve Balkanlar'ın dengesi bu devletleri de ilgilendiriyordu. Bu bakımdan Avusturya Hariciye Nazırı Kont Boul'un davetiyle, dört büyük devletin Viyana elçileri durumu görüşmek için Viyana'da toplandılar. Bu toplantının bir meyvesi olarak 28 Temmuz'da şekillendirilmiş olan Viyana Notası ile devletler Sultan'dan: “Hıristiyan tebaası hakkındaki Küçük Kaynarca ve Edirne

⁵⁵ Üçok, *Siyasal Tarih (1789 – 1960)*, s.118.

⁵⁶ Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*, Maarif Vekaleti, İstanbul 1339, s.153.

⁵⁷ Yapıcı, *Takvim-i Vekayi'de Kırım Harbi (1853–1856)* s. 6.

⁵⁸ Slade, *Türkiye ve Kırım Harbi*, s.67.

Antlaşmalarının maddelerini yeniden onayladığını bildirerek, Rusya ve Fransa'yı bu maddelerin işleyişinde garantör olarak kabul etmesi"ni istiyordu. Babîâli, bu notanın kendisine danışılmadan hazırlanması ve Padişaha gösterilmeden Çara iletilmesi sebepleriyle hoşnut kalmamakla birlikte Çar, notayı kendi isteklerine yakınlığı dolayısıyla hemen kabul etmişti. 14 Ağustos'ta yapılan Meclis-i Umumi toplantısında Viyana Notası'nın bu haliyle kabul edilemeyeceği ancak: "Ortodoks tebaa ve papazlarına tanınan imtiyazların Ruslarla yapılan anlaşmaların sonucu değil, Sultanın ihsanları sonucu olarak belirtildiği takdirde notanın kabul edilebileceği" şeklindeki bildiri Viyana'ya yollandı.⁵⁹ Buradan da St. Petersburg'a ulaştırılan Babîâli değişikliği bu kez de Çar tarafından reddedildi. Bunun üzerine Fransa ve İngiltere aracı rolünü bıraktıklarını açıkladılar.⁶⁰ Böylece Viyana'da başlatılan çalışma da harbi engelleyici bir fayda sağlamazken Osmanlı başkentinde de medrese talebelerinin yaptıkları mitingler ve savaş istemini belirten afişler halkı ve hükümeti etkilemişti. Nihayet 25 Eylül'de Çırağan Sarayı'nda Mustafa Reşid Paşa'nın başkanlığında olağanüstü bir oturumla, ulema ve devlet adamlarından oluşan 163 kişinin katılımıyla toplanan Meclis, savaş durumunun kabulü için Sultan Abdülmecid'e rica edilmesini karara bağladı. Sultanın, meclis kararını onaylaması ile 4 Ekim 1853'te Rusya'ya savaş ilan edildi.⁶¹

Savaş kararı büyük devletlerin elçiliklerine de bildirilerek, Rumeli ordusu başkomandanı Ömer Paşa tarafından 7 Ekim 1853'te uygulanmak üzere, Rus orduları komutanı Prens Gorçakof'a verilen ultiमतomla Memleketeyn'in on beş gün içinde boşaltılmamasını müteakiben savaşın başlayacağı bildirildi.⁶² Konum olarak Osmanlı Devleti Ordusu'na bakıldığında o dönemde Anadolu ve Rumeli olarak iki bölümde düzenlenmişti. Müşir Ömer Paşa, 140 bin kişilik Rumeli ordusunun başkomutanlığına getirilmişti. Anadolu-Kafkas harekât alanındaki ordu, üç kola ayrılmış olup Batum kuvvetlerini Selim Paşa, Anadolu ordusu müşiri Abdülkerim Nadir Paşa (Abdi Paşa) Kars kalesi kuvvetlerini ve Bayezid'deki birlikleri ise diğer bir Selim Paşa kumanda ediyordu. Ordu, 150 bin dolayındaydı.⁶³ Bununla birlikte, uzun zamandan beri muhtemel bir harbe karşı hazırlıklı olan Rusların hem Rumeli ve hem de Anadolu harekât alanında önemli miktarda kuvvetleri bulunmaktaydı. Anadolu cephesindeki kuvvetlerinin toplamı 160 bin dolayındayken, Rumeli

⁵⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, s. 232 vd.

⁶⁰ Üçok, *Siyasal Tarih (1789 – 1960)*, s. 118 vd.

⁶¹ Yapıcı, *Takvim-i Vekayi'de Kırım Harbi (1853–1856)*, s. 9 – 12

⁶² Karal, *Osmanlı Tarihi*, s.234. vd.

⁶³ Mustafa Budak, *1853 – 1856 Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1993, s.9, 10.

cephesinde yaklaşık 128 bin askerleri olmakla Osmanlı kuvvetlerinden oldukça üstün durumdaydılar.⁶⁴

---

⁶⁴ Mehmet Rezan Ekinci, *Osmanlı- Rus İlişkileri Çerçevesinde Kırım Savaşı (1853-1856)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2005, s.25

İKİNCİ BÖLÜM

KIRIM HARBİ ve DOĞU CEPHESİ

2. KIRIM HARBİ

1850 yılı Mayıs'ında Fransa'nın İstanbul Sefiri tarafından Babıâli'ye verilen nota ile başlayıp, Kudüs'te mübarek makamlar meselesi üzerine ortaya çıkan mücadele, Kırım Savaşı adını almıştır. Savaş öncelikle Tuna boylarında öncü muharebeler şeklinde başlamış, 30 Kasım 1853'te Sinop önlerinde bir Osmanlı donanmasının yakılmasıyla bir Avrupa savaşına dönüşmüştür. Genel olarak Karadeniz kıyıları ve komşuları çerçevesinde gelişen bu savaş da, her cephede eş zamanlı olarak, kayda değer önemli savaşlar yaşanmıştır.

Rumeli Ordusu Başkomutanı Ömer Paşa'nın, Rus Başkomutanı Prens Gorçakof'a gönderdiği ultiatom reddedilince 21 Ekim 1853 günü Ruslara karşı hareket başladı. Bu tarihte yedeğinde asker yüklü dört duba olduğu halde Kalas'a gitmek üzere İshak'ça önlerinden geçen bir Rus vapuruna, Tuna'daki Ada bataryasından ateş açılarak; iki dubası batırılmış, hasara uğrayan diğer iki duba ile vapur, Tuna'nın sol kıyısını baştankara etmiştir. Ruslar bu olayda 300'e yakın kayıp vermişler. Bu olay ile Türk Rus savaşı fiilen başlamıştır.⁶⁵

Rusya ile savaş kesinleştiğinde, 25 Haziran 1853'te Beşike Limanı'na gelmiş olan İngiliz ve Fransız filoları, Osmanlı Hükümeti'nin çağrısı üzerine 23 Ekim'de Büyükdere'ye demirlemişlerdi.⁶⁶ Rusya, İngiliz ve Fransız filolarının gelişiyile, 13 Temmuz 1841 Boğazlar Antlaşması'nın –Boğazların barış zamanında savaş gemilerine kapalı olması maddesi- ihlal edilmiş olduğunu ileri sürerek İngiltere katında protesto etti. Osmanlı Devleti, bu desteğin arttırılmasına yönelik olarak İngiliz ve Fransız donanmalarının Rus tehlikesine karşı devriye yapmalarını istedi ise de Fransız donanması komutanı Amiral Hamelin'in bu talebe soğuk bakması, tek başına İngiliz donanmasının çıkmasının olanaksızlığı ifadesiyile İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Clarendon bu isteği karşılayamadı.⁶⁷

⁶⁵ İkinci, *Osmanlı- Rus İlişkileri Çerçevesinde Kırım Savaşı (1853–1856)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2005, s. 26

⁶⁶ Yapıcı, *Takvim-i Vekayi'de Kırım Harbi (1853–1856)*, s. 20.

⁶⁷ İkinci, *Osmanlı- Rus İlişkileri Çerçevesinde Kırım Savaşı (1853–1856)*, s. 29.

2.1. Kırım Harbi'nin Avrupa Savaşı'na Dönüşümü

Fransa'da Hükümet ve İmparator III. Napolyon bütün kararlılığıyla, 19 Aralıkta İngiltere'ye Rus donanmasının "Karadeniz'den temizlenmesini" ve Rus gemilerinin Karadeniz'de dolaşmalarına izin verilmemesini bir nota ile bildirmesi⁶⁸ İngiliz siyasetinin bu konuda netleşmesine neden oldu. Gelişmeler ışığında, İngiliz ve Fransız donanmalarına 29 Aralık 1853'te Karadeniz'e açılmaları emri verildi. 3 Ocak 1854'te emir gereği İngiliz ve Fransız donanmasının Karadeniz'e çıkması, Avusturya ve Prusya tarafından 1841 Boğazlar Sözleşmesi'ne aykırılığı gerekçesiyle protesto ile karşılandı.⁶⁹

Avusturya ise Rusya ile gelişen bu sorunun çözümüne katkı sunma isteğiyle İngiliz ve Fransızların barış şartlarını Rusya'ya bildirerek kabulünü tavsiye etti.⁷⁰ Fakat Rusya olası bir savaşta hem Avusturya hem de Prusya'yı yanında görmek istediğinden bu girişimlerin tersine Avusturya'ya Bosna Hersek ve Sırbistan'ı işgal etmesini teklif ettiyse de bu teklifler taraflarca kabul görmedi. 19 Şubat'ta İngiliz ve Fransız elçileri Rusya ile diplomatik ilişkilerini keserek Petersburg'dan ayrıldılar. 12 Mart 1854'te İngiltere ile Fransa arasında bir ittifak antlaşması yapıldı ve iki devlet 27 Mart 1854'te Rusya'ya karşı savaş ilan ettiler.⁷¹

Bu sırada Rusya, Osmanlıları başka cepheler açarak meşgul etmek düşüncesiyle ki Osmanlıların Kafkaslardaki girişimlerine karşı da misilleme anlamında Yunanlıları isyana teşvik ederek, Osmanlı imparatorluğunun hemen bütün Hıristiyan uyruklarını ve komşularını savaşıma çağırdı. Bu çağrıya da Yunanistan, fırsattan yararlanma doğrultusunda 1854 yılı başlarında Epir ve Tesalya'da isyanlar çıkararak uydular. Eski Hariciye Nazırı Fuad Efendi, bu isyanları bastırmak üzere görevlendirildi. Yunanistan'ın hükümetçe ayaklanmaların arkasında olduğu tespit edildi. Yapılan bir dizi görüşme sonrasında Babıâli, 9 Mart'ta Yunanistan ile diplomatik ilişkileri kesme kararı aldı. İngiltere ve Fransa 22 Nisan'da Yunanistan'a sert bir nota vererek hükümeti gerekli önlemler almaya davet ettiler. 5 Mayıs'ta da Fransa, Atina ve Pire'yi işgal için kolordu göndermesiyle, Yunanistan savaş süresince tarafsız kalacağını ilan etmek zorunda kaldı.⁷²

Fransa ve İngiltere'nin savaşa katılmaları ile Avusturya ve Prusya'nın durumları önem kazanıyordu. İki devletin, savaşın taraflardan birine katılması, savaşın sonucunu oldukça değiştirebilirdi. Gerek Rusya, gerek İngiltere ve Fransa, bu iki devleti kendi yanlarına çekmek

⁶⁸ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 241.

⁶⁹ İkinci, *Osmanlı- Rus İlişkileri Çerçevesinde Kırım Savaşı (1853-1856)*, s. 31.

⁷⁰ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 241.

⁷¹ Besbelli, *1853 - 1856 Osmanlı - Rus ve Kırım Savaşı Deniz Harekâtı*, s. 51.

⁷² Slade, *Türkiye ve Kırım Harbi*, s. 112 vd

için çaba harcadılar. Rusya, 1854 Ocak ayında Avusturya'yı tarafına çekmek amacıyla bir kez daha teşebbüste bulunduysa da Avusturya bu isteği geri çevirmiştir. Bunun üzerine, Avusturya, İngiltere, Fransa ve Prusya'nın katılımıyla 9 Nisan 1854'de Viyana'da yapılan görüşmeler sonunda, daha sonra barış antlaşmasına esas olmak kaydıyla bir protokol imzalandı.⁷³

Bu gelişmeler yaşanırken taraflar arasındaki savaş, iki cephede de devam ediyordu. Oltaniçe taarruzu nedeniyle Rusların Kalafat üzerine yapmayı düşündükleri girişim de başarısızlığa uğramıştı. 2 Ocak'ta aynı amaçla Rusların tekrar başlattıkları taarruz Tuna nehri yakınlarındaki Çetana mevkiinde durdurulmuştu. Böylece Çetana muharebesi ile 1853 harekâtı bitmiş, Müttefiklerin savaşa girmesiyle birlikte 1854 yılı yeni bir harekât yılı olarak belirmiştir.⁷⁴

2.2. Kars Cephesi

Babiâli'nin Rusya'ya savaş ilan etmesiyle, Anadolu orduları kumandanları, doğu yönünde taarruza geçmişlerdir. Fakat buna rağmen 1853 yılı itibariyle, Osmanlı Devleti'nin Doğu cephesi geneli ile ilgili ortak bir plan ve strateji geliştirmemiş olduğu anlaşılmaktadır.

1853 yılı Kasım ortalarında başlayan bazı çatışmaları müteakiben Mareşal Abdi Paşa komutasındaki ordular, Kars'ın 30 km kuzeyinde Gedikler Mevkiinde Rus kuvvetleriyle savaştılar. Rusların Kars yolunu kesmek amacıyla başlattıkları taarruz karşısında Osmanlı ordularının yenilgi alması sonucu Mareşal Abdi Paşa görevinden alınarak yerine Mareşal Ahmed Paşa getirildi.⁷⁵

1854 Temmuz başlarında Anadolu ordularının güçlendirilmesi amacıyla Varna'dan Trabzon'a vapurlarla çoğu atlı 6 bin kişilik bir kuvvet gönderildi. Bu yılın belli başlı savaşı Bayezid mıntıkasındaki Gökdere'de cereyan eden savaştır. Rusların ileri hücumu ile başlattıkları savaş önceleri Osmanlı orduları lehineydi. Ancak Ruslar sürekli asker takviye ederek galib gelmişler; böylece Osmanlı ordusunu geri çekilişe zorlamışlardır. Bu yenilgi Selim Paşa'nın görevinden azline neden olmuştur. Ruslar bunun üzerine ileri harekâtlarına devamla Bayezid'i işgal ettiler. Erzurum yönündeki ilerleyişleri buralardan Trabzon'a doğru yoğun bir şekilde göçlere neden oldu. Yine devamında Kars ordusu kumandanı Mareşal

---

⁷³ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 242 vd.

⁷⁴ Ekinci, *Osmanlı- Rus İlişkileri Çerçevesinde Kırım Savaşı (1853-1856)*, s.34.

⁷⁵ Ekinci, *Osmanlı- Rus İlişkileri Çerçevesinde Kırım Savaşı (1853-1856)*, s.57.

Ahmed, Kars Kalesi'nden çıkarak Gökdere'de Ruslara taarruzda bulundu. Fakat Ruslar da süvarileriyle Osmanlı kuvvetlerinin sol yönlerine doğru taarruzla cevap vererek Osmanlı kuvvetlerini Kars yönünde geri çekilmek zorunda bıraktılar. Bu sırada Kafkas Cephesi'nde Şeyh Şamil'in ayaklanması Rusların yönünün bir zaman için Tiflis'e yönelmesine neden oldu.⁷⁶

1854 yılına gelindiğinde, müttefik devletlerin hedefi hala Sivastopol idi ve bütün planlarını ona göre yapmışlardı. İngilizlerce ileri sürülen ve nihayet kabul ettirilen Sivastopol seferi için 30 bin Fransız, 20 bin İngiliz ve 7 bin Osmanlı askerini götüren 89 savaş gemisinin refakatinde 267 taşıt gemisi yola çıkmıştır. Çok geçmeden Ruslar ile müttefikler (Osmanlı-İngiliz- Fransız) arasında Alma muharebesi yapılmış ardından 23 Eylülde müttefikler Sivastopol'u muhasaraya almışlardır. Ancak kuşatmanın uzun sürecek olması ve Kafkaslardaki Rus ordusunun güçlü konumunu koruması, Anadolu'daki Osmanlı ordusunun yeniden düzenlenerek güçlendirilmesi gereğini ortaya çıkarmıştır. Bunun için İngiltere Osmanlı hükümetinin onayı ile Albay Williams'ın başkanlığında bir askeri heyeti Anadolu ordusu nezdinde görevlendirdi.⁷⁷ Albay Williams, yaveri Yüzbaşı Teesdale ve Doktor Humphry Sandwith ile İstanbul'dan gemi ile Trabzon'a, oradan da Erzurum üzerinden 23 Eylül 1854 günü Kars'a gelmiştir.⁷⁸

Albay Williams'ın görevi, Kars ordusunun gerçek durumunu İngiliz hükümetine rapor etmektir. Fakat o kendini bununla sınırlı tutmamıştır. İngiliz Albay, Anadolu'nun kendi subaylarınca tahrip edildiğini ve kötü yönetilen bir ordu tarafından savunulduğunu görmüştür. Düzenli olarak hastaneleri denetlemiş ve asker sayısını tespit etmeye çalışmıştır.⁷⁹ Müşir Zarfif Mustafa Paşa'ya kumandanlarca sunulan mevcut raporunda, 4 alayın 2222 süvari ve 2212 attan oluştuğu bildirildiği halde, Yüzbaşı Teesdale ve M. De Nettancourt'un tespitlerine göre, bu sayı gerçekte 1568 idi. Aynı şekilde, Zarfif Mustafa Paşa silâhında 1500 başıbozuk süvariden bahsederken, gerçek sayı 800'den fazla değildi. Yine Albay Williams'a göre, Müşir ve diğer yetkililerin 10 bin dedikleri kayıtlı başıbozuk askerinin mevcudu 6000'di. Ne var ki kendisine sürekli yanlış rakamlar veriliyordu. Bunun sebebi de fazla kayıtların Müşir ve diğer yetkililer için önemli gelir kaynağı olmasıydı.⁸⁰

Anadolu Ordusu Müşiri Zarfif Mustafa Paşa ile Albay Williams hiç anlaşamadı. Zarfif Paşa İngiliz Albay'ın orduyu denetlemesine karşı çıkarken, Albay Williams da garnizondaki

⁷⁶ Ekinci, *Osmanlı- Rus İlişkileri Çerçevesinde Kırım Savaşı (1853-1856)*, s.57.

⁷⁷ Hasan Şahin, *1855 Erzurum Harekâtı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 1995. s. 135.

⁷⁸ Kırzioğlu, *1855 Kars Zaferi*, s. 94

⁷⁹ Şahin, *1855 Erzurum Harekâtı*, s. 136.

⁸⁰ Budak, *1853 - 1856 Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi*, s. 104-105.

yolsuzlukları ortaya çıkarmada Zarif Paşa'nın direnciyle karşılaşılıyordu.⁸¹ Ordu Müşiri, İngiliz irtibat heyeti başkanı Albay Williams'a karşı cephe aldığı için görevinden azledilmiştir. Yerine Tuna Ordusu'nda başarılı hizmet görmüş olan Rumeli Ordusu Kurmay Başkanı Ferik İsmail Paşa, Müşir rütbesi ile Doğu Anadolu Kumandanlığına tayin edildi.⁸²

Müşir İsmail Paşa bu arada gözlerinden rahatsız olduğundan göreve başlayamadı. Yerine Seraskerlik dairesinde çalışan Şükrü Paşa vekâleten Erzurum'a gönderildi. Yeni Müşir yerine gelene kadar ona vekâlet eden Ordu Kaymakamı Kerim Paşa Kars'taki ordunun kısa zamanda düzelmesine ve yolsuzlukların giderilmesi işine başladı. Hastaneler düzene konarak, erzak biriktirme işine çalışıldı.⁸³ Ordu defterdarı ile Erzurum Valisi İsmail Paşa'da İngiliz Albayın cesaretlendirmesi ile Kerim Paşa'ya yardımcı oldular.⁸⁴

General Williams, Kars'a geldiği 1854 Eylül'ü sonlarında askerin perişanlığını görmüştü. Kars ordusundaki askerin yiyecek ve giyecekleri ile ilgili talepleri haklı görmüştü. Özellikle süvariler, piyadelerden daha kötü giyimliydi. Bu bakımdan 5000 palto, 5000 çift bot ve 5000 çantanın mümkün olduğu kadar kısa zamanda Erzurum'a gönderilmesini İstanbul'dan istemişti. Ayrıca Kars'taki ve Erzurum'daki erzak ambarlarının takviyesine ve yolsuzlukların önlenmesine çalışmış ve bu konuda Erzurum valisi ile Oltu kaymakamlığından yardım talebinde bulunmuştu. Bu arada gözlerinden rahatsızlığı geçmeyen İsmail paşa, Rumeli Ordusu Kaymakamlığına tayin edilirken, Mehmet Vasıf Paşa'da Dersaadet Ordusu Müşirliği de kendisine verilmek suretiyle Anadolu Ordusu Kumandanlığı'na atanmıştı.⁸⁵

Yeni ordu müşiri görevine yolsuzlukları önleme ile başladı. Nitekim Erzurum'a yeni geldiği günlerde Kars Mutasarrıfı Sırrı Paşanın *irtikâbı'nı* haber alınca tahkikata başlamış ve şikâyetçilerin haklı olduğunu görerek, vaziyetini 24 Ocak 1855'de İstanbul'a arz etmiş, devletin parasını yiyen bu mutasarrıfın Nisan'da görevinden azledilmesine ve ona önveren İsmail Paşa'nın da Harput Vilayetine nakline muvaffak olmuştu. Bu değişiklikler üzerine Erzurum eyaletine Harput Valisi Mehmet Reşit Paşa, Kars Mutasarrıflığına Vezirlik rütbesi ile Çıldır Kaymakamı İsmail Paşa, Çıldır sancağına Süleymaniye Kaymakamı Münip Paşa, Anadolu Ordusu Defterdarlığına Vasıf Paşa'nın güvendiği Şam Defterdarı Mehmet Halet Bey, 1855 Nisan ortalarında tayin edilmişlerdi.⁸⁶

Bu arada Anadolu Ordusu'nun idaresi yolunda, İngiltere ile Osmanlı devleti arasında bir sözleşme yapıldı. Buna göre;

⁸¹ Budak, *1853 – 1856 Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi*, s. 106.

⁸² Şahin, *1855 Erzurum Harekâtı*, s. 136

⁸³ Kırzioğlu, *1855 Kars Zaferi*, s.96.

⁸⁴ Budak, *1853 – 1856 Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi*, s. 106.

⁸⁵ Şahin, *1855 Erzurum Harekâtı*, s.138.

⁸⁶ Kırzioğlu, *1855 Kars Zaferi*, s. 97–98.

1- 20.000 askerden meydana gelen bir fırkayı İngiltere kraliçesi hizmetine almayı taahhüt eder.

Bu fırkanın 15 bini Osmanlı ordularında halen hizmette bulunan düzenli askerlerden, geri kalan 5 bini ise hala orduda hizmet gören veya hizmet dışı bulunan redif askerlerinden seçilecekti. Bu fırka Şark tarafında bulunan İngiltere askeri kumandanı tarafından harbin gereğine ve onun uygun gördüğü şekilde istihdam edilecektir.

2- Bu fırka kraliçe tarafından tayin edilecek bir veya birkaç generalin emri altında bulunacak, bu generaller her konuda Osmanlı paşaları ile aynı haklara sahip olacaklardı.

Bu fırkanın idaresi için İngiltere devleti gerekli gördüğü sayıda yüksek rütbeli subaylar tayin edebilecekti. Bu fıkra İngiltere ordusunun tabi olduğu disiplin kurallarına bağlı olacak uniformalarının ve elbiselerinin renk seçimini İngiltere doğu ordusundaki asker şefi tespit edecekti.

3- Kendi silahı ve diğer malzemeleri ile birlikte İngiltere ordusu hizmetine giren bu fırkanın bundan sonra gerek silahı ve her türlü malzemeleri gerek maaş ve elbiselerini temin etmek ve bunları seferber haline koymak kendilerine gerekli olan malzemeyi vermek, ihtiyaç görüldüğü zaman bir yerden bir yere nakillerini yapmak İngiltere devletine ait olacaktır. Bu fırkanın subay ve askerinin maaşları Osmanlı ordusundaki subay ve erlerin maaşlarına eşit olarak ödenecektir.

4- İngiltere Devleti'nin hizmetinde istihdam olunacak askerler din ve mezheplerine göre ibadetlerini yapmada serbest olacaklardır. Buna hiç kimse tarafından müdahale olunmayacaktır.

5- Bu sözleşmede görülen esasların uygulama vaktini her iki tarafın memur edeceği subaylar tespit edeceklerdir.

6- Harp sulh ile neticelendiğinde bu askerler tekrar Osmanlı devletine iade olunacaktır.

7- Bu fıkradaki askerlerin ta'yınatı Osmanlı ordusundaki usule göre tevzi olunacak, tedibe müstahak olanlara da Osmanlı ordusunda geçerli olan usul uygulanacaktır.

8- İngiltere kumandasına verilecek fırkanın kullanacağı silahların türü, Osmanlı veya İngiltere ordusu usulüne uygun düzenlenecektir. Fakat bu düzenleme, bu fırkayı idare edecek İngiliz subayının gerekli göreceği değişikliğe tabi olacaktır.

9- İki taraf temsilcileri tarafından tasdik edilen bu anlaşma, İstanbul'da altı hafta içinde imzalanacak veyahut mümkünse daha kısa zaman içinde mübadele edilecektir.⁸⁷

---

⁸⁷ Şahin, 1855 *Erzurum Harekâtı*, s. 139–140.

1853 ve 1854 yıllarında Anadolu Ordusu'nun, Doğu Anadolu cephesinde önemli muharebe kazanamamış olması dikkatleri Kars cephesine çekmişti.

Diğer taraftan İngiliz General Williams 1855 baharında hücum için düşündüğü bir sahra ordusu kurmanın imkânsızlığını görerek, M. Vasıf Paşa gibi Anadolu'ya yönelik bir Rus saldırısını önlemede ciddi bir problem teşkil eden Kars istihkâmlarının güçlendirmesine çalışmıştır. Bu konuda Binbaşı Teesdale ve Miralay Lake'nin büyük yardımlarını görmüştür.⁸⁸

Esasen 1855 yılında ne Çerkezlerde ne de Şeyh Şamil'in kuvvetlerinde bir etkinlik kalmadığından, Anadolu ordusunu daha ağır şartlar beklemekte idi. Çünkü Osmanlı orduları özellikle Anadolu ordusu, bir buçuk yıllı bulmuş olan bu harpte, çetin şartlar altında ve yokluklar içinde kendinden eğitim görmüş üstün teçhizat ve silahlarla donatılmış Rus kuvvetleriyle çeşitli muharebeler yapmış ve oldukça yıpranmıştı.⁸⁹

Türk kuvvetlerinin yetersizliği aşikârdı. Ulaştırma hatlarının fena tanzim edilmiş olması ve ikmal maddeleri teminindeki güçlükler bu kuvvetleri daha da kötü duruma düşürmüştü. Kars ve Eleşkirt'teki iki kuvvetli grup, Erzurum'daki esas üslerinden oldukça uzakta bulunuyorlardı.⁹⁰

1855 yılında Gökdere savaşını müteakip gerek Şeyh Şamil ayaklanması gerekse kış şartlarından dolayı her iki tarafta da dokuz aylık hareketsiz bir dönem yaşandı. 14 Haziran 1855'te General Muraviyef 40 bin kişilik ordusuyla Kars'a doğru taarruza geçti. 17 Haziran'dan itibaren Rus orduları, stratejilerini ileri harekâttan ziyade açlıktan teslim olmaya varana değin Kars'ı kuşatma altına almaya başladılar.⁹¹ General Muravyef'in Kars önlerine gelerek Osmanlılarla muharebeye girişmesi, onun buraya gelmesinden önce, Osmanlı askeri makamlarca başlatılan hazırlıklara hız kazandırdı. Nitekim Anadolu Ordusu Kumandanı M. Vasıf Paşa bu sırada Cizre tarafında bulunan iki tabur piyade ile dört bölük süvari nizamiye birliğinin Kars'a gelmesi için emir verdi. Batum Ordusundan da kendisine takviye gönderilmesini rica etti.⁹² Ayrıca 4 Haziran 1855 de 4000–5000 muvazzaf süvarinin Harput eyaleti ile Muş, Erzurum ve Bayburt taraflarından toplanarak, Erzurum merkezinde bulundurulması gereğine işaret etmişti. Bu konuda gerekli irade çıkmış olmasına rağmen Erzurum havalisinde yeterli miktarda asker toplanması gerçekleşmemişti. Aynı şekilde Erzurum ve ovasında çeşitli kazalardan 3000 piyade ile 2000 süvarinin hızla Kars'a

⁸⁸ Şahin, *1855 Erzurum Harekâtı*, s.140.

⁸⁹ TSKT, *Osmanlı- Rus Kırım Harbi*, s.124.

⁹⁰ Şahin, *1855 Erzurum Harekâtı*, s.142.

⁹¹ İkinci, *Osmanlı- Rus İlişkileri Çerçevesinde Kırım Savaşı (1853–1856)*, s.58.

⁹² TSKT, *Osmanlı-Rus Kırım Harbi*, s. 124.

gönderilmesinin istenmesi de iktisadi sebeplerle suya düşmüştü. Bu yüzden Diyarbakir Valisinden birkaç bin muvazzaf süvari ve piyade askeri toplayarak gönderilmesini sağlaması için Anadolu Ordusu Müşiri'ne yazılmıştı. Diyarbakir Valisi Ahmet İzzet Paşa ise istenen askerin sadece eyaletten toplanmasından ve aciliyetinden dolayı bunun güç olacağını, ancak bazı teşviklerle şimdiye kadar 400'den fazla asker yazıldığını Babıâli'ye bildirmişti.⁹³

2. 3. Kafkas Cephesi – Şeyh Şamil ve İran ile İlişkiler

Osmanlı Devleti'nin Kırım dışında doğusunda Ruslarla devam eden çarpışmaların yaşandığı bir diğer cephe de Kafkas Cephesi olmuştur. Bab-ı Ali, Kafkasya'da, Dağıstan ve Çerkezistan halkını silahlandırmakla Rusların Gürcistan ordusunun muhtemel ilerleyişinin önlenebileceği kanaatindeydi.⁹⁴

Kafkasya'da Babıâli'nin bu kanaatte politikalar üretmesindeki etken, evvelden beri Kafkasya'yı Rus emellerinden kurtarmak amacıyla Rusya'yla savaşıp bu vesileyle İstanbul'la iyi ilişkiler kuran Şeyh Şamil'di. 1834 – 1853 arasında sürüp giden mücadelesinde ilk kez 1839'da olmak üzere 50'lerin başına kadar İstanbul'dan hareketine destek amacıyla elçiler yollamıştı. Savaşın ilanını müteakiben önemli gelişme olarak Abdülmecid Han tarafından 9 Ekim 1853'te bir ferman yollanarak Şeyh Şamil'den Ruslara karşı resmen savaşması istendi. Kırım savaşının devam ettiği zamanlarda o da savaşarak, Kafkasya'da Rusya'yı meşgul etmesi bu çağrıya uyduğu görülmektedir.⁹⁵

Bu amaçlar gereğince Babıâli de 6 Mayıs'ta hazırlanan bir filoyu İstanbul'dan Çerkezistan kıyılarına doğru yola çıkararak yapılacak harekâtı kararlaştırdı. Filo Batum'a gidip buradan yükleyeceği dört bin askerle Sohumkale'yi ele geçirecek ve burasını Çerkezlerle işbirliği için bir üs haline getirecekti. Filoda Çerkez paşalarından Sefer ve Behçet Paşalarla Şeyh Şamil'in elçisi ve kadınlı çocuklu 300 kadar Çerkez bulunmaktaydı. Dört aylık kumanyası ve çeşitli silah ve erzak yüklü Osmanlı - Mısır filosu altı kalyon, iki kapak, üç firkateyn, iki korvet, iki brik, beş vapur ve bir gölet ile 21 parçadan ibaret bulunmaktaydı. Ancak Müttefik donanma kumandanları ikinci bir Sinop olayı ile karşılaşmak kaygılarını öne sürerek bu harekâtı uygun bulmadılar.⁹⁶

⁹³ Şahin, *1855 Erzurum Harekâtı*, s. 142–143.

⁹⁴ Sir Adolphus Slade, *Türkiye ve Kırım Harbi*, (Çeviren: Ali Rıza Seyfi), s. 124 vd.

⁹⁵ İkinci, *Osmanlı- Rus İlişkileri Çerçevesinde Kırım Savaşı (1853–1856)*, s.60.

⁹⁶ Saim Besbelli, *1853 – 1856 Osmanlı – Rus ve Kırım Savaşı Deniz Harekâtı*, s. 60 vd.

Fakat her nasılsa Müttefikler Çerkezistan'a gönderilecek filo üzerinde hemfikir oldukları sırada da iş işten geçmiştir. Bu değişikliğe sebep olarak Çerkezistan kıyılarından Balçık'a gelen Fransız vapurundan, Ruslar tarafından boşaltılan Sohunkale'nin Çerkezlerin eline geçtiği ve Redutkale'nin (Redoute kale) de boşaltılmış olduğunu öğrendiler.

Müttefiklerin yolladıkları Çerkezistan filosu 24 Mayıs'ta silah ve mühimmatları ile ama bu kez plansız, hazırlıksız ve ne şahısların ne de malzemelerin bir bekleyeni olmaksızın indirilmiştir. Bu harekât da akamete uğramış olaylardan biri olarak tarihe geçmiştir.⁹⁷

1855 yılı savaşın sonlarına doğru Kafkas harekâtlarına önceden değinildiği gibi Mayıs ayında Müttefik kuvvetleri, Kerç'i ele geçirerek Azak Denizi'ne hâkim olunca Ruslar, bu cephede Tsemez ve Anapa'yı boşaltmışlardı. 12 Eylül'de Redutkale'yi üs olarak kullanan Ömer Paşa, Sohunkale'yi ele geçirerek üssünü buraya taşıdı. 16 Haziran'da Kars kalesini kuşatmış olan General Muraviyef, Ömer Paşa'nın 21 Eylül'de Batum mıntikasına gelmesi üzerine Kars'tan çekilmeye, ancak son bir kez de cibrî bir hücumda bulunmak istemişti. Fakat bu taarruzu başarısız olduğu halde o sırada Ömer Paşa'nın karargâhını Sohum'a taşıdığı haberini alınca bunu fırsat bilerek Kars'ı tekrar kuşatması Kasım başlarında ona başarıyı getirmişti. Aynı zamanda Ömer Paşa Kütayış'e doğru harekete geçmişti. Buranın 35 km. batısında Kars'ın zapt edildiğini öğrenince gerek bu haber gerekse mevsimin elverişsizliği nedenleriyle geriye çekilişle tekrar Redutkale'ye yerleşti. Durum Kırım'da Müttefiklerin; Kars'ta Rusların lehine bir vaziyetteyken pek yakında barış hali ile savaş noktalanmış oldu.

Genel tarih bağlamında bakıldığında, Osmanlı - İran ilişkilerinde ön plana çıkan unsur Sünnî-Şîî çatışmasıdır. Ancak Kırım Savaşı'nda bu kez bu faktörün gerçek nedenler arasında yer almamış olduğunu görmekteyiz.⁹⁸

Savaş öncesinde İran ve Rus sınırında durum Osmanlı açısından güvenli değildi. Osmanlı-Rus ilişkilerinin gerginleşmeye başladığı 1853 sıralarında ise İran'ın Osmanlı'nın Doğu ve Güneydoğu sınırında bazı askerî sevk hareketlerinde bulunduğu görülmektedir.⁹⁹

Osmanlı Devleti'nin İngiltere ve Fransa ile müttefik antlaşması imzalamasını beklemeyen Rusya, Asya'da kendisine İran'ı müttefik olarak seçti. Rusya'nın İran temsilcisi Dalgorki, Nasreddin Şah'la gizlice görüşmeleri sonrasında Şah Rusya ile dört maddelik bir

⁹⁷ Ekinci, *Osmanlı- Rus İlişkileri Çerçevesinde Kırım Savaşı (1853-1856)*, s.62.

⁹⁸ Ekinci, *Osmanlı- Rus İlişkileri Çerçevesinde Kırım Savaşı (1853-1856)*, s.62-63.

⁹⁹ İ. Caner Türk, *1853-1856 Kırım Harbi Sırasında Osmanlı-İran İlişkileri, Osmanlı Devleti'ne Karşı Rus-İran Gizli Antlaşması*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2000, s. 18 vd.

anlaşma yaptı.¹⁰⁰ Rusya, bu antlaşma ile İran Devleti'ni Osmanlılara her türlü yardımı ve topraklarından geçişini engellemeyi amaçlamıştı.

Savaş müddeti boyunca sınır vali ve mutasarrıflarınca İran ile ilgili Osmanlı sınırına asker yığdığı ve benzeri birçok şikâyetler yapılmasına rağmen, Babıâli itidali elden bırakmamıştır. İran, sınır yığınakları ve benzeri bütün hazırlıklarına rağmen Osmanlı'ya savaş açamamıştır. Neticede, İran'ın Rusya tarafından bir yönlendirilmeye çalışıldığı anlaşılmıştır. İran daha sonra Osmanlıyla tekrar yakınlık kurma gayretleri içerisine girmiş ve bu tavır karşılığını bulmuştur.

İran'ın Rus yanlısı tavrında cazip teklifler rol oynamıştır. Savaşa giremeyişinde ise aynı belki daha fazla oranda İngiliz elçisinin çekilme tehdidi, İran halkının Rusya'ya duyduğu nefretin toplumsal bir patlamaya dönüşmesi korkusu ile Afgan elçisinin, eğer Rusya ile savaşa girilecek olunursa İran topraklarının Afganlarca işgal edileceği tehdidi rol oynamıştır. 1854 sonlarında İngiltere siyasal baskılarla İran'ı İstanbul'da bir dostluk antlaşması imzalamaya zorlayarak başarı sağlamış, yanı sıra bu ülkeye gönderdiği subaylarla İran ordusunu modern eğitim vererek, Hint yolunu korumak üzere İran'ı kontrol altına almıştır.¹⁰¹

2.4. Rusların Kars'a İlk Hücumları

1854'te Kafkasya'daki muharebelerin neticelerinden memnun kalan Ruslar, Ağustos 1854'deki Kurudere muharebesinde başarı kazanmalarına rağmen, General Bebutov'un aşırı ihtiyatlı hareketlerinden dolayı Kars'ı alamamışlardı. Bunun üzerine 11 Aralık 1854'de, Bebutov'un yerine Kafkasya Başkumandanlığı ve Genel Valiliğine Nikolaevich Muravyef atanmıştı. Seçkin bir kariyere sahip bulunan General Muravyef ilk önce 1816'da Rus Kafkasya Orduları Başkumandanı General Yermelof tarafından özel bir görevle Hive'ye gönderilmiş ve 1828'de Kars'ın alınmasında Başkumandan Paskieviç'in maiyetinde çalışmıştı. Ardından 1833'de Mehmet Ali Paşa buhranında fevkalade elçi sıfatıyla Mısır'a gitmiş ve ertesi yıl Boğaziçi'nde Rus birliklerini komuta etmişti.¹⁰²

---

¹⁰⁰ Antlaşmaya göre özetle: 1. İran tarafsızlığını koruyarak, Rusya düşmanlarına hiçbir şekilde yardım etmeyecek; düşman ordularının topraklarından geçmesine izin vermeyerek yiyecek yardımı yapmayacak. 2. İran, Rusya'nın düşmanlarına savaş alet ve edevatlarını göndermemeyi taahhüt edecek. 3. Rusya, antlaşmaya uyulup uyulmadığını kontrol edecek; anlaşma sonunda İran'ın Rusya'ya olan 500 bin tümen borcu silinecek. 4. Bu gizli dostluk antlaşması Rusya ile İran arasında hiçbir şekilde değiştirilmeyecektir. Bkz: Türk, s.44.

¹⁰¹ Ekinci, *Osmanlı- Rus İlişkileri Çerçevesinde Kırım Savaşı (1853-1856)*, s. 63-64.

¹⁰² Budak, *1853 - 1856 Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi*, s. 112

General Muravyef 1855 yılı başlarında Kafkasya'daki kuvvetleri yeniden gruplandırdı. Sahra gruplarını Kafkasya ve Lezgia hatlarından aldığı sekiz tabur üç Kazak alayı ve üç batarya ile takviye etmeye çalıştı.¹⁰³ Muravyef idaresindeki bütün ordu birliklerine 103–106 sayılı emirlerle yeni düzen ve tayinleri bildirdi. Hareket ordusu kumandanlığına, Bebutov'un yerine topçu kuvvetleri kumandanı General Brimner, müstakil Kafkasya kolordusu ve Hazar kıyıları ile Kafkasların güney ve kuzeyindeki asayişe memur birliklerle Batum cephesindeki Güril kuvvetleri kumandanlığına General Bebutov, Karadeniz doğusundaki kıyıların ve Karadeniz Kazak ordusunun kumandasına General Khomutof'un, Ahıska ve Ahılkelek bölgelerindeki birliklerin idaresine 13. Piyade Tümeni kumandanı General Kovalavski'nin tayin olundukları, 29 Mayıs'tan önce tamim edilmişti. Brimner idaresindeki hareket ordusunda 27 tabur piyade, 72 top, 3 Dragon ve 3 Kazak süvari alayı, 2 yerli (Gümrü ve Revanlı) ve 2 hudut dışı Karapapak milis yüzükleri, 3 Haziran 1855 günü Gümrü'de yapılan teftişte hazır bulunmuştu.¹⁰⁴

Ruslar, 6 Haziran 1855 Çarşamba günü iki kol halinde seyyar ordularının General Mayor Graf Nirod idaresindeki birinci kolu ile ilerleyerek Arpaçay'ı solunda konaklamışlardır. Böylece 1855 yılında Anadolu'da yapılacak sefere başlanmış olunuyordu. General Leytnant Knyaz Gagarin idaresindeki ikinci kol ile başkumandan Muravyef de 8 Haziran Cuma günü Gümrü'den kalkarak Arpaçayı boyuna gelmiştir. Seyyar ordu kumandanı General Leytnant Brimner de bu son kola hareket etmiştir. Başkumandan Muravyef kumandasındaki 30 bini aşan düşman ordusu böylece birleştikten sonra aynı 8 Haziran 1855 günü Arpaçay'ını aşarak Osmanlı topraklarına girmiştir. Ruslar Gümrü ile Ardahan'a varan yolların kavşağında ve Kars Çayı solundaki Zaim köyüne gelerek burayı ordugâh yapmış ve gecelemişlerdir. 9 Haziran günü, 10 bin kişilik Ahılkelek-Ahıska kuvvetleri kumandanı General Kovalevski Karzak yoluyla ilerleyerek Kenarbel/Karzak gölünün kuzey yanından sınırı geçerek Çıldır'a girmiş ve Ardahan üzerine yürümüştür. 10 Haziran Cumartesi günü Ruslar, ilk önce Zaim köyünden Kars'a doğru ilk süvari karakollarını sevk etmişlerdir. Ardından 6 tabur piyadeyi Zaim'de bırakarak 25 binden fazla piyade ve süvari ile 56 toptan oluşan bir kuvvetle Kars'a yönelmişlerdir.¹⁰⁵

Karadağ Burnu'nda ki Koltuk Tabya ile Hafız Paşa Tabyası önünde cereyan eden küçük bir muharebe sonunda Ruslar hezimete uğrayarak tekrar Zaim köyüne çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu muharebede Osmanlılar, nizamiye ve muvazzaf askerinden yedi-

¹⁰³ Şahin, *1855 Erzurum Harekâtı*, s.144.

¹⁰⁴ Kırzioğlu, *1855 Kars Zaferi*, s. 101-102.

¹⁰⁵ Budak, *1853 – 1856 Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi*, s. 113–114.

sekiz kadar şehit vermişlerdir. Rusların ise, kaldırıp götürülebildiğinden başka meydanda yüz kadar ölü ve yaralı mevcuttu.¹⁰⁶

Ruslar 12 Haziran'a kadar Kars'a hücumda bulunmamışlardır. Bu arada General Baklanof, Kars ile Ardahan arasındaki irtibatı kesmek ve Ardahan'da bulunan General Kovalevski kuvvetlerine yardım etmek için görevlendirilmiştir. 11 Haziran'da bir seyyar müfreze ile Zaim'den hareket ettirilen General Baklanof, hiçbir karakol kuvvetine rastlamadan Ardahan'ın aşağı kısmına varmıştır.¹⁰⁷ Muravyef tarafından sevk edilen bu kuvvetler, aradaki tabyaları tahrip, Ardahan kalesini yıkmaya çalışmışlardır. Rusların bu hareketi, Erzurum yolundaki Penek, Oltu ve Mamervan (Narman) kazalarının imkânlarından mahrum olmasından dolayı Erzurum'u tehlikeye düşürecek nitelikteydi. Erzurum ve Hasankale'nin düşman eline düşmesi halinde Kars ordusundaki askerlere, mühimmat ve zahire sevki imkânsız hale gelirdi.¹⁰⁸

General Muravyef, Osmanlı ordusunun Kars kalesine kapanmış olduğunu görünce, kaleyi tam bir muhasaraya almak maksadıyla esas kampını Kars'ın 5 mil güney-doğusunda bulunan, Erzurum ve Kağızman'a giden yollara hâkim olan Mağaracık köyüne taşımıştır. Bu sırada General Muravyef Kars civarında bulunan Ermenilerden yararlanarak bunları casus olarak kullanmıştır. Böylece Kars kalesi hakkında birçok kıymetli bilgiler edinmiştir.

14 Haziran 1855'te General Muravyef 40 bin kişilik ordusuyla Kars'a doğru taarruza geçti. Kanlı Tabya önlerine gelen Rus kuvvetleri altı saatlik bir çarpışmadan sonra, tekrar Mağaracık köyüne dönmüşlerdir. Rus ordusu çatışmanın başından beri, Kars'ı zorla değil, teslim yoluyla elde etmek istiyordu. 17 Haziran'dan itibaren Rus orduları, stratejilerini ileri harekâttan ziyade açlıktan teslim olmaya varana değin Kars'ı kuşatma altına almaya başladılar.¹⁰⁹

Müşir Mehmet Vasıf Paşa, Kars'ın muhasaraya alındığını, kendisinin mevcut şartlar içerisinde bir muharebeyi kabul edecek güçte bulunmadığını Seraskerliğe bildirmiştir. Ayrıca Muravyef'in Erzurum doğrultusunda harekâta geçebileceğini belirten Müşir Vasıf Paşa, asker ve para yardımının arttırılmasını istemiştir.¹¹⁰

Rusların 30000'den fazla askeri kuvveti Mağaracık'a gelmesinin ardından Kars Çayı üzerindeki köprüyü tutmağa çalışmaları niyetlerini de ortaya koymuştur. Ruslar Kars, Ardahan ve Çıldır taraflarından asker toplayıp, Erzurum istihkamları üzerine asker sevk

¹⁰⁶ Şahin, *1855 Erzurum Harekâtı*, s.146.

¹⁰⁷ Kırzioğlu, *1855 Kars Zaferi*, s.102.

¹⁰⁸ Şahin, *1855 Erzurum Harekâtı*, s.146-147.

¹⁰⁹ Ekinci, *Osmanlı- Rus İlişkileri Çerçevesinde Kırım Savaşı (1853-1856)*, s.58.

¹¹⁰ Şahin, *1855 Erzurum Harekâtı*, s.147.

etmenin yanı sıra, Beyazıt'a bağlı Koruma ve Musun köylerine yedi sekiz bin kadar asker göndererek söz konusu köprüyü tutmak suretiyle özellikle Erzurum'dan Kars'a erzak ve mühimmat nakli ile diğer yardım kapılarını kapatmayı tasarlıyorlardı.¹¹¹

Rusların niyetini sezen Anadolu Ordusu Kumandanı, bu durumu derhal Erzurum Valisi Reşit Paşa'ya bildirmiş ve Erzurum taraflarında gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir. Erzurum Valisi “ Meclis-i Muvakkat-ı Askeri”nin de onayını alarak, Kars için Erzurum'da bulunan nizami ve redif askerlerinden tertip edilmiş olan 500 kişiden oluşan bir tabur ve bir batarya top ile Erzurum ve köylerinde toplanan 700-800 kadar muvazzaf askeri ile birlikte şehrin dışına çıkarak, ordugâhını Gümüşlü Kümbet sahrasında kurdu. Anadolu Ordusu Kumandanı ile benzer endişeleri taşıdığı anlaşılan Erzurum Valisi, bununla yetinmeyerek köprü yüzünden doğabilecek muhtemel tehlikelere karşı Osmanlı Başkumandanlığında üç dört alay piyade ve gerektiği kadar topçu, nizamiye askerinin gönderilmesini istediği gibi, yardımcı muvazzaf asker tedariki için de Diyarbakir ve Harput valilerine tahrirat gönderilmiştir. Ayrıca Sivas eyaleti dâhilinde kışlamakta olan Rışvan aşiretlerinden iki binden fazla muvazzaf süvari askeri tertip edilerek, süratle Erzurum'a sevk edilmesini temin için, Erzincan kazası eski müdürlerinden Alişan Bey Sivas'a gönderilmiştir.¹¹²

Anadolu Ordusu'ndan ve Erzurum'dan alınan haberler üzerine durum, Meclis-i Meşveret'te ele alındı ve Batum ordusundan 5000 nizami piyade ile 2000 muvazzaf askerinin Trabzon yolu ile Erzurum'a sevk kararlaştırıldı. Bunun üzerine Erzurum taraflarına mümkün olduğu kadar muvazzaf askerinin sevk olunması ve bu askerlerin en az birer aylıkları mal sandığından uyuşturulup peşin olarak ellerine verilerek yola çıkarılması hususunda Diyarbakir, Harput ve Hakkâri valilerine yazı gönderilmiştir.

Kars'taki ordunun güçlendirilmesi ve takviyesi yolundaki çabalar sürdürülürken, General Muravyef Kars muhasarası için ayırdığı 11000 kişilik piyade ve süvari kuvvetini 40 topla takviye etmiş, 5000 kişilik bir kuvveti de muhasara kuvvetlerinin ikmal yolunu emniyete almak maksadıyla Aleksandrapol ulaştırma hattına bırakmıştır. 2 Haziran 1855'de 5000 piyade, 5000 süvari ve 20 toptan oluşan bir kuvvetle Müşir Mehmet Vasıf Paşa'nın tahmin ettiği gibi, Kars'ın Erzurum ile irtibatını kesmek maksadıyla, Soğanlı hattına doğru ilerlemiştir.¹¹³ Hiçbir mukavemetle karşılaşmayan bu kuvvetler, Bardız, Yeniköy, Karaorgan ve Zivin'de yığılmış Türk yedek ikmal maddelerinin önemli miktarını tahrip etmiştir. Rusların bu bölgede bir süre daha dolaşmaları Kars ile haberleşmeyi kesmiş, Oltu yolu zorunlu olarak

¹¹¹ Şahin, *1855 Erzurum Harekâtı*, s.147.

¹¹² Şahin, *1855 Erzurum Harekâtı*, s.148.

¹¹³ TSKT, *Osmanlı-Rus Kırım Harbi*, s.130.

kullanılmış ise de Ruslar bu bölgeye süvarilerini göndererek o yolu da kapatmışlardır. Kars'taki askere gönderilmiş olan 2000 kese ile zahire Oltu'da tutulmuş ve Kars'ın sıkıntısı daha da artmıştır. Nitekim Anadolu Ordusu'nu teftişle görevli Miralay Zeki Bey, Kars'ta süvari ve topçu olarak 18000 asker bulunduğunu ve 3 ay yetecek kadar zahirenin bulunduğunu bildirmiştir.¹¹⁴

Osmanlı hükümeti Kars'taki ordunun ileride zahire ve erzak bakımından bir sıkıntıya düşmesini önlemek üzere, Anadolu ordusu için 1855 senesine mahsuben Erzurum eyaletinden tertip edilmesi gereken zahirelerinin Ağustos ayı sonuna kadar hazırlanmasını istemiştir. Erzurum eyaletince tertibi öngörülen zahire ve diğer erzakın kış bastırmadan toplanması ve hazırlanması için büyük gayretler sarf edilmiştir.

Anadolu Ordusu'nun eksiklerini ikmal etmek için faaliyetler sürdürülürken Ruslar boş durmamışlardır. 29 Haziran'da Soğanlı Dağ'ı istikametinde ilerleyen ve Bardız, Yeniköy, Karaorgan ve Zivin'de bulunan Anadolu Ordusu'nun erzak ve mühimmat depolarını tahribe başlamışlardır. Bu suretle 30000 çertvert kadar buğday ve arpa, Bardız'ta mühim miktarda top mermisi ayrıca Kars'a gönderilen ve yolda yakalanan 150 arabalık pirinç imha edilmiştir.¹¹⁵

1828 yılında Paskeyeviç komutasındaki Rus ordusunun Kars'a Tahmasb tarafından girdiğini bilen M. Vasıf Paşa, yeni Kafkas Ordusu Kumandanı Muravyef'in tekrar buradan Kars'a saldıracağını düşünerek Tahmasb tepesinde gereken yerlere ve düşmanın gelmesi muhtemel mahallere yeniden üç adet tabya inşa ettirmiştir. Tahmasb Tabyasını daha da genişlettirip iyice tahkim ettirmiştir. Hassa Şişhaneci taburları için piyade siperleri imal ettirerek, tüm tabyaların piyade siperleri dışında düşmanın süvari hücumuna mani olmak için hendekler kazdırtmıştır.¹¹⁶

General Muravyef, Soğanlıdağ'ı harekâtının yanı sıra Ferik Veli Paşa'nın Eleşkirt vadisinde bulunan yaklaşık 7000 nizamiye ve bir o kadar gönüllü ile birlikte 20 toptan oluşan kuvvetine karşı harekete geçmeye karar vermiştir. Bu iş için Beyazıt'ı gözetleyen Erivan kuvvetleri kumandanı General Suslof görevlendirilmiştir. Veli Paşa, Muravyef'in Soğanlıdağ'ı aşarak Erzurum ile irtibatını tamamen keseceği endişesiyle Suslof'un tazyiki olmadan evvel Eleşkirt vadisini boşaltarak Dramdağ'ı üzerinden Köprüköy'e ulaşmıştır. Bu gelişmeler üzerine Erzurum Valisi M.Reşit Paşa, Erzurum'da 500 kadar nizamiye askeri ile

¹¹⁴ Şahin, *1855 Erzurum Harekâtı*, s.149.

¹¹⁵ Fahrettin Kırzıoğlu, *1855 Kars Zaferi*, s.116.

¹¹⁶ Şahin, *1855 Erzurum Harekâtı*, s.150.

ahaliden toplanan 800 kadar muvazzaf askerini ve bir batarya topu yanına alarak Kars'a doğru hareket etmiş yerine vekil olarak Erzurum Defterdarı Hurşit Efendiyi bırakmıştır.¹¹⁷

Ruslar Erzurum bölgesine yönelik harekâtı sürdürürken, diğer taraftan da Temmuz 1855 başlarından itibaren Kars'taki kuşatmaya daha ciddi olarak ağırlık vermeye başlamışlardır. Karargâhını Büyük Dikme'ye kaldıran Muravyef, 1 Temmuz'da tüm kuvvetleriyle Tahmasb'ın karşısına gelerek buralarda keşiflerde bulunmuş ve tekrar karargâhına dönmüştür. 10 Temmuz'da biri Kanlı Tabya, diğeri de Veli Paşa tabyasına doğru iki kol halinde keşif hareketleri yapan Ruslar 13 Temmuz'da büyük bir kuvvetle Kars'a kuzeyden bakan tabyaların batı ucundaki Tahmasp Tabyasına doğru harekete geçtiler. Ayrıca 6 bin kişilik bir birlik de Kanlı Tabya üzerine harekete geçmiştir. Böylece Kars, 1855 Eylül'ü sonlarına kadar sürecek olan sıkıntılı ve çetin bir Rus kuşatması altına girmiştir.¹¹⁸

2.5. Kanlı Tabya Muharebesi (7 Ağustos 1855)

Kars, General Muravyef tarafından kuvvetli bir şekilde muhasaraya alınırken, Prens Dondukov- Korsakof'un bütün süvarileri ile Pasin vadisindeki Veli Paşa üzerine giderek, Pasinler-Erzurum ric'at hattını kesmesi emredilmiştir. Pasinler Rus işgaline uğramadan önce, Erzurum Valisi M.Reşit Paşa Soğanlı tarafını tutmak için Erzurum ve ona bağlı köylerden topladığı muvazzaf askerlerle buraya gelmişti. Veli Paşa'nın Eleşkirt vadisini boşaltarak Köprüköy'e çekilmesiyle birlikte o da oraya gitti. Bu sırada Anadolu Ordusu Kumandanı M.Vasıf Paşa, Kurmay Başkan Vekili Miralay Fevzi Bey ile bir talimat göndererek, Köprüköy'ün savunulması konusunda Veli Paşa'yı görevlendirmiştir. Ayrıca Erzurum Valisi'nin kuvvetlerinden başka, Harput ve Diyarbakir taraflarından gönderilen askerler de Köprüköy'ü istihkâmına yollanmıştır.¹¹⁹

Veli Paşa, Anadolu Ordusu Müşiri'nin talimatı gereği, Köprüköy'de savunma tedbirlerini alırken, Ruslar da karşı kuşatmaya devam ederek, şehrin ikmal yollarını keserek asker ve mühimmat yardımını önlemeyi planlıyorlardı. Bunun için öncelikle Eleşkirt vadisindeki Köprüköy'de bulunan Veli Paşa kumandasındaki Osmanlı kuvvetlerini bertaraf edilmesi gerekiyordu. Eleşkirt tarafında bulunan Rus askeri kuvvetleri, 19 Zilkade 1271 (3 Ağustos 1855) Perşembe günü Kars'tan aldıkları askeri destekle Köprüköy istihkâmlarına saldırmışlardır. Erzurum Valisi M. Reşit Paşa kumandasında bir alay süvari nizamiye ve

¹¹⁷ Şahin, *1855 Erzurum Harekâtı*, s.151.

¹¹⁸ Budak, *1853-1856 Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi*, s.121

¹¹⁹ Şahin, *1855 Erzurum Harekâtı*, s.156.

mevcut muvazzaf askerle iki toptan oluşan kuvvetler, 12000 fazla piyade ve çok sayıda süvari ile 14 toptan oluşan Rus birlikleri ile beş saat süren muharebeye girişmişlerdir. Osmanlı tarafında muvazzaf askerlerden 3-4 ölü 5-6 yaralı olmasına karşılık Ruslar istihkamdan atılan toplardan 20-30 kadar kayıp vermişlerdir. Rus askerleri gülle menzili dışında iki kola ayrılmışlardı. Bu suretle Rusların bir fırkası istihkâm önünde bulunurken, diğer fırkası istihkâm arkasını dolaşmaya çalışmıştır. Rusların bu sarma harekâtını fark eden Veli Paşa, emrindeki birliklere Deveboynu'na geri çekilme emri vermiştir. Osmanlı birliklerinin Deveboynu'na çekilmeleri buradaki istihkâmların güçlendirilmesi gereğini ortaya koymuştur. Bunun üzerine Trabzon'dan toplanan 4000-5000 kadar gönüllü asker ile Kürt süvarileri ve bunların yanı sıra Erzurum'da bulunan sekiz bölük tüfekçi nizamiye askeri ile İstanbul'dan ve Hafız Mehmet Paşa'nın refakatiyle Trabzon'dan gelen çok sayıda topçu askeri, bir batarya top ile Deveboynu istihkamlarına gönderilmiştir. Böylece buradaki Osmanlı kuvvetleri toplam 12000'e ulaşmıştır. Ayrıca Kurmay Başkan Vekili Ferik Tahir Paşa'da komutasına verilen bir miktar askeri Mecidiye ve diğer tabyalara yerleştirmekle görevlendirilmiştir. Bütün bu çabalar düşmanı yenmek için yeterli değildi. Çünkü başıbozuk asker çoğunlukta idi.¹²⁰

Erzurum taraflarında bulunan Rus birlikleri Kars'a doğru çekilmeye başlamış ve Kars muhasarasına ağırlık vermeye karar vermişlerdir. Dönmekte olan Rus kuvvetlerini beklemeyen General Brimner, bir an önce Kars kalesinin güneyinde yeni ve en sağlam istihkâmlarından Kanlı Tabya üzerine yürümek niyetinde idi. Nihayet General Brimner 7 Ağustos Salı sabahı 64 bölük piyade, 16 süvari bölüğü, on altı buçuk başıbozuk bölüğü ve 48 toptan oluşan Rus ordusu ile kanlı tabya üzerine doğru harekete geçmiştir.¹²¹ İki saat süren bir mücadele sonunda Ruslar büyük bir yenilgiyle geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu olayı o dönemde Kars'ta bulunan İngiliz Konsolos Dr. Sandwith hatıratın da şu şekilde anlatmıştır: *"Bu sabah altıya doğru, büyük bir topun ihtar sesini duyduk. Bunu çabucak iki top sesi daha takip etti ve ondan sonra da şiddetli bir topçu ateşi başladı. Hemen atıma atlayıp, en şiddetli ateş sahası olan ovada ki Kanlı Tabya'ya doğru dörtnala gittim. Rusların muhtelif geniş kollar halinde ilerlediklerini gördüm. Fakat mevzi toplarımızın gülleleri bunların aralarını yarıp geçiyor ve bütün kolların sarsılmasına sebep oluyor. Ruslar, yeniden toplanıp atılmak için geri çekiliyorlar, sonra birdenbire tekrar ilerliyorlar, fakat hemen karşiki sırtta askerlerin başlıkları beliriyor ve sonra hazır olan büyük mevzi topu, ıslıklı demir güllesini püskürür püskürmez düşman saflarında karışıklık oluyor. Bir yakın kol daha teşekkül ediyor, ağır topçumuz bunu da vuruyor, Ruslar bir kere daha tepenin yamacına sığınıyorlar. Düşman*

¹²⁰ Şahin, 1855 Erzurum Harekati, s.157-158-159.

¹²¹ Şahin, 1855 Erzurum Harekati, s.160.

zayıf toplarını dizmeye çalışıyor ve büyük bir irtifa ile aramıza bir gülle fırlatıyor. Fakat hiç kimse incinmiyor. Mamañih birkaç süvari bölüğü, Hafızpaşa Tabyası ile Karadağ'ı tehdit ediyordu. Ateş açıldıktan bir müddet sonra düşman bir çekilme harekâtına başladı ve tam o sırada Teesdale dörtnala yukarı geldi. Uzaktaki Tahmasp mevkiinden geliyordu. Düşman atış sahasından uzakta olduğu için ateş kesilmişti. Fakat o, büyük topun menzilini bir süvari bölüğüne ulaştırabileceğini söyleyerek atından indi, topun ağzını dikkatle yükseltti, gülleyi yerleştirdi ve bunun üzeri hemen yana sıçrayarak ateş emrini verdi. Fital tutuştu. Bizde dürbünlerimizi gözlerimize götürüp, duman katlarının arasından seçerek süvari taburunda ansızın bir sarsıntı, karışık bir hareket ve hızlı bir kaçışma gördük. Gülle tam ortalarına düşmüş. Kanlı Tabya vakası işte böyle neticelendi. Bu hadise Muravyef'in burada olmayıp Erzurum tarafında bulunduğu sırada yapıldı. Bu harekât, izahı imkânsız olan çok aptalca bir taarruzdu. Sonradan öğrendiğimize göre, mesele Muravyef'e anlatıldığı zaman, başkumandan öfkesinden köpürmüş, bu harekâtı yapan kumandan idam edilmiştir. ”¹²²

Kanlı Tabya yenilgisi sonrası Ruslar, General Muravyef'in aldığı tedbirler sayesinde mevcut Kars kuşatmasını daha etkin bir hale getirmişlerdir.

---

¹²² H.Sandwith, A Narrative of the Siege of Kars naklen M. Fahrettin Kırzioğlu, *1855 Kars Zaferi*, s.125–126.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1855 KARS MUHASARASI ve BÜYÜK KARS ZAFERİ

3. RUSLARIN KARS'I KUŞATMASI VE TAARUZA HAZIRLANIŞ

3.1. Müşir Mehmed Vasıf Paşa'nın Anadolu Ordusu Kumandanlığına Tayini ve Yapılan Hazırlıklar

Anadolu ordusu 1854 güzünü, Kars tabyalarını yaparak ve eskiden yapılanları daha da kuvvetlendirmekle geçirmiştir. Topçu kumandanı Miralay Williams, Kars'taki ordu ve tahkimatı görüp gereken hususlar için düşünce ve görüşlerini Kerim Paşa'ya arzettikten sonra Erzurum'a giderek oradan İngiliz miralay Lake adlı mühendisi Kars'a göndermiştir. İngilizlerin Anadolu Ordusu askeri müşaviri sayılan Miralay Williams, yeni Başkumandan İsmail Paşa gelinceye kadar ona vekalet etmek için Erzurum'a gitmiş fakat burada Şükrü Paşa ile anlaşmamıştır. Bab-ı Ali üzerinde büyük etkisi olan İngiltere elçisinede rapor yazarak Şükrü Paşa'nın azledilmesine muvaffak olmuştur. Gözlerinden rahatsız olan İsmail Paşa'nın hastalığı geçmeyince, Anadolu Ordusu Kumandanlığı'na Müşir Mehmed Vasıf Paşa atanmış ve Erzurum'a gönderilmiştir. Müşir Vasıf Paşa Erzurum'a yeni geldiği sıralarda Kars Mutasarrıfı Sırrı Paşa'nın irtikabını haber alınca tahkikat başlatmış ve haberlerin doğru olduğunu görünce durumu İstanbul'a arzetmiştir. Mutasarrıf, Nisan ayında azledilerek yerine vezirlik rütbesi ile Çıldır Kaymakamı İsmail Paşa görevlendirilmiştir. Aynı zamanda mutasarrıfın bu işlerine önverdiği gerekçesi ile Erzurum Valisi İsmail Paşa'da Harput vilayetine nakledilmiş, Harput valisi Mehmet Reşit Paşa Erzurum Eyaletine vali olarak gönderilmiştir.

Miralay Williams ve Müşir Vasıf Paşa kışı Erzurum'da geçirerek 1855 Mart ayından itibaren buradaki tabyaların tahkimatı işine girişmişlerdir. Mayıs sonuna kadar burada kalmışlardır. 31 Mayıs'ta Erzurum'da üç büyük tabyanın açılmasından sonra Müşir Vasıf Paşa Kars'a gelmiştir. Müşir Vasıf Paşa, Kars'a geldiğinde General Williams'ın yerine

vekaleten bıraktığı Binbaşı Teesdale ve bundan sonra gelen Miralay Lake'in tabyaların kuvvetlendirilmesi için çalıştıklarını görmüştür. 1855 Haziran ayı ortalarında altı aylık kuşatmaya düşeceği sırada Kars'ta, dörtte biri başıbozuk atlısı ve kalanı Nizamiye ile redif olmak üzere 17000 asker bulunmaktaydı. Ruslar 6 Haziran 1855 Çarşamba günü iki kol halinde Kars üzerine harekete geçmişlerdir.¹²³

14 Haziran 1855 gününden itibaren Ruslar Kars'ı kuşatma altına almış ve iki ordu arasında üç buçuk ay büyüklü küçüklü çarpışmalar meydana gelmiştir. Rusların bu keşif mahiyetindeki hareketleri Kars'ın iyi tahkim ve sürekli takviye edilmiş olması sonucu başarıya ulaşamamıştır.

Rusların bu müstahkem şehri zapt etmek için iki yolu vardı; ya silah kuvvetine müracaat ya da aç bırakmak. General Muravyef bu iki yoldan ikincisini seçmişti. General Muravyef, Kars'a ulaşan ikmal yollarını kapatmaya karar vermiş ve bunda da muvaffak olmuştur. 105 gündür Erzurum'dan en ufak bir yardımcı ve iaşe kolu alınamamış, Soğanlıdağı'nın batı ve güneyindeki yedek erzaklar düşman tarafından yok edilmiştir.¹²⁴

Ruslar sıkı bir şekilde Kars'ı muhasaraya alırken, Gümrü tarafından takviye almaya devam ettiler. 14 Ağustos'ta büyük bir süvari kuvveti, Gümrü'den Vezinköy'e doğru ilerlerken, diğer taraftan bir piyade topçu ve süvari kolu, Osmanlı mevzilerinin karşısına ordugâhı kurmuştur.¹²⁵

Bu sırada Kars'taki ordu çok güç durumda idi. Eylül'e kadar Ruslarla yapılan küçük çaplı çarpışmalar ve ordu içerisinde zuhur eden kolera salgını nedeniyle mevcudunun onda - birini kaybetmişti. Yiyecek sıkıntısı yüzünden ferî azalmış kimselerin de ölmek için geceleri yalnız veya birkaç arkadaşlarıyla da kaçtığı görülmüştü.

29 Eylül'deki büyük kale savaşı başlayacağı sırada Kars'taki kuvvetler, 11000 nizamiye ve redif olarak eski ve yeni talimli asker ile 4000 başıbozuk ve Livana gönüllüsü, 2500 kadar da eli silah tutan her yaştaki Karslı ahali gönüllüsünden ibaret olarak 17500 kişiyi bulmaktaydı.¹²⁶ Süvari sınıfı perişan bir haldeydi. Atlarının sağlık durumu iyi değildi ve çoğu yaş sebebiyle hizmet için uygun değildi. Süvarilerin çoğu çizmesiz ve pantolonsuzdu. Süvariler kısa kılıçlar ve kullanışsız eski tüfeklere sahipti. Başıbozuk askerler ordunun düzenini bozmaktaydı. Bunlar gerek hareket esnasında yollarda gerekse buldukları

¹²³ Fahrettin Kırzioğlu, *1855 Kars Zaferi*, Işıl Matbaası, İstanbul 1955, s. 97-98.

¹²⁴ Kırzioğlu, *1855 Kars Zaferi*, s.138.

¹²⁵ H.Sandwith, A Narrative of the Siege of Kars naklen M. Fahrettin Kırzioğlu, *1855 Kars Zaferi*, s.128.

¹²⁶ Kırzioğlu, *1855 Kars Zaferi*, s. 138.

mahallerde İslam ve Hıristiyan ahalinin can, mal ve namuslarına tasallutta bulunuyorlardı. Bunun dışında maaş karşılığı düşmana istihbarat yapanlar bulunmaktaydı.¹²⁷

1855 Eylül başlarında hiçbir yardım alamayan Kars'taki Osmanlı ordusunun erzakı iyice azalmıştı. Bundan dolayı askerin ekmek ve yağ istihkakı yarı yarıya azaltılmıştı. 8000 kadar Rus süvarisi ihtiyat için hayvan yemi sağlama alanını gittikçe daraltmış böylece yem sıkıntısı baş göstermiş, hiç bir yerde muharebe imkânı kalmamıştı.¹²⁸

Söz konusu yokluklar had safhaya ulaşınca Ermenilerin şehri terk etmeleri emredilmişti. 3000'e yakın Müslüman halk ise açlıkla karşı karşıya kalmıştır. Süvari atları baş gösteren yem yokluğu nedeniyle iskelete dönüp garnizon dışına gönderilmiş ve topçu atlarının da benzer akıbete uğramasına az kalmıştı. Yılın başlarında toplanan çok sayıdaki nakliyat beygirlerinin yarısı her gün açlık ve ihmal yüzünden ölmüştür.¹²⁹

Rusların Kars'ı kuşatmaya başladıkları 1855 Haziran ortalarından itibaren İstanbul'daki hükümet çevrelerinde, Kars'a nasıl yardım yapılacağı tartışılmakta idi. Söz konusu tartışmalara müttefik devletlerin İstanbul'daki elçileri de dâhildi. Bundan sonra gerek Osmanlı Devleti gerekse müttefik devletler için tek mesele Sivastopol haricinde genelde Kars'ın kurtarılması idi. Fakat müttefik devletler Sivastopol'de bir sonuç almadan Kars'a yönelik bir askeri harekâta taraftar değillerdi. Müttefik desteği olmadan, onlardan bağımsız bir askeri harekâta girişmek Osmanlı Devleti için imkânsız gibi bir şeydi. Bundan dolayı Osmanlı hükümeti Kars'ın kurtarılmasında özellikle daha etkin görünen İngiltere ile ortak hareket etmeye çalışmıştır.¹³⁰

Kars'ın kurtarılması ile öteden beri ilgilenen Osmanlı Orduları Başkumandanı Ömer Lütfi Paşa, İstanbul'da yürütülen Redutkale seferi ile ilgili Osmanlı-İngiliz ortak çabalarını yakından takip ediyordu. 23 Haziran'da, General Williams'tan, Erzurum'la irtibatın kesildiğine dair bir mektup alan Ömer Lütfi Paşa, 7 Temmuz'da müttefik komutanlara Simpson ile Pelissier'e bir muhtıra göndererek acele bir karara varmak üzere komuta noktasındaki generallerle amirallerin bir toplantıya çağrılmasını rica etmiştir. Ömer Lütfi Paşa 12 Temmuz'da Asya Türkiye'sinin şu anda İstanbul'un kapılarına kadar savunmasız bir durumda olduğunu belirten yeni bir mektup yazmıştır.

Bunun üzerine 14 Temmuz'da Kırım'da müttefik devletlerin kara ve deniz orduları kumandanları bir harp meclisinde toplanmışlardır. Bu mecliste Ömer Lütfi Paşa, Anadolu ordusunun takviyesi için Kırım'daki Türk kuvvetlerinden bir kısmının ayrılmasına müsaade

¹²⁷ Şahin, *1855 Erzurum Harekâtı*, s. 162.

¹²⁸ Budak, *1853-1856 Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi*, s.125.

¹²⁹ Şahin, *1855 Erzurum Harekâtı*, s. 162.

¹³⁰ Şahin, *1855 Erzurum Harekâtı*, s. 163.

edilmesini teklif etmiştir. Fakat Paşa'nın bu teklifi Sivastopol düşünceye kadar elde bulunan her erin Kırım'da kalmasının zaruri olduğunu belirterek reddedilmiştir. Bu gelişmeler üzerine Ömer Lütfi Paşa Kırım'dan kendiliğinden ayrılarak 17 Temmuz 1855 günü İstanbul'a gitmiş ve doğruca padişahın huzuruna çıkmıştır. Serdar-ı Ekrem Ömer Lütfi Paşa, önce hükümetin askeri konularda gevşek tutumundan ve aczinden bahsetmiştir. Daha sonra müttefik başkumandanlığından şikâyetle bulunarak bu generallerin Osmanlı'nın en iyi ordusunu kırım'da alıkoymak suretiyle memleketi felakete sürüklediklerini, aynı zamanda da Sivastopol'u zapt etmekte iktidarsızlık gösterdiklerini söylemiştir.¹³¹ Bunun üzerine padişah, Kars'ı kurtarmak için Müşir Ömer Lütfi Paşa'ya askerlik yönünden yapılması gereken hususlarda geniş yetkiler vermiştir.¹³²

Ömer Lütfi Paşa bu yetkilere dayanarak subaylarını ve birliklerini kendisi seçmiştir. Bu sonbahar esnasında ordunun erzak ve levazımâtını nakletmek üzere 14 vapur ve 50 yelken gemisi hazırlatmıştır. Ruslar tarafından sıkı bir şekilde muhasara altına alınan Kars'ı kurtarmak için Ömer Lütfi Paşa ordusuyla Gürcistan sahillerine çıkararak, Tiflis'e doğru ilerlemeyi Kars önlerindeki Rus ordusunun dikkatini buraya çekerek, Kars'ı terk etmelerini sağlamayı tasarlamaktaydı. Bu planı müttefik devletlerin İstanbul'daki askeri müşavirleri de uygun bulmuşlardır. Ömer Lütfi Paşa için zaman çok önemliydi çünkü bu harekâta başlamada geç kalınmıştı. Sonbahar ve kış aylarında böyle bir harekâtı gerçekleştirmek sanıldığı kadar kolay olmadığı gibi, o günkü şartlarda mümkün değildi.

1855 Ağustos ayı sonunda Müşir Ömer Lütfi Paşa, hükümetin yardımını ve müttefiklerin desteğini sağladıktan sonra Müşir Mehmet Vasıf Paşa'ya bir mektup yazmıştır. Bu mektupta yardıma hazır olduğunu ve 20 gün sonra bu yardımın muhakkak yapılmış olacağını ve bu süre içinde yapılacak taarruzlara mukavemet etmesini bildirmiştir.¹³³

3.2. Büyük Kars Zaferi

20 Eylül'e doğru Muravyef, 8000 Türk'ün Batum'a geldiği ve kumandanları Ömer Lütfi Paşa ile Redutkale ve Sohum'a ilerlediği ve ilerde başka çıkartmaların da yapılacağı hakkında kesin haberler almıştır. Rus Başkumandanı, Türklerin batı Transkafkasya'da Kutais'i ve belki de Tiflis'i tehdit edecek ciddi bir şaşırtma harekâtı hazırladıklarını açıkça görmüşlerdir. Kars'ı kayıp vermeksizin yalnız açlığın yardımıyla zapt etmek ümidini kesmiş

¹³¹ Şahin, *1855 Erzurum Harekâtı*, s.166–167.

¹³² TSKT, *Osmanlı-Rus Kırım Harbi*, s.132.

¹³³ TSKT, *Osmanlı-Rus Kırım Harbi*, s. 132–133.

ise de, muhasarayı kaldırıp çekilmeyi de uygun görmemiştir. Çünkü Rusya'nın Şark'ta ve Orta Asya'daki şöhret ve itibarı Kars'ın zaptına bağlıydı.¹³⁴ Onun için ve son çare olarak müstahkem mevzii, şiddetli bir hücum ile elde etmeye, sonra da tehdit altında bulunan Tiflis üzerine çekilmeye karar vermiştir.

Bu süreci hızlandıran olaylardan biri Sivastopol ve oradaki Rus filosunun müttefik donanmalarınca tahrip edilmesi idi. 8 Eylül 1855 Cumartesi günü Malakof adlı en büyük istihkâmları düşen Sivastopol'de 13 500 kadar ölü ve yaralı zayıat veren Ruslar, müttefik kuvvetlerin karşısında burayı artık müdafaa edemeyeceklerini anlayarak geceleyin boşaltmaya başlamıştır. 9 Eylül günü boşaltılıp yakılan ve tabyaları berhava edilen Sivastopol şehri, düşmanın ana kuvvetleri buraya toplatılarak yenildikten sonra müttefikler tarafından zapt edilmiştir.¹³⁵

Kars kuşatmasındaki Rus ordusu komutanı General Muravyef, düzenli olarak asker takviyesi almasına rağmen, Kars Kalesi'nde durum kötüye gidiyordu. 29 Eylül'de Ruslar, genel taarruza geçmeye karar verdiler. 17 Muharrem 1272 Cumartesi günü saat 10'da harekete geçen Rus ordusu, Tahmasp, İngiliz, Veli Paşa ve Kanlı Tabya üzerine şiddetli hücumla geçmişlerdir. Rusların hücumla geçeceklerini anlayan Osmanlılar, tehlikeye maruz kalabilecek hatlara derhal karakol birlikleri yığdıkları gibi, Ordu Kurmay Başkanı Ferik Abdülkerim Paşa doğruca Çengel Tabyasına, Williams Paşa'nın yaveri Binbaşı Teesdale, Gürcü Tabyasına, dördüncü fırka kumandanı Macarlı Mirliva İsmail Paşa, Hassa Şişhanecisi siperi ile Laz Tabyası'na girerek, “ emr-i kumanda”yı üzerlerine almışlardı. Başkumandanı General Muravyef de Tahmasb hatlarını çevirerek İngiliz bataryalarına bağlı olan ve savunma hatlarının bir bölümünü teşkil eden Lake bataryasını ele geçirmeyi planlıyordu. Bunu başardığı takdirde Kars şehrini tutabilmesi ve cephaneleri tahrip etmesi mümkün olacaktı. Bu bakımdan Ruslar müstahkem mevkiini savunulamayacak hale getirmek için Tahmasb tabyalarına ve onun solundaki siperlere şiddetle ateş açmışlardır. Başlangıçta Ruslar, Hüseyin Paşa'nın başarıyla savunduğu Tahmasb ile Yüksek tabyalar arasındaki Tirşali denilen tepelerin sağına doğru sürekli hücumlar yaparak, Yüksek Tabyanın solunda bazı yerleri almalarına rağmen, İsmail Paşa'nın 4 bölük piyade ile yaptığı süngü saldırısının yanı sıra İngiliz Binbaşı Teesdale'nin topçu ateşi sayesinde geri püskürtüldüler.¹³⁶

Ruslar, Kars ovasında bulunan Kanlı Tabya ile İngiliz Tabyası üzerine aşırı ateşle hücum etmiştir. Rusların özellikle Kanlı Tabya'ya hedef seçtikleri Osmanlı askeri

¹³⁴ Şahin, *1855 Erzurum Harekâtı*, s. 168.

¹³⁵ Kırzioğlu, *1855 Kars Zaferi*, s.139.

¹³⁶ Budak, *1853–1856 Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi*, s.129.

kurmaylarınca bilindiğinden gerekli hazırlıklar yapılmış ve bunun sonucunda Rus saldırısına rahatlıkla karşılık verildiği gibi, Rusların da bir hayli kayıp vermelerine sebep olmuştur. Kanlı Tabya'da dayanamayacaklarını anlayan Ruslar, en çetin ve kanlı muharebenin cereyan edeceği İngiliz tabyası üzerine doğru saldırıya girişmişlerdir. Bu sırada İngiliz Yarbey Lake, İngiliz tabyasında komutayı devralmıştı. Rusların 8 piyade taburu, 3 süvari alayı ve 16 toptan meydana gelen kuvvetleri ile çakmak vadisinden ilerleyerek, İngiliz tabyalarına saldırmaları üzerine, Anadolu ordusu kumandanı M.Vasıf Paşa ile İngiliz General Williams, Karadağ'dan ve Arap tabyalarından üç tabur asker sevk etmeye karar vermişler ise de asker varıncaya kadar Rus birlikleri Tabya'yı ele geçirmişlerdir. Miralay Ahmet Bey kumandasında bu muharebeye sevk olunmuş olan 4 tabur Arabistan askeri ise, 300 Livaneli (Artvinli) başıbozuk askerle birlikte üstün gayretlerine rağmen düşmanın sayıca fazlalığı karşısında İngiliz Tabyasından geri çekilmişlerdir.¹³⁷ Bunun üzerine şehirde bulunan Anadolu Ordusu Piyade Altıncı Nizamiye Alayı'ndan bir tabur Binbaşı Tahir Ağa ile buraya sevk olunmuş, Karadağ'da bulunan Piyade Dördüncü Redif Alayından üç, Altıncı Alay'dan iki olmak üzere toplam beş bölük de Binbaşı Tokatlı Mehmet Ağa ile gönderilmişti. Ayrıca Binbaşı Thompson, emrindeki başıbozuk süvarileri piyade yaparak 800 kişilik bir kuvvet halinde buraya yollamıştı. Yarbey Lake'nin tabyasından topçu ateşi ile destek verdiği bu muharebeye, eli silah tutan Kars halkı muvazzaf askeri ile birlikte, Rus kuvvetlerine ortadan saldırmışlardır.¹³⁸

29 Eylül günü sabaha iki saat kala başlayan ve yedi buçuk saat süren¹³⁹ muharebede, Ruslar ilk önce fazla dayanamamış ve pek çoğu ölmüş, ya da kaçmayı tercih etmişti. Daha sonra Ruslar, dört tabur ihtiyat askerini de savaşa sokmuşlar ise de Miralay Kadri Bey'in kumandasındaki Şişhaneci üç tabur asker ile savaşmak zorunda kalmışlar ve İsmail Paşa kumandasındaki kuvvetlerin arkadan gelerek süngü harbine girmesiyle de bozguna uğramışlardı. Böylece, 29 Eylül akşamına gelindiğinde, Rusların elinde 13 tabur ile hareket edebilecek süvariler kalmış ve Kars'taki kuvvet dengesi, Osmanlılar lehine değişmiştir.¹⁴⁰ İngiliz Doktoru Başhekim Sandwith, Hatırat'ında Kars Muharebesi ile ilgili şunları yazmaktaydı: "*Başlıca ağırlığı Tahmasp'ta olmak üzere muharebe, yedi buçuk saat sürdü. Bu mevzi, düşman tarafından tekrar tekrar hücumu uğradığı halde, bütün bu müddet boyunca çok dayanıklı bir şekilde mücadele etti. Harekâttan hemen sonra tabyaları dolaştım. En yaşlı askerlerin pek azı böyle müthiş bir manzaraya şahit olmuştur. Çapulcu askerler tarafından*

¹³⁷ Budak, 1853–1856 Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi, s.129–130.

¹³⁸ Şahin, 1855 Erzurum Harekâtı, s.170.

¹³⁹ Kırzioğlu, 1855 Kars Zaferi, s.142.

¹⁴⁰ Budak, 1853–1856 Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi, s.130.

derhal elbiseleri soyulmuş ölü yığınları vardı. Bunlar her vaziyette yatıyorlardı. Harap olmuş bir insanlığın doldurduğu kırlardan azaları parçalanmış insanların zaman zaman acılı sesleri yükseliyordu. En müthiş yaralıların hepsi burada idi. Kızıl bir selle bir insanın hayatını götüren derin ve geniş kılıç yaraları, yayılım ateşiyle koparılmış uzuvlar ve misket salkımlarının yırtıp parçaladığı at ve insan cesetleri. Bir günlük şiddetli bir muharebeden, parlak bir zaferden ve insanın canını çıkararak bir gayretten sonra, biz henüz Rus yaralılarını muharebe meydanından kaldıramadan önce, akşam karanlığı basıyor. Allah yardımcısı olsun! Parçalanmış azalarıyla susuzluktan yanarak çıplak, yakıcı bir güneşin altında yattıktan sonra, şimdi gecenin yazında kalacaklar. İnsan vücudunun hislerinin, bir müddet sonra, ıstıraptan müteessir olmayacak kadar körleştiğine inanıyorum.”¹⁴¹

Kars'ta kazanılan zaferin ertesi gününden başlayarak Osmanlı askerleri düşmanın bıraktığı ölüleri tabyaların içinden ve dışından toplayarak dört gün içerisinde gömmüşlerdir. Anadolu Ordusu Kumandanı Vasıf Paşa, 29 Eylül 1855 tarihli tahriratında tabya içi ve dışında ve hendeklerde ölü Rus askerinin sayısını 4000 olarak vermiş, Rusların götürdükleri ile bu sayının toplam 7000'e yükseldiğini, 100 esir ile bir kıt'a topun da alındığını yazmaktadır.¹⁴² Osmanlı ordusundaki yaralılardan yarısına yakını sonradan şehit olmuştur. Son yoklamalara göre askerlerden 407 şehit, 443 yaralı ve Kars ahalisinden de 6 kadın, 9 âlim olmak üzere 70 şehit ve 130 yaralı olmak üzere bütün Türk zayıtı 1094 kişi geçmemekteydi. Erzurum Valisi Mehmet Reşit Paşa 9 Ekim 1855 tarihinde sadrazamlığa yazılan tahrirata, 3 Ekim 1855 tarihine kadar Osmanlı yaralı ve şehitleriyle düşmanın ölülerinin hangi askeri birlikler tarafından gömüldüğünü gösteren tahrirati da ekleyerek İstanbul'a göndermiştir. Bu pusulaların eklendiği tahriratların mealleri Takvim-i Vekayi ve Ceride-i Havadis gazetelerinde de neşredilmiştir.¹⁴³

3.3. 1855 Kars Zaferinin Yurtta ve Dünyadaki Akisleri

Kars Muharebesinde Osmanlının kazandığı bu zafer İstanbul ve Erzurum'da atılan 21 pare top ile kutlanmıştır. Kars Zaferini 30 Muharrem (12 Ekim) günü öğrenen Sadrazam Mehmet Emin Ali Paşa, 1 Safer'de (13 Ekim) yazdığı arz tezkiresi ile padişahın o gün ikinci üzeri İstanbul'da şenlik için top atırılmasına müsaade isteyip, Tophaneden 21 atım top attırmıştır. Bu hususta Ali Paşa'nın yazdığı arz tezkiresi ile onun altına yazılan irade hamisi şu

¹⁴¹ H.Sandwith, A Narrative of the Siege of Kars naklen M. Fahrettin Kırzıoğlu, *1855 Kars Zaferi*, s.165–166.

¹⁴² Şahin, *1855 Erzurum Harekâtı*, s.171.

¹⁴³ Kırzıoğlu, *1855 Kars Zaferi*, s.148

şekildedir.

“Arz tezkiresi: Atufetlü Efendim Hazretleri,

Biavnihî ve keremihi Teala saye-i muvaffakiyet vaye-i hazreti mülükânede Kars’da vuku bulan muzafferiyet-i celileyi ilanen bugün ikindi vakitlerine doğru Tophane-i Amireden yirmi bir pare top atdırılması hakkında her ne vechile emrû fermanı Cenabı cihan banî müteallik ve şeref sudur buyrulur ise iktiza-ı âlisinin icrasına müsara’at kılınacağı beyanile, tezkire-i senaveri terkimine mübaderet kılındı efendim. Fi gurre-i Safer sene 72.

İrade-i Hamisi: Maruz-i çakeri keminelidir ki,

Enmile piray-i tazim olan işbu tezkire-i samiyye-i vekâlet penahileri manzur-i ali-i hazreti Padişahi buyrulmuş ve istizan-i sami-i asafaneleri vechile zikr olunan Muzafferiyet-i celileyi ilanen bugün vakti mezkure doğru tophane-i amireden yirmi bir pare top atdırılması müteallik ve şeref sudur buyrulan emr ü fermanı hümayun-i Cenabı Şehriyarı muktezayı münifinden buyrulmuş olmakla ol babda emri ferman Hazreti veliyül emrindir. Fi gurre Safer sene 72.”¹⁴⁴

Sadrazam Mehmet Emin Ali Paşa Bab-ı Ali’de Vekiller Heyet’ini toplayıp, Kars Zaferini kazanan ordu ve ahali gazilerinin mükâfatlandırılması hususlarını inceden inceye görüşüp, varılan kararları o gün bir arz tezkiresi ile Padişah Sultan Mecid’e arz etmiştir. Ertesi Pazar günü hepsine muvafakat ve müsaade edildiği cevabını almıştır. 22 Ekim 1855 Salı günü Meclis-i Mahsus’a dan geçen bu izin tezkireleri mühürlenip, vekiller heyetinin teşekkür mazbatası da herkesin isim mühürleriyle mühürlenerek, Kars’a gönderilmek üzere Erzurum’daki ordu defterdarlığına yazılan bir emir ve hususi bir yaverle hemen yola çıkarılmıştır. Kars zaferinin ardından devletin resmi gazetesi olan Takvim-i Vekayi de 6 Aralık 1855 Perşembe günü Fevkalade Kars sayısını çıkarmıştır. Fevkalade Kars sayısının ilk 5 sayfasındaki 11 sütunda padişahın iki fermanı ile Vekiller Heyeti mazbatasının Kars zaferini kazanan asker ve ahaliyi mükâfatlandırmak için gönderildiği haber yazısı, iki fermanın tam suretleri, mazbatanın sureti, Vasıf Paşa müzakeresinin ehemmiyetiyle haritalarının suretiyle beraber aynen neşredildiği hakkında bir yazı ve Vasıf Paşa müzekkeresi olmak üzere 5 bölüm ve iki harita vardır. Yine devletin yarı resmi gazetesi olan Ceride-i Havadis’te de Kars zaferi ile ilgili bir makale neşredilmiştir. Yine bu gazetede de gönderilen iki ferman ve teşekkür mazbatasının suretleri neşredilmiştir.¹⁴⁵

Kars muharebesinde gösterdikleri başarılarından dolayı, Anadolu Ordusu Kumandanı Müşir Mehmet Vasıf Paşa, Ferik Abdülkerim Paşa ve General Williams’a birer murassa

¹⁴⁴ BOA, BEO, İ.DH. 330/21545.

¹⁴⁵ Kırzioğlu, 1855 Kars Zaferi, s.180–181.

(mücevheratla işlenmiş altın kabzalı) kılıç, Ferik Abdülkerim ile Ferik Williams Paşalar, ayrıca vezirlik rütbesiyle beraber mecidiye nişanı ile taltif edildiler.¹⁴⁶ Bu sırada Kars seferinin hatırasına özel madalya (Kars Madalyası) düzenlenerek bunun savaşa katılan bütün askerler ile Kars halkına verilmesi kararlaştırılmıştır. Vekiller heyeti kararlarını arz eden tezkirede ayrıca, Kars halkının savaşta gördüğü zararlar dikkate alınarak üç yıl süre ile vergiden muaf tutulduğu da belirtilmiştir.¹⁴⁷ Sultan Abdülmecid, Kars zaferini kazanan asker ve ahaliye Gazi unvanını vermiş, Kars kalesi “Gazi” diye anılmış, Karslılar mahkeme sicillerine böylece Gazi unvanıyla yazdırılmışlardır. Karadeniz’de işleyen en yeni bir buğulu gemiye de Kars adı verilmiştir.¹⁴⁸ Osmanlı ordusunun elde ettiği bu zaferi sonrasında gerek İngiliz gerekse Fransız büyükelçileri Bab-ı Ali’ye tebriklerini bildirmişlerdir.¹⁴⁹

3.4. 1855 Kars Zaferinin İngiltere ve Fransa’daki Akisleri

Kars zaferinin kazanıldığı sırada Kars’ta, müttefiklerden yalnız İngilizlerin General Sir Williams Fenwick Williams ile biri doktor, biri tercüman olmak üzere 5 subayı bulunmaktaydı. Williams’ın İstanbul İngiliz elçisine gönderdiği raporlara göre, 29 Eylül 1855 Kars zaferinin tafsilatı ve 13–14 yaşlarındaki Karşlı çocukların dahi anne ve babaları ile tabyalarda yurtlarını korumak için savaşmaları ve gösterdikleri fedakârlıklar, Londra ile Paris merkezlerine ve buradan batı dünyasına yayılmıştır. Bu sıralarda İngiltere sömürgesindeki Kanada’ya da, ilk defa Atlantik’te döşenen denizaltı kablosu ile Kars Zaferi’ni anlatan telgraf haberleri gitmiştir. Bu geniş ülkenin doğu ve güney kesimlerinde Wellington adlı iki kasabanın bulunması posta işlerinde karışıklığa yol açmaktaydı. Bu nedenle posta idaresinin teklifi üzerine güneydeki Wellington’lular toplanarak kasabalarına yeni bir isim bulmaya çalışmışlardır. Bu sırada Anadolu’nun Serhad şehri Kars’ın çoluk çocuk tüm ahali ile Ruslara karşı verdiği mücadele ve kazanılan zafer haberleri gelmiştir. Bunun üzerine Kanadalılar Kars adını ittifakla benimseyip kasabalarına bu adı vermişlerdir.¹⁵⁰ Aynı zamanda İngiltere İmparatorluğu bu zaferden sonra anavatan Britanya’da bir kasabasına da Kars adını vererek bu zaferi ölümsüzleştirmiştir. Bu iki kasabadan Britanya Kars’ının varlığı 1954 Mayısında BBC radyosunun Türkçe yayınlarından öğrenilmiştir. Kanada Kars kasabasının

¹⁴⁶ Kırzioğlu, *1855 Kars Zaferi*, s.177–178.

¹⁴⁷ Kırzioğlu, *1855 Kars Zaferi*, s.177.

¹⁴⁸ Türk Kültürü Dergisi, Karslı Tanıtma Derneği, *Kanada-Karslı Hakkında Yeni Bilgiler*, s.166–167.

¹⁴⁹ Budak, *1853–1856 Kırım Savaşı’nda Kafkas Cephesi*, s.133.

¹⁵⁰ Türk Kültürü Dergisi, Karslı Tanıtma Derneği, *Kanada-Karslı Hakkında Yeni Bilgiler*, s.167

varlığı ise 30 Ağustos 1855'te Albay olan ve Türkkuşu Genel Müdürü Burhan Göksel Bey tarafından ortaya çıkarılmıştır. Kanada da görevde bulunan Burhan Göksel Bey tabelada "Kars'a gider" levhasını görünce merak ederek bu kasabaya gider. Albay, Kasabalarına yeni isim arayan Kanadalıların 1855 Kars zaferini duyduktan sonra kasabalarına Kars adını verdiklerini öğrenerek bu kasabanın varlığının Türkiye'de de duyulmasını sağlamıştır. Bunun üzerine Kanada-Kars' ı ile bağlantıya geçilmiştir. Görüşmeler yapılmış ve iki Kars, kardeş kasaba olmuşlardır.¹⁵¹ Ayrıca sonradan Cebelitarık kumandanı olan General Williams'a of Kars lakabı da verilerek fahri Kars hemşerisi sayılmıştır.¹⁵²

Fransa büyük elçisi Edouard-Antoine Touvenel, 14 Ekim 1855'te Sadarete Kars Zaferini kutladıklarını bildiren bir tebrik mektubu sunmuştur. Fransa elçisinin tebrik mektubunun tercümesi ve üstündeki izahı şu şekildedir.

"Makam-ı Nezaret-i celileyi hariciyeye bin sekiz yüz elli beş senesi Teşrin-i Evvelinin ondördü tarihiyle muvarrahen Fransa Sefiri Mösyö Tuvnel tarafından varid olan takririn tercümesidir.

Şehr-i eylülün yirmi dokuzunda Asakir-i Şahanenin mazhar olduğu muzafferiyetin beyanını havi tahriri buyrulan bir kıta şukka-i âliye-i nezaret penahilerini ahz etmişimdir. İşbu vukuat metbu-i mufahhamim imparatorun burada mütercimi olmakla kesb-i mesadet etdiğim mahzuziyet-i sahihasını davet edecektir. Kars'ın muhafaza-i diliranesi Silistire'nin bir nazire-i layığı olmakla işbu iki kala-i humayunun asakir-i müstahfazasının aded cihetile faik olan bir düşman karşusunda hayretde kalınacak bir suretde ibraz ettiği sebat ve metanet, muharebe-i hazırta tarihinin en güzel ve en ziyade müstelzimi hüsn-i sıytu şöhret olan vukuat-ı harbiyesi sırasında daimen ve müstemiren irad olunacaktır. Mevcud olan ittifak-ı ittihat gerek kırırmda ve gerek Anadolu canibinde düşman canibine bir mahda iki büyük dehmeisal edüp ittifak-ı mezkurun dava-yı vakiasının sıhhati zahiren dahi kabul ve takdis-i cenab-ı perverdigarakarın olmuş ve muzafferiyet-i vakanın şerefi ise mübareze-i haliyenin ikdamatını tervic edenlerin cümlesine aid ve rac-i bulunmuştur. Vukuat-ı müteyemineden dolayı vaki olan tebrikat-ı acizanemin hak pay-i Hazreti Padişahîye arz buyrulmasını ve hakkı ali nezaret penahilerinde der kar olan ihtiramat-ı faikam teminat-ı cedidesinin rehin-i kabul olmasını niyaz ederim."¹⁵³

Fransız elçiliği Kars Zaferinin tafsilatını Paris'e de bildirmişlerdir. Bu haber Paris'te duyulduktan sonra daha önce Silistre müdafaası için yapıldığı gibi, Kars Muharebesi de açık

¹⁵¹ Türk Kültürü Dergisi, Karsı Tanıtma Derneği, *Kanada-Karsı Hakkında Yeni Bilgiler*, s.167-168

¹⁵² Kırzioğlu, *1855 Kars Zaferi*, s.226-227.

¹⁵³ BOA. İ.HR 125/ 6248.

hava tiyatrosunda temsil edilmiştir.¹⁵⁴

---

¹⁵⁴ Kırzioğlu, *1855 Kars Zaferi*, s.227.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KARS'IN DÜŞÜŞÜ ve PARİS BARIŞ ANTLAŞMASI

4. MURAVYEF'İN MUHASARAYI SÜRDÜRMEŞİ ve KARS'IN DÜŞÜŞÜ

Ruslara karşı elde edilen zafer sadece muharebe ile sınırlı kalarak geçici bir üstünlük olmuştur. Muharebede Ruslar çok ağır kayıplar vermişler fakat sürekli takviye alabilmeleri muhasaranın sürdürülmesi bakımından onları cesaretlendirmiştir. Aslında General Muravyef tekrar bir taarruzu düşünmüyordu. Generalin amacı bozulan ve hezimete uğrayan birliklerine yeniden çeki düzen vererek onların morallerini yükseltmeye çalışmaktan ibaretti.¹⁵⁵ Müşir Ömer Lütfi Paşa, Rusya ordusunu tehdit ederek, Kars önünden ayrılmalarını sağlamak amacı ile harekât hattını değiştirmiş ve Sohum'a çıkarak oradan Tiflis üzerine hareket etmiştir.¹⁵⁶ Sohumkale'ye çıkan Ömer Lütfi Paşa'nın harekâtında tereddüt gösterdiğini ve boşuna vakit geçirdiğini öğrenen Muravyef son derece zor şartlar altında bulunmasına rağmen zaman ve mekân unsurunu çok iyi değerlendirebilmiştir. Ömer Lütfi paşanın çok uzaklarda bulunmasından ve Kars'taki Türk ordusunun üstünlüğü ele alacak kudrette bulunamayışından yararlanarak, Kars kalesini tekrar muhasaraya karar vermiştir. Mevsimin gittikçe Türkler aleyhinde ve Rusların lehine ilerlemesi de Rus generalin işini kolaylaştırmıştır.¹⁵⁷

Ruslar, Kars önlerinde uğradıkları yenilgiden sonra, bir taraftan Gümrü'ye doğru askeri ağırlıklarının çoğu ile yaralılarını gönderirken diğer taraftan da muhtemel saldırılar için yeni takviye kuvvetlerini Kars önlerine getirmişlerdir. Bu da General Muravyef'in dört ayı aşkın süredir devam ettirdiği kuşatmayı sürdürmeyi düşündüğünü göstermektedir.

Kars önündeki Rus birliklerinin sayısının 18 bin piyadenin dışında esnaf ve lağımcıyla birlikte 40 bine ulaşması, bu sayının verdiği rahatlıkla Kars'ın etrafına üç kat karakol tutulması, 20 bine yakın bir kuvvetin Soğanlı dağ tarafına gelerek yerleşmesi, Kars'ın mutlak anlamda kuşatma altında olduğunun açık bir göstergesi idi.¹⁵⁸ Muharebeyi kaybeden Ruslar

¹⁵⁵ TSKT, *Osmanlı-Rus Kırım Harbi*, s.139.

¹⁵⁶ Şahin, *1855 Erzurum Harekâtı*, s.172.

¹⁵⁷ TSKT, *Osmanlı-Rus Kırım Harbi*, s.140.

¹⁵⁸ M.Budak, *1853-1856 Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi*, s.136.

gelen takviyelerle çabucak toparlanıp muhasarayı sürdürmeye muvaffak olurken, Kars'taki Osmanlı ordusunun durumu gittikçe kötüleşmeye başlamıştı. Muharebe sırasında başlayan kolera salgını muharebe sonunda da bütün şiddeti ile sürmüş ve yaralıların çoğunun bu yüzden ölmesine neden olmuştur. Dahası kolera asker dışında halk arasında da yaygınlaşmıştır.¹⁵⁹

Muhasara nedeniyle yardım alamayan ve açlıkla karşı karşıya gelen Osmanlı askerleri daha da zor durumda kalmışlardı. Ne var ki bu ortamda Kars'a yardım göndermek bir tarafa, General Williams'a göre, yardım isteyecek kuryelerin düşman hatlarını geçmeleri bile mümkün değildi. Kolera ve açlığın meydana getirdiği zayıflık sebebiyle Kars'taki ordunun bir huruç harekâtı yapması da imkânsızdı.¹⁶⁰

Kars kuşatmasının uzaması ve temel ihtiyaçların karşılanamaması, Kars'ta bulunan nizamiye ve redif askerlerin kaçmasına sebep olmuştur. Fakat yolların kapalılığı veya yol bulamamaları yüzünden bazıları Rusların eline geçmekten kurtulamadılar. Bir kısmının da doğruca Rus ordusuna gittikleri anlaşıldı. Bunun üzerine Anadolu Ordusu Kumandanlığı'nca idam ve kurşuna dizme gibi sert tedbirler alınmıştır.¹⁶¹ Karsta gittikçe kötüleşen bu kötü durumdan tek çıkış ve kurtuluş yolunu Ömer Lütfi Paşa'nın Gürcistan seferinde gören Anadolu Ordusu Kumandanı Müşir Vasıf Paşa, Seraskerliğe gönderdiği 12 Ekim 1855 tarihli yazısında Ömer Lütfi Paşanın büyük bir askeri birlikle 20 Eylül'de Batum'a çıktığını öğrendiğini, fakat bundan sonra bir hareketinin görülmediğini belirtmiş ve gün geçtikçe sıkıntıların daha da arttığına işaret etmişti. Aynı yazısında, Batum tarafında alınacak tedbirler uzayacak olursa, bunun ilerde çeşitli zorluklara sebep olacağı yolundaki endişesini dile getirerek durumdan Ömer Paşa'nın haberdar edilmesini istemiştir.¹⁶²

Ekim 1855 sonlarında Dersaadet ordusu için Bosna ve Selanik'ten toplanan askerden 500 kadarının Erzurum'da bulunan Dersaadet Ordusu Redif taburlarının tamamlanması amacıyla, İstanbul- Trabzon yolundan Erzurum'a gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Diğer taraftan Rusların kuşatmayı sürdürecekleri anlaşılınca, Anadolu Ordusu Kumandanlığı savunmaya yönelik bazı tedbirler almaya çalışmıştır. Deveboynu'nda bulunan ferik veli paşa'nın mevcut birlikleriyle gerekli ihtiyaçlarını karşıladıktan ve özellikle Erzurum- Kars yolu açıldıktan sonra ileriye hareket etmesi emri verilmişti. Ayrıca istenildiği zaman, hemen gönderilmek üzere Erzurum'un dört bir tarafından ve Erzurum'a on saatlik bir mesafede bulunan köy ve kasabalardan ne miktar araba tedarik olunabileceğinin listesinin çıkarılarak bir

¹⁵⁹ Kırzioğlu, *1855 Kars Zaferi*, s.166.

¹⁶⁰ Budak, *1853-1856 Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi*, s.137

¹⁶¹ M.Budak, *1853-1856 Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi*, s.138.

¹⁶² Şahin, *1855 Erzurum Harekâtı*, s.174.

suretinin gönderilmesini istedi.¹⁶³

Ruslar, Ekim 1855 sonlarından itibaren Erzurum-Kars bölgesinin denetimi için muharebe dâhil açık eylemlere girişmişlerdir. Deveboynu'ndan hareket eden Veli Paşa'nın hiçbir engelle karşılaşmadan 29 Ekim 1855'de Hasankale'ye ulaşmasından iki gün sonra, Ruslarla küçük çaplı bir muharebe yapılmıştır. Hemen aynı gün öteden beri bölgede dolaşan Beyazıt koluna bağlı Rus kuvvetleri, Veli Baba boğazına hücum ettiler. Hücum sonrası buraya çadır kuran Rusların, iki taraftan ortalama 5 bin kadar piyade 1500 kadar süvarisi ile düzlükte altı top olduğu tespit edilmiştir.¹⁶⁴

Ruslar, Kars önündeki mevcut konumlarını güçlendirmeye ve Kars'ın teslim olmasını hızlandırmaya çalıştılar. Ruslar 1 Kasım'da Gümrü'den büyük bir askeri destek almışlardır. Ayrıca 3 Kasım'da 12 tabur, 2 batarya top ve 500 yük arabası ile odun sağlamak Çorak köyünü tahrip etmişlerdir. Fakat Tahmasb tabyadan atılan toplar neticesinde Ruslar geri çekilmek zorunda kalmıştır.

Ancak Kars'taki durum hiçte iç açıcı değildi. Her nedense Erzurum'da bulunan Selim Paşa Anadolu Ordusu Müşiri Vasıf Paşa'nın garnizonlar dışındaki bütün kuvvetleri (Selim ve Veli Paşa kuvvetlerinin) her türlü kara taşıtları ile Kars'a gelmesi için gönderdiği emirleri karşısında işi ağırdan alıyordu.¹⁶⁵ Hâlbuki bu sırada Erzurum'da muharebeye elverişli 5–6 bin arasında piyade, büyük kısmı karakol görevi yapan 2 bin civarında süvari askeri ile 1500 veya 2000 yakın başıbozuk mevcuttu.

Selim Paşa 5000 piyade, 2000 süvari ve 24 toptan oluşan bir kuvvetle 6 küçük topa sahip sadece 3000 kişilik Rus birliğini yendikten sonra Kars'a yürümeyi ümit etmişti. Bu arada Köprüköy'e kadar gelen Selim Paşa birlikleri ile burada beklemiştir.

Muhasaranın çok sıkı bir şekilde devam ettiği bu tarihte Ömer Paşa'nın Kutais'i Abdi Paşa'nın da Ahıska'yı muhasara ettiklerine dair Beyazıt Kaymakam Vekili Ahmet Ağa'dan bir yazı gelmiştir. Hatta diğer yerlerden alınan haberlere göre Serdar-ı Ekrem'in Kutais'i feth ettiği söyleniyordu.¹⁶⁶

Bununla beraber Kars önlerinde muhasarayı sıkı bir şekilde sürdüren Ruslar da, şiddeti soğuktan şikâyet etmeye başlamışlardı. Askında Ruslar da kurtuluşu Kars önlerinden çekilmekte görüyorlardı. Fakat bunun şarkta hâkimiyetinde bulunan memleketlerde karışıklığa yol açacağını düşünen Muravyef, kar yağana kadar beklemeye karar vermiştir. Bu kararda Kars'taki bir Ermeni'nin Rus ordugâhına giderek Osmanlıların 15 günlük erzakının

¹⁶³ Şahin, *1855 Erzurum Harekâtı*, s.175.

¹⁶⁴ Şahin, *1855 Erzurum Harekâtı*, s.176.

¹⁶⁵ Budak, *1853–1856 Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi*, s.141

¹⁶⁶ Şahin, *1855 Erzurum Harekâtı*, s.177.

kaldığını söylemesi de etkili olmuştur.¹⁶⁷

Kars'taki Osmanlı ordusu inanılmaz ölçüde güç durumda idi. Bütün bunlara askerin güçsüzlüğü, süvari, sahra topu ve mühimmata duyulan ihtiyaç eklenince geri çekilmeye yönelik askeri çabalar neticesiz kalmıştır. Son ümidinde – Hassa Müşiri Selim Paşa'nın hareketi- yitirilmesi üzerine General Williams 24 Kasım 1855'te Kars'ta Osmanlı karargâhındaki İngiliz ve Osmanlı subayları ile bir toplantı yapmış ve Kars'ın teslim edilmesine karar vermişlerdir. Aslında bu toplantı ve karar Müşir Vasıf Paşa'nın bilgisi dâhilinde gerçekleşmişti.¹⁶⁸ 6 Kasım'da Teesdale bir mütareke bayrağı ile Rus ileri karakoluna gelerek ertesi gün için Rus komutanı ile General Williams arasında bir görüşmenin temin edilmesini rica etmiştir. Taraflar arasında gerçekleştirilen ilk görüşmede Rus General Muravyef kayıtsız şartsız teslim istedi. Fakat redif ile piyadenin büyük bir kısmını teşkil eden şehir halkı bu teslimin dışında kalacaktı.¹⁶⁹ H.Sandwith'in hatıratında yazdığına göre General Williams kayıtsız şartsız teslimin kabul edilemeyeceğini sonuçta ne olacağını şu sözleri ile ortaya koymuştur. “Eğer siz bunları kabul etmezseniz her patlayan top ile birlikte her şey yıkılacak ve tahrip edilecek. O zaman açlık çeken kalabalığa da istediğinizi yaptırabilirsiniz.” Bunun üzerine General Muravyef “büyük ve uzun süredir sıkıntı içerisinde bulunan muzaffer bir ordunun” üzerine gitmek istemediğini onun kıtlığa boyun eğdiğini belirtmek zorunda kalmıştır.

Bunun üzerine 27 Kasım 1855'te Kars'ı Ruslara teslim etme antlaşması şu şartlarda imzalandı.

1-Kars kalesi eksiksiz teslim edilecektir.

2-Kars'taki askeri kuvvetler askerlik mesleğinin şerefi saklı kalmak şartı ile başkumandanlarıyla beraber esir edilecektir. Kars'ın müdafaası hususunda gösterdikleri şecaat ve liyakat dolayısıyla subayların kılıçlarını taşımalarına müsaade edilecektir.

3-Bütün garnizonun özel mülkiyetine saygı gösterilecektir.

4-Redif ve başıbozuk gönüllülerinin evlerine dönmelerine izin verilecektir.

5-Askeri doktorlar kâtipler ve hastane görevlileri gibi savaşa katılmayanların evlerine dönmelerine müsaade edilecektir.

6-General Williams'a Macar ve diğer Avrupalı subayların vatanlarına dönmelerini sağlayabilmek için belli bir liste hazırlama hakkı verilecektir.

7- 4–5 ve 6. maddelerde adı geçen kimseler şimdiki savaşta Rusya'ya karşı

¹⁶⁷ Budak, 1853–1856 Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi, s.142; F.Kurdoğlu, Türk- Rus Harbi, s.127.

¹⁶⁸ Şahin, 1855 Erzurum Harekâtı, s.178.

¹⁶⁹ Budak, 1853–1856 Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi, s.143.

savaşmamam hususunda namusları üzerine söz vermişlerdir.¹⁷⁰

Buna göre Kars garnizonunu meydana getiren 8000 kişilik nizami birlikler savaş esiri olup 6000 kadar başbozuk asker memleketlerine gönderildi. Ayrıca bütün sivil halk ve savaşa katılmayanlar ile General Williams tarafından adları verilen 25 kişi serbest bırakıldı.¹⁷¹ General Williams, Müşir Mehmet Vasıf Paşa ve Ferik Abdülkerim Paşa ile birlikte Tiflis'e gönderildi. Teslim antlaşmasının imzalanmasından sonra General Muravyef, yardım yüklü 200 atı derhal Kars'a göndermiştir. 24 Kasım teslim antlaşmasıyla açlıktan kurtulan Kars, 1856 Paris antlaşmasına kadar Rusların elinde kalmıştır.¹⁷²

4.1. Kars'ın Düşüşünden Sonra Alınan Tedbirler

Kars'ın Ruslar tarafından düşürülmesinden sonra askeri yetkililer ve Erzurum valisi, Erzurum'un askeri kuvvetinin arttırılmasını istemişlerdir. Bunun üzerine alınan karar ile serdar-ı Ekrem refakatinde bulunan ordudan 10000 piyadenin Erzurum'a nakli kararlaştırılmıştır. Ordular da istihdam edilen muvazzaf askerinin başarısızlığı subayların ehliyetsiz ve gayretsiz insanlardan meydana gelişine, bunların para kazanmak için düşük maaşla işe yaramayanları istihdam etmelerine, kendilerine ve hayvanlarına layıkıyla yiyecek ve yem verilmeyen askerlerin türlü rezaletlere düşmelerine bağlanarak, asker tertibi hususunda yeni bir sistemin geliştirilmesi kararlaştırılmıştır. Muharebede istihdam edilecek askerlerden istenildiği şekilde istifade edilebilmesinin askerin refahının arttırılmasına ve subayların ehliyet sahibi kimselerden seçilmesine bağlı olduğunu gören meclis yeni bir sistem geliştirmiştir.¹⁷³

Tertibi gerekli görülen 10000 süvari askeri şu düzen çerçevesinde tanzim edilmiştir.

1- 605 kişi olarak tanzim edilecek alaylar, sayıları 150 kişi olarak tespit edilen 4 bölükten meydana gelecekti. Alay sayısı 16 olacaktı.

2- Her alaya birer Miralay, birer binbaşı, birer alay kâtibi, birer sancaktar, birer cerrah tayin edilecekti.

3- Her bölüğe birer yüzbaşı, birer mülazım, birer bölük kâtibi, dörder çavuş, on ikişer onbaşı ve bir kalebend tayin edilecekti.

Özel bir talimata göre toplanacak olan bu askerlere, Asakir-i Avniye adı verilmiştir.

¹⁷⁰ Şahin, *1855 Erzurum Harekâtı*, s.179.

¹⁷¹ Budak, *1853–1856 Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi*, s.144.

¹⁷² Şahin, *1855 Erzurum Harekâtı*, s.180.

¹⁷³ Şahin, *1855 Erzurum Harekâtı*, s.180.

Daha önce Erzurum’da yeniden inşa edilen büyük istihkâmlar için toplar gönderen devlet, Asakir-i Avniye adıyla 10000 asker tertip ederek Erzurum’a sevk ederek Erzurum’u iyice tahkim etmeyi düşünüyordu.¹⁷⁴ Ancak 30 Mart 1856 tarihinde imzalanan Paris Barış antlaşması ile Rus ilerleyişi durdurulmuş ve Kars, Rus işgalinden kurtarılmıştır.

4.2. Paris Barış Antlaşması

Sivastopol’ün Müttefiklerce düşürülmesinin ardından, Fransa savaşın sonlarına doğru artık savaşa girdiği ana nazaran istekli değildir. Fransa, kendi askerlik şereflerinin kurtulmuş ve beklentilerinin yeterince elde edildiği kanaatindeydi. İngiliz kamuoyunda İngiliz şerefının gerektirdiği zaferlerin sağlanmadığı beklentisiyle; savaş yanlısı istekler hala canlılığını korumaktaydı. Bu durum İngilizlerde Fransızlar olmadan savaşı devam ettirme yönünde isteksizliğe yol açmıştır.¹⁷⁵

Her ne kadar Kırım’da Rusların Sivastopol’ü boşaltmaları Müttefiklerce başarı olarak değerlendiriliyorsa da doğu cephesinde de Rusların Kars’ı ele geçirmeleri onlar için önemli bir değere sahipti. Mevcut durumda Rusların eli kolu tamamen bağlı olmasa da Müttefiklerin savaşa devam yönünde birliklerinde şüphelerin olduğu bu kısa suskunluk devresinde, tarafsız politikasıyla Batılılar nezdinde dışlanmış olan Avusturya, saygınlık kazanmak isteyerek yeni bir atak geliştirdi. Gerek İngiltere ve gerek Fransa’ya danıştıktan sonra 16 Aralık 1855’te Rusya’ya bir ay süreli bir ultiatom verdi. 8 Ağustos 1854 tarihinde, evvelce hazırlanmış olan “Dört Nokta”yı esas alan bu ultiatom bir madde daha eklendi: “Barış görüşmelerinde Müttefiklerin uygun görecekları başka şartları da dile getirmeleri hakkının saklı olduğu” şeklindeki maddeyle beş madde olarak Rusya’ya sunuldu.¹⁷⁶

Rusya, ultiatoma 5 Ocak 1856’da verdiği cevapta beşinci madde haricindeki maddeleri kabul ettiğini, ancak içeriği bilinmeyen bir maddeyi kabul etmesinin mümkün olmadığını bildirdi. Avusturya, ultiatomun reddi halinde savaşa katılacağını kesin bir dille belirtmişti. Böylesi bir durumda ise devreye telaşa kapılan Prusya giriyordu. Prusya kralı IV. Frederick Wilhelm, “yeğeni” Çar II. Aleksandr’a şahsen yazdığı mektupla ultiatomun kabul edilmesini istedi. Aksi takdirde ilişkilerin kesilmesi halinde kendisinin de taraf olarak

¹⁷⁴ Şahin, *1855 Erzurum Harekâtı*, s.181.

¹⁷⁵ Karal, *Osmanlı Tarihi*, s.241 vd.

¹⁷⁶ Ekinci, *Osmanlı- Rus İlişkileri Çerçevesinde Kırım Savaşı (1853–1856)*, s.67

Avusturya safında savaşa katılacağını bildirdi. Bunun üzerine Rusya, 16 Ocak 1856'da ulti­matomu kabul ettiğini bildirdi.¹⁷⁷

Paris Kongresi, Islahat Fermanı'nın ilanından yedi gün sonra (25 Şubat 1856) Osmanlı, İngiltere, Fransa, Avusturya, Prusya, Piyemonte ve Rusya devletlerinin katılımıyla, Fransız Dışişleri Bakanı Von Valeski başkanlığında açıldı. Diğer temsilciler:

Osmanlı: Sadrazam Mehmet Ali Paşa ve Paris elçisi Mehmet Cemil Bey,

Fransa: Dışişleri Bakanı Von Valeski,

İngiltere: Lord Clarendon,

Avusturya: Kont Buol,

Prusya: Baron Maunteufel,

Piyemonte: Kont Kavur

Rusya: Prens Orlof'tan oluşmaktadır.¹⁷⁸

Paris Barış Konferansı görüşmeleri, otuz dört maddeden oluşan barış antlaşmasının kabulü üzerine 30 Mart 1856'da katılan temsilciler tarafından imzalandı. Antlaşmanın önemli maddeleri ve değerlendirmeleri özetle şöyledir:

1-Antlaşma tarihinden itibaren savaşan taraflar arasında barış hâkim olacaktır.

2-Taraflar işgal ettikleri toprakları boşaltarak; savaş esirlerini ülkelerine geri verecektir.

3-Osmanlı Devleti, Avrupa genel hukukundan ve çıkarlarından faydalanacak şekilde Avrupa Devletleri Birliği'ne girerek bundan sonra toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı bu devletlerce korunacaktır.

Antlaşmada 7. sırada olan bu madde ile Osmanlı Devleti'nin, genel bir moral desteği bulmuş olduğu muhakkaktır. Ancak gerçekte kendi aralarında bile bahsedilen Avrupalılık değerleri zaman zaman çığneniyordu. Dolayısıyla bu durumda sadece kâğıt üzerinde kalmaya peşinen mahkûm olmuş bir madde olarak ölü doğmuştur, denilebilir. Gelişen Avrupa sanayisi hammadde ve pazar bulma arayışı içerisinde siyasal etkisini de göstererek antlaşmanın ilgili maddesini ortadan kaldıracaktır.¹⁷⁹

4-Taraflar Islahat Fermanı'nın Antlaşmada belirtilmesinden dolayı Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışma hakkına sahip değildirlir.

Her ne kadar bu madde kendi içerisinde Osmanlı iç işlerine karışma yetkisi tanınmadığını belirtmişse de bu böyle olmamıştır. Daha Ferman'ın hazırlanış esnasında

¹⁷⁷ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789 – 1914*, s. 250.

¹⁷⁸ Toktamış Ateş, *Siyasal Tarih I*, İstanbul 1992, s. 363 vd.

¹⁷⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, s. 245.

etkilerinin olması ve Ferman'ın Antlaşmada da yer alması; uygulamada da iç işlerine karışma, baskı uygulama olanağını bulmalarına fırsat tanımıştır.

5-Boğazlarla ilgili 1841 Antlaşması (Londra Boğazlar) aynen yürürlüktedir.

6-Karadeniz tarafsız bir deniz olarak, bütün ticaret gemilerine açık olmakla savaş tersaneciliğine ve gemilerine sürekli kapalı olacaktır.

7-Tuna nehrinde ulaşım tekrar serbest olacak, buradaki ulaşımın işleyişi, düzeni taraflardan oluşan bir komisyon tarafından sağlanacaktır.

8-Eflak – Boğdan, taraf devletlerin garantörlüğünde olarak özerkliğe kavuşacaktır. Osmanlı Devleti'nden aldığı özerklik hakları ve ayrıcalıklarıyla birlikte Sırbistan taraf devletlerin garantisinde olacak.

Eflak - Boğdan ile ilgili madde, bu iki eyaletin birleşmesine olanak tanımış ve tamamıyla Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bununla birlikte Rusya'nın bu devletin iç işlerine karışmasına engel olunması istenmiştir. Bu tedbirlerin bir diğeri de Sırbistan ile ilgili madde de alınmaya çalışılmıştır. Buna göre de Rusya'nın sürekli olarak ilgisini celbetmiş olan Sırbistan'ın, Rusya'nın etkisinden çıkarılması konusunda devletlerin garantisi sağlanmıştır.¹⁸⁰

İngiltere ve Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerinde siyasi ve ekonomik nüfuz kazanma mücadelesi sonucunda Modern çağın ilk dünya savaşı olarak kabul edilen Kırım savaşı Paris Antlaşması ile noktalanmış oldu.¹⁸¹

İngiltere antlaşmaya eklettirmeye muvaffak olduğu maddelerle sıcak denizler politikasını gerçekleştirmesine ramak kalmış Rusya'nın, Boğazlardan güneye inmesini engelleyerek gerek Akdeniz gerek Hint sularında güvenliğini arttırmıştır. Savaş öncesi ve sonrası siyasetiyle Osmanlı Devleti'ni kendine minnettar bıraktığı gibi verdiği borçla Osmanlı ekonomisini bağımlı hale getirmiştir. Fransa, seksen bin nüfusunu kaybederek savaşın yükünü omuzlamış ve bunun karşılığında barışın Paris'te düzenlenmesi sonucunda kazandığı prestijle, savaştan kayda değer bir çıkarının olduğu söylenemez.¹⁸²

Savaşa katılmadan, izlediği gerçek tarafsızlık politikası ile en kârlı çıkan devlet Prusya olmuştur. Alman birliğinin kuruluşu mücadelesini verirken gerek Fransa ve gerekse Avusturya ile savaşlarında, kimsenin kendisi karşısında bu devletlerin yanında savaşa girmemesi ile izlediği bu tarafsızlık politikasının başarılı sonucunu almıştır.

¹⁸⁰ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789 – 1914*, s. 252.

¹⁸¹ Ekinci, *Osmanlı- Rus İlişkileri Çerçevesinde Kırım Savaşı (1853–1856)*, s.71

¹⁸² Besim Özcan, *“Kırım Savaşı” Osmanlı Ansiklopedisi*, c.2, s. 107

Küçük müttefik Sardunya (Piyemonte) da savaşın kârlı çıkan devletleri arasında yer aldı. Savaşa gönderdiği askerler; onun İtalyan birliğini sağlarken, İngiliz ve Fransızların siyasal desteğini almasını sağlamıştır. Bu durum onun gerçek başarısı olarak görülür.

Kuşkusuz savaşın en zararlı çıkan devleti olan Rusya, dış politikasını yenileyecek kadar radikal değişikliklere gitmesine neden oldu. Böylece yönünü Balkanlardan Asya'ya çevirerek buradaki yayılmasına hız verdi. Hazar denizinin kuzeyinden güneye; doğuda da Sibiry'a'dan Japon denizine kadar uzandı.

Osmanlı Devleti her ne kadar Antlaşmanın 7. maddesiyle Avrupa'nın büyüklerine dâhil olmuşsa da bu gerçeği yansıtmamıştır. Devlet'in toprak bütünlüğüyle ilgili Avrupa garantörlüğü de aynı kaderi paylaşarak, hükmü kâğıt üzerinden öteye gitmemiştir. Eflak - Boğdan ile ilgili otonom kararı da Osmanlı'nın bu topraklardaki egemenliğini zedelemiş olmakla yeni sorunları beraberinde getirmiştir.¹⁸³

4.3. Kırım Harbi'nin Çeşitli Etki ve Sonuçları

4.3.1. İlk Dış Borcun Alınması

Kırım Savaşı'nın ortaya çıkardığı sorunlardan kuşkusuz en önemlisi Osmanlı Devleti'nin malî durumunun kendi kaynaklarıyla beslenemeyecek hâle gelmiş olmasıydı. 1850 yılında Hazine'nin İstanbul Bankası'na faizli ve geçmiş olan borçlarının ödenebilmesi için ilk defa dış borçlanma fikri gündeme gelmiştir. Paris ve Londra'dan 55 milyon franklık bir borç anlaşması imzalandı. Anlaşmayı imzalayan Mustafa Reşid Paşa hükümeti düşünce Sultan Abdülmecid bu anlaşmaya onay vermedi. Buna, borcun zamanında ödenemeyeceği endişesi sebep olmuştu.¹⁸⁴

Babiâli, 1851 tarihinde yine önemli bir krize girerek memurlarının maaşlarını ödeyemeyecek duruma gelmişti. İsrâflar yüzünden oluşan bütçe açığının nedeni hala bütçe disiplininin sağlanamamış olmasıdır. Ekonomik durumun gidişatı Meclis-i Vâlâ'nın baş gündemine oturmuştu. Bunun için üretilen fikirler esham ve faizle para arama yoluna gidilmesi yönündeydi. 1853 yılına gelindiğinde bir nevi iç borçlanma demek olan eshamın da esham ile kapatılması durumunun artık çare olamayacağı kesinleşmişti.¹⁸⁵

¹⁸³ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789 – 1914*, s.254 vd.

¹⁸⁴ Heyet, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, c. 6, s. 3072.

¹⁸⁵ Ekinci, *Osmanlı- Rus İlişkileri Çerçevesinde Kırım Savaşı (1853–1856)*, s. 79.

Kırım Savaşı'nın Osmanlı Maliyesi'ne olan yükü 1853 Mayıs'ından 1856 Eylül'üne kadarlık dönemde savaş maliyeti 11 milyon 200 bin sterline ulaşmıştı. Yanı sıra bütçede oluşan açığın tutarı ise 5 milyon 800 bini bulmuştur. Bu durum ise artık dış borcun alınmasını kaçınılmaz bir çare olarak görülmesine neden olmuştur.¹⁸⁶

Bu arada Babîali "*I'ane-i Umumiye*" adıyla Maliye Hazinesi'ne nakit yardımının sağlanması konusunda kampanya düzenlemeye karar verdi. Hatta katılanların listeleri, ayrıntılı olarak Takvim-i Vekayi ve Ceride-i Havadis'te yayınlanarak halk bilgilendirildi. Kampanya ilk İstanbul'da başlamış, sonra diğer eyaletlere doğru katılım sağlanmıştır.¹⁸⁷

İngiliz ve Fransız hükümetleri ile yapılan görüşmeler sonucunda borçların garanti konusu kaldırılarak bu devletlerin borç girişimine destek verdikleri bildirildi. Böylece 1854 Ağustos'unda 3 milyonluk, 2 milyon sterlinlik kısmını da ilerde kullanmak kaydıyla Osmanlı Tarihi'nde *İlk borçlanma* kesinleşmiştir.¹⁸⁸

Devlet müteakip senelerde de borç almaya devam etmiştir. Bunun için de en önemli gelir kaynakları olan Mısır, İzmir, Suriye gümrükleri teminat (ipotek) gösterilerek ikinci borç girişimi 1855 Haziran ayında kesinleşmiştir.¹⁸⁹

Borçlanmaya dair İngiliz ve Fransız hükümetlerinin garantisin alınması ise harcamalar üzerinde sıkı bir kontrol devrinin başlamasına neden olmuştur. Üçü Osmanlı, biri İngiliz ve biri de Fransız üyeden oluşan bir *Gözetim Komisyonu*'nun kurulması kararlaştırıldı. Alınan borçlar sonunda Osmanlı Devleti, Avrupa ekonomik sistemine dâhil edilerek uluslar arası sermaye ile uyum süreci başlatılıyordu. Böylece Osmanlı Devletinin ekonomik bağımsızlığı giderek ortadan kalkmış ve bu durum siyasi bağımlılığa dönüşmeye başlamıştır.¹⁹⁰

4.3.2. Telgrafın Kullanılmaya Başlaması

Kırım Savaşı'nın çıkması, dönemin iletişim teknolojisinde çığır açan ürünü olan telgrafi, Osmanlı gündemine ilk defa getirmiştir. Tabiidir ki telgrafsız dönemlerde haftaları bulan diplomatik görüşmelerdeki aksamaları ortadan kaldıracak olan bu teknoloji, savaşın yoğunluğundaki diplomatik hıza cevap olabilecek yegâne araçtı. Telgraf bakımından ileri olan Avrupalı devletlerden oluşan müttefik bloka adım atmış olması ve onlarla hızlı iletişimin

¹⁸⁶ Cezmi Karasu, *Kırım Savaşı Sırasında Osmanlı Diplomasisi (1853 – 1856)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1998 s. 33.

¹⁸⁷ Ekinci, *Osmanlı- Rus İlişkileri Çerçevesinde Kırım Savaşı (1853–1856)*,s. 80.

¹⁸⁸ Besim Özcan, "*Kırım Savaşı*" *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 110.

¹⁸⁹ Ekinci, *Osmanlı- Rus İlişkileri Çerçevesinde Kırım Savaşı (1853–1856)*, s. 80.

¹⁹⁰ Ekinci, *Osmanlı- Rus İlişkileri Çerçevesinde Kırım Savaşı (1853–1856)*, s. 81

gerekliliği Osmanlının da telgrafa ihtiyacını artırmıştır. Zaten Viyana'dan Belgrat'a kadar var olan telgraf hattının İstanbul'a kadar uzatılması bu işi daha da kolaylaştırıcaktı.

İlk hatlar, bu savaş sırasında İngilizler ve Fransızlar tarafından kuruldu. 1855 Ekim'inde Edirne-Şumnu-İstanbul arasında kurulan telgrafta gönderilen ilk mesaj da yine savaşa dairdi: "Müttefik askerleri Sivastopol'e girmişlerdir."¹⁹¹ Diğer birçok yenilik ve icat gibi telgraf da savaş amacıyla getirilmiştir.

Telgrafın yararları gün geçtikçe daha iyi anlaşılmıştır. Savaş'ın sona ermesiyle, Edirne - İstanbul hattını kurmuş olan Fransız Dolaro'ya, telgrafi devletin diğer kısımlarına yayması için ayrıcalıklar tanınmıştır. Kırım'la da bağlaşıklık üzere, Balıklava-Varna-Şumnu-Ruşuk arasında telgraf yapılması hakkında çalışmaların yürütmesi için yardım edilmesi istenmiştir.

Telgrafın bir zorunluluk olarak değerlendirilmesini müteakip Belgrat'taki hattın İstanbul'a kadar uzatılması amacıyla Babıâli'ye yakın bir yere de telgrafın yapılması istenmiştir. Ancak finansman sıkıntısı dolayısıyla projenin tümüyle hayata geçirilmesi zorunlu şartlarla engellenerek bölümler halinde gerçekleştirilmesi sağlanmıştır.¹⁹²

4. 4. 1856 Yılında Kars Gazilerinin Mükâfatlandırılması

29 Eylül 1855'de kazanılan zaferin ardından savaşta gösterdikleri başarılarından dolayı askerlerin devlet tarafından mükâfatlandırılması kararına varılmıştı. Bu kararın ardından hazırlıklara başlanmış fakat Rusların muhasarayı devam ettirmesi ve 28 Kasım 1855 günü Kars'ı düşürmeleri nedeniyle hazırlıklar durdurulmuştu. Yardım alamayan açlık, kolera ve soğuk yüzünden şartlı teslim edilen Kars, 30 Mart 1856 yılında imzalanan Paris Barış Anlaşması ile Rus işgalinden kurtulmuştur. Kars'ı boşaltma konusunda yavaş hareket eden Ruslar 1856 Ağustosunda Kars sancağını Anadolu Ordusunun yeni kumandanı Müşir İsmail Hakkı Paşa mahiyetindeki heyete teslim etmişlerdir.¹⁹³

Paris Antlaşmasının imzalanmasından sonra Osmanlı devleti, hazırlıkları durdurulan Kars gazilerinin mükâfatlandırılması işini tekrar ele almıştır. Madalyaların yapımı için İngiliz ressam Robertson ve Naif Efendi adlı bir Türk usta görevlendirilmiştir. Hazırlanan Kars madalyasının ön yüzünde Kars şehri ve kalesinin resmi, arka kısmında ise Tuğrayı Hümayun

¹⁹¹ Ekinci, *Osmanlı- Rus İlişkileri Çerçevesinde Kırım Savaşı (1853-1856)*, s. 74.

¹⁹² Ekinci, *Osmanlı- Rus İlişkileri Çerçevesinde Kırım Savaşı (1853-1856)*, s. 75.

¹⁹³ Kırzioğlu, *1855 Kars Zaferi*, s. 192.

(Sultan Abdülmecid'in Tuğrası) bulunmaktadır. Altın, gümüş ve bakır olmak üzere üç çeşit madenden yapılan madalyalar 1856 Mayıs ayında Kars zaferini kazanan askerlere ile şehid asker çocuklarına verilmek üzere 20000 adet olarak kestirilmiştir. 1856 Eylül ayından itibaren Kars'ta yeniden milli idare başlayınca, Erzurum'dan Kars'a gelen yeni Anadolu Ordusu Müşiri İsmail Hakkı Paşa 3000 kişiye daha Kars madalyası verilmesi gerektiğini seraskerlik ve sadarete bildirmiştir. Padişahın da müsaadesi ile 3000 madalya daha kestirilmiştir, savaşta kahramanca görev alan Kars ahalisi ve şehid çocuklarına bu madalyalar verilmiştir.¹⁹⁴

1855 Kars zaferinin ardından Sultan Abdülmecid Kars ahalisinin üç yıl vergi ve askerlikten muaf tutulduğunu bildiren bir ferman hazırlatmıştır. Kars muhasarasının devam etmesi nedeniyle bu ferman Kars'a gönderilememiştir. Karsın Rusların elinden kurtuluşundan hemen sonra ferman Kars'a gönderilerek ahalinin huzurunda 11 Eylül 1856 Perşembe günü okunmuş ve madalyalarda sahiplerine verilmiştir. Buna karşılık Karşılarda aynı gün müftü, naib, sancak idare meclisi azaları, 2 kâtip, âlimler, tacirler, 21 imam, 2 muhtar ve bir Ermeni mümessilden ibaret 48 mühürlü 'Umumi Teşekkür Mazbatası' hazırlayıp sadarete sunmuşlardır.¹⁹⁵ Devletin, Kars ahalisini üç yıl askerlikten ve vergiden muaf tutması savaş sırasında ve sonrasında yaşadıkları sıkıntılardan bir nebze olsun kurtulmalarına olanak sağlamıştır.

4. 5. Savaş Sonrası Devletin Kars Gazilerine, Kimsesiz ve Yoksullara Yaptığı Yardımlar

Sultan Abdülmecid'in Kars'a gönderdiği fermanla şehit, öksüz kimsesiz ve yoksul Karşılılar ile Kars muharebesinde yaralanıp sakatlanan gazilere devletin yardımlarda bulunacağı da bildirilmiştir. Rusların Kars'tan çekilmeleri sonrasında 1856 Eylülünden itibaren Kars'taki yoksul, kimsesiz ve öksüzlere devlet günde yarım okka (606 gram) ekmek vermiştir. Çocuk ve iş bulamayıp aciz olan 500 kadar kişiye de aynı şekilde 1857 Ekimine kadar yardım edilmesi bildirilmiştir.

Bunun dışında savaştan önce Kars'tan göçüp başka yerlere çoluk çocuğunu götürenlerin, 1856 Mayısından itibaren eski evlerine dönmelerine devletçe yardım edilmiş, gaziler ile muhacirlikten dönenlere tohumluk ve yiyecek hububat verilmiştir. Savaş sırasında

---

¹⁹⁴ Kırzioğlu, *1855 Kars Zaferi*, s. 195.

¹⁹⁵ Kırzioğlu, *1855 Kars Zaferi*, s. 197.

hasar gören kışlaların ve hükümet konağının onarılması içinde büyük paralar sarf edilmiştir.¹⁹⁶

---

¹⁹⁶ Kırzioğlu, *1855 Kars Zaferi*, s.206–207.

SONUÇ

Kırım Savaşı da denilen 1853–1856 Türk-Rus savaşı sırasında Kars cephesinde 1855'te Osmanlı ordusunun ve şehir halkının Kars'taki eşsiz müdafaa ve destanî kahramanlıkları, Rusların karadan İstanbul üzerine ve İskenderun körfezine varma planlarını suya düşürerek, Anadolu'yu Rus işgalinden kurtarmıştır. Bu sırada müttefik İngiltere'nin Kars'ta bulunan beş subay ve kumandanı hatıra ile raporlarında 1855 Kars müdafaasında ordunun fedakarlığını ve Kars halkının topyekün yurtlarını korumadaki gayretlerini överek anmışlardır. 29 Eylül 1855 Cumartesi yedibuçuk saat süren çok kanlı muharebeler sonunda kazanılan Kars zaferi'nin iki tarafça olan sonuçlarını Müşir Vasıf Paşa'nın İstanbul'a varan raporlardan çıkararak Vakanüvis Ahmed Cevdet Paşa, Tezakir-i Cevdet'inde şunları belirtmiştir:

“ Bu muharebede Rusya'nın mecmu-i zayiata yirmi binden ziyade olduğu tahkik kılınmıştır. Asakir-i Şahanenin şühadesi üç yüz ve mecruhları altı yüz elli raddelerinde olup; Kars ahalisinden dahi yetmiş şehid ve iki yüz otuz mecruh vuku bulmuştur ki, bu şehidlerin dokuzu ulema ve suleha grupundandır. Ve Kars kadınları, tabyalardaki, mücahidine ekmek ve su ve fişeng götürmek gibi hizmetlerde buldukları cihetle, o biçerelerin dahi altısı şehid olmuştur.”

Ancak, Ruslar 29 Eylülde umumî taarruz yapıp, 7000 ölü 10.000 yaralı verdilerse de geri çekilmemişlerdir. Kırım'da savaşın bitmesinden yararlanan Ömer Paşa, Kafkas cephesine yardım için Sohumkale'ye çıkmış, İngur Meydan Muharebesinde Rus ordusunu dağıtarak 6 Kasım 1855 Kars üzerine yürümüştür. Fakat uzun süredir ikmal alamayan Kars 28 Kasım 1855'te açlıktan düşmüştür.

Kars'ın düşmesiyle harp fiilen bitti ise de Ruslar sulhe yanaşmamıştır. Ancak Avusturya'nın ultimatomu üzerine sulhu kabul etmiştir. 1856 Şubat ayında Viyana protokolü ile sulhun ana hatları kabul edilmiş ve savaş sona ermiştir. Savaşa askerî güçleriyle yardım eden İngiltere ve Fransa bu yardımlarına karşılık Osmanlı Devletinden Tanzimat fermanını teyid eden ve onu tamamlayan Islahat fermanının yayınlanmasını istemişlerdir. Devrin sadrazamı Ali Paşa ile Fransız ve İngiliz elçilerinin ortaklaşa hazırladıkları yeni ferman, antlaşma imzalanmadan önce ilan edilmiştir. Binlerce şehid, dayanılmaz mali külfet ve sıkıntılara mal olan başarıların meyvesini Osmanlılar değil, göstermelik olarak savaşa giren Osmanlı müttefikleri topladı. Osmanlı Devletinin iç ve dış

siyasetinde yabancı müdahalesine her zaman açık kapı bırakan bu ferman, Osmanlı toplumu ve ekonomisini, Avrupa ekonomisinin nüfuz sahası içine sokarak bağımlı hâle getirdi. Bu ferman sayesinde çeşitli mezheplere bağlı Hıristiyan tebaaya Rusların harb öncesi teklif ettiği haklardan daha fazlası verilmiştir. Bu fermanın yayınlanmasından sonra görüşmelere Paris'te devam edildi. Osmanlı Devleti, Rusya, İngiltere, Fransa, İtalya, Avusturya-Macaristan ve Prusya'nın katıldığı Paris görüşmeleri 30 Mart 1856da sonuçlanmıştır.

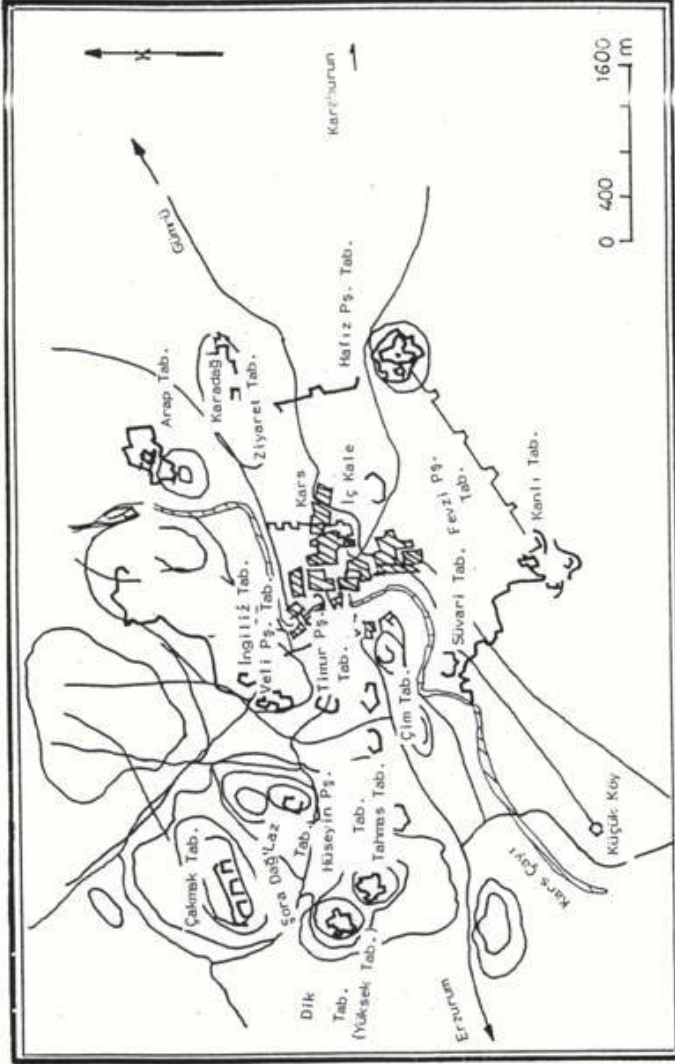
Kırım Savaşı, Osmanlı Devletinin toprak kaybına sebep olmamasına rağmen, siyasi olarak aleyhine olmuştur. Devlet iktisaden çökmüştür. Islahat fermanıyla Gayri Müslimlere verilen haklar sonunda, birçok yerde bağımsızlık hareketlerinin çıkmasına sebep oldu. Rusya savaştan mağlup ayrılmasına rağmen, antlaşmaya aykırı hareket edip, büyük idealini önce siyasi olarak, sonra da her türlü hareketlere teşebbüs ederek devam ettirmiştir.

Kars Kalesi Tahlîmatı

Krokî : 04

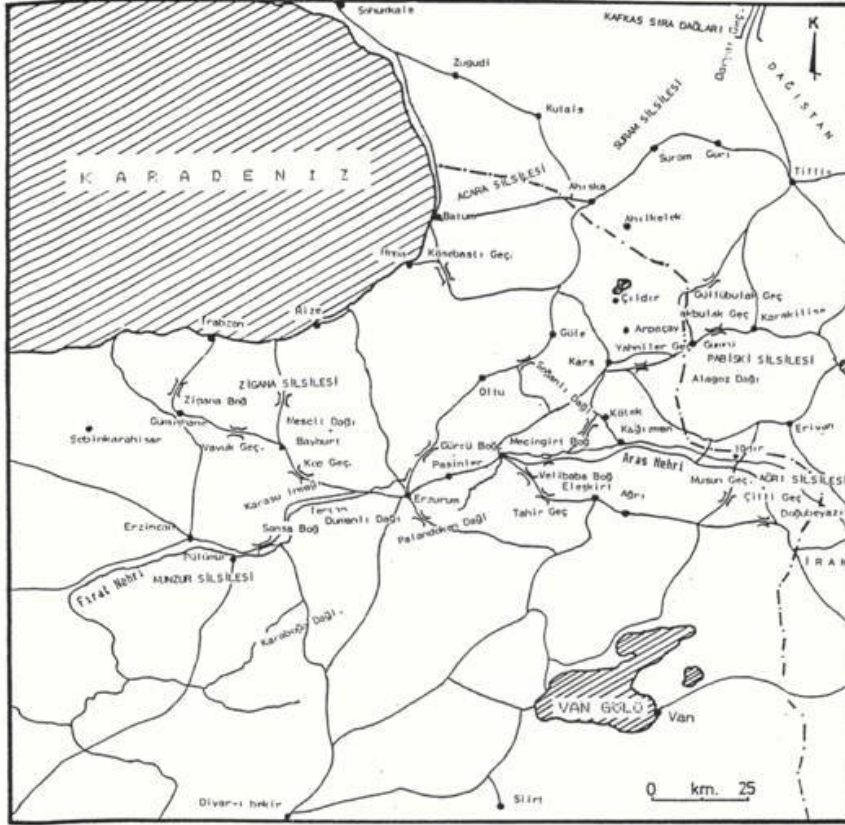

Kaynak: Gnkur. As.T. ve Str. Bşk. 1986

71

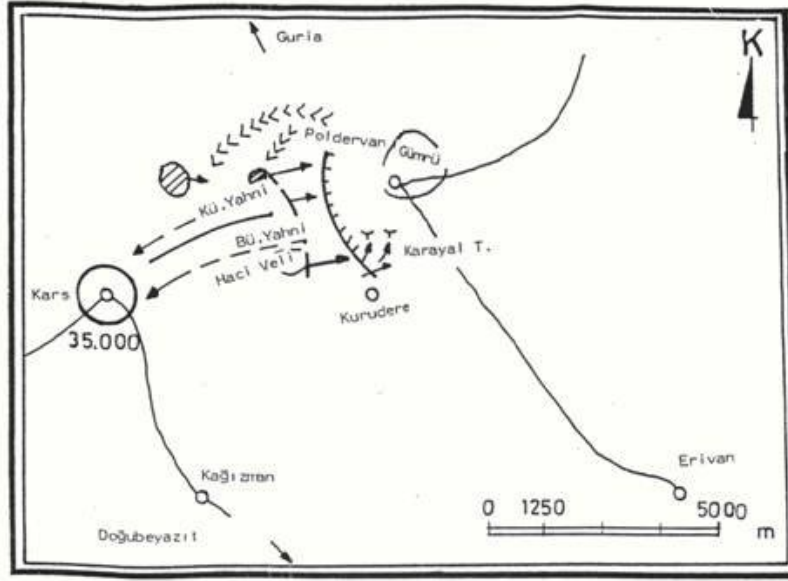
Doğu Anadolu Kafkas Cephesi'nin Coğrafi Durumu

Kaynak:Gnkur.As.T.veStr.Bşk. 1986'dan Değiştirilerek

Gökdere (Kurudere) Muharebesi

Kroki:03

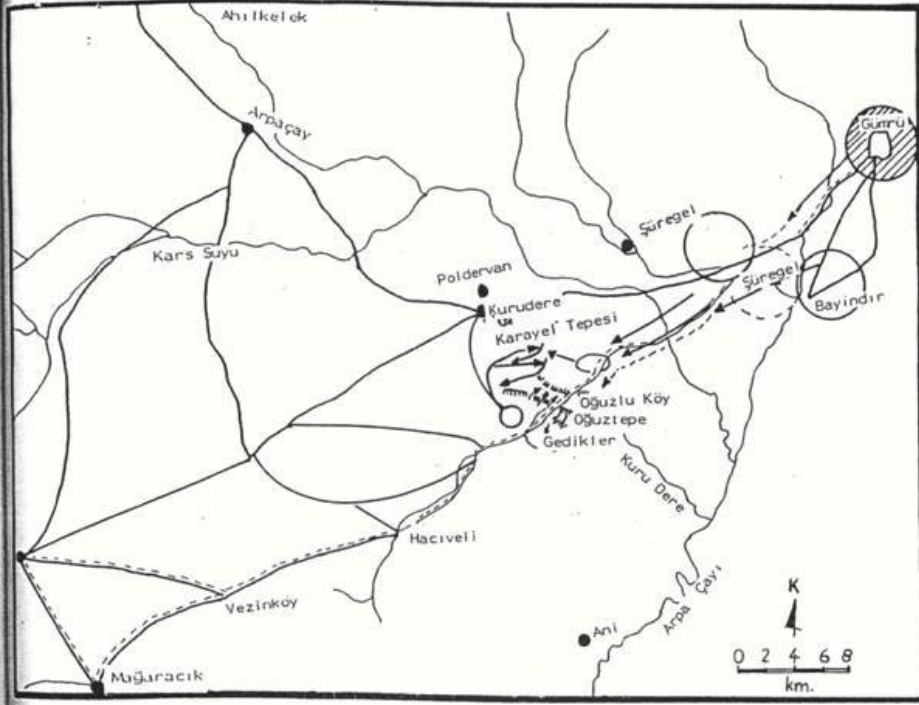

Kaynak: Gnkur.As.T. ve Str.Đşk.1986

73

Gedikler Muharebesi

Kraki:01

Kaynak: Gnkur.As.T. ve Str.Bşk.1986

74

1855 KARIS MADALYASI 75

KAYNAKÇA

ABDURRAHMAN ŞEREF, Tarih Muhasebeleri, İstanbul, 1339.

ALTINAY, Ahmet Refik, Macar Mültecileri Meselesi, İstanbul 1926.

ARMAOĞLU, Fahir, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789 – 1914, Ankara 1997.

ARSLANOĞLU, Cem Ender Kars Milli İslam Şurası ve Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi 18 Ocak -13 Nisan 1919, Ankara

ATEŞ, Toktamış, Siyasal Tarih I, İstanbul 1992.

BAYKAL, Bekir Sıtkı "Makamât-ı Mübareke Meselesi ve Babıâli", Belleten, Nisan 1959, XXIII / 90

BESBELLİ, Saim, 1853–1856 Osmanlı–Rus ve Kırım Savaşı Deniz Harekâtı, Ankara 1977.

BUDAK, Mustafa, 1853 – 1856 Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1993.

DANIŞMEND, İ. Hami İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İstanbul 1972.

EKİNCİ, Mehmet Rezan, Osmanlı- Rus İlişkileri Çerçevesinde Kırım Savaşı (1853–1856), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2005.

HEYET, Mufassal Osmanlı Tarihi, İstanbul 1339.

KARAL, Enver Ziya Osmanlı Tarihi, Ankara 1983.

KARASU, Cezmi, Kırım Savaşı Sırasında Osmanlı Diplomasisi (1853–1856), (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1998.

KARS İl Yıllığı, Kars Valiliği, Ankara 2002

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, Kars Tarihi I, İstanbul 1953.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, 1855 Kars Zaferi, İstanbul 1955.

KURAT, Akdes Nimet Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar, Ankara 1987.

ÖZCAN, Besim, "Kırım Savaşı" Osmanlı Ansiklopedisi, Cilt II, Ankara 1999.

SLADE, Sir Adulphus, Türkiye ve Kırım Harbi, (Çeviren: Ali Rıza Seyfi), Ankara 1943.

ŞAHİN, Hasan, 1855 Erzurum Harekâtı, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 1995.

TÜRK, İ.Caner, 1853–1856 Kırım Harbi Sırasında Osmanlı-İran İlişkileri, Osmanlı Devleti'ne Karşı Rus-İran Gizli Antlaşması, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2000.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı İsmail Hakkı Osmanlı Tarihi II, Ankara 1995

ÜÇÖK, Coşkun, Siyasal Tarih (1789 – 1960), Ankara 1975.

YAPICI, Hakkı, Takvim-i Vekayi'de Kırım Harbi (1853–1856), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1999.

ARŞİV BELGELERİ VE DERGİLER

BOA. İ.HR 125/6248

BOA. İ.DH 330/21545

TÜRK KÜLTÜRÜ DERGİSİ, Kars Armağanı, 22. sayı.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Dilek Karadağ

Doğum Yeri : Kars

Doğum Yılı : 1982

Medeni Hali : Bekar

EĞİTİM VE AKADEMİK BİLGİLER

Lise 1996-1999 : Kars Alpaslan Lisesi

Lisans 2000-2004 : Kafkas Üniveristesi

Yabancı Dil : İngilizce

